

Moğol İmparatorluğu'ndan önce Budist ve İslami Kùltürler arasında Tarihsel Etkileşim

Moğol İmparatorluğu'ndan önce Budist ve İslami Kùltürler arasında Tarihsel Etkileşim

Alexander Berzin, 1996

Bazı kısımları revize edilmiştir, Ocak 2003, Aralık 2006

Türkçe'ye çeviren: Yeşim Özben

[GİRİŞ: TARİH YAZIMINDA YANLILIK](#)

[I. BÖLÜM: EMEVİ HALİFELİĞİ \(MS 661 – 750\)](#)

[1 Arapların Gelişinden önce Orta Asya'da ve Komşu Bölgelerde Budizm'in Yayılması](#)

[Coğrafya](#)

[Batı ve Doğu Türkistan](#)

[Han Hanedanlığı](#)

[Doğu ve Batı Göktürk İmparatorlukları](#)

[Batı Göktürkleri Geldiğinde Batı Türkistan'da Budizm'in Durumu](#)

[Batı Göktürklerinin Düşüşü](#)

[Tibet](#)

[Ganj Hindistanı](#)

[Keşmir ve Nepal](#)

[Özet](#)

[2 Emevî Dönemi Arifesinde Soğd ve Baktriya](#)

[Budizm'le Zerdüştî İlişkileri](#)

[Zurvanizm](#)

[Soğd'da Ak Hun Hükümdarlığı ve Sonrası](#)

[Baktriya](#)

[Gandhara](#)

[Özet](#)

[3 Budist Asya ile Müslümanların İlk Karşılılaşması](#)

[Budizm'in Kuzey Afrika'da ve Batı Asya'da İslam öncesi varlığı](#)

[Emevî Halifeliğinin Kuruluşu](#)

[Emevîlerin Baktriya'ya Saldırması](#)

[İran'da Emevîlerin Müslüman Olmayanlarla Önceki Deneyimleri](#)

[Emevîlerin Güney Soğd Bölgesine Yavaş İlerleyişi](#)

[Özet](#)

[4 Hint Alt Kıtasına İlk Müslüman Akını](#)

[Doğu-Batı Ticaret Yollarının Durumu](#)

[Sind'in İstilas](#)

[Sind'in İşgali](#)

[Saurashtra Seferi](#)

[Sind Seferi'nin Değerlendirmesi](#)

[Emevîlerin Baktriya'yı Tekrar Ele Geçirmesi](#)

[İslam'ı Yaymaya Yönelik İlk Girişimler](#)

[5 İlk Müslüman Öğretmenin Gelişinin Arifesinde Tibet](#)

[Örgütlü Bön Dini ve Yerli Tibet Geleneği](#)

[Songtsen Gampo'nun Zhang-zhung'la İlişkisi](#)

[Budizm'in Takdimi](#)

[Hotan Alfabesinin Kabulü](#)

[“Bön” Denilen Muhalif Fraksiyon](#)

[Sonraki İki Tibet İmparatorunun Hükümdarlıkları](#)

[İmparatoriçelerin Saltanatı](#)

[Tibet-Emevî İttifakı](#)

[Tibet'e Giden Müslüman Hevetinin Analizi](#)

[Tibet'teki Hotan'dan Gelen Mülteci Keşifler](#)

[6 Emevîlerin Batı Türkistan'da Yayılmaya Devam Etmesi](#)

[İttifakların Değişmesi ve Bölgelerin Hakimiyeti](#)

[Sind'de Emevî Egemenliğinin Yeniden Tesisi](#)

[Emevîlerin Soğd'u Kaybetmesi ve Geri Alması](#)
[Tangların Emevîlerin Hakimiyetindeki Soğd'a Saldırılarının Analizi](#)
[Soğdluların Moğolistan'a Davet Edilmeleri ve Bunu İzleyen Tahliveleri](#)
[Maniheist Etmen](#)
[Han Çinlisi Olmayan Budist Keşişlerin Tang Hanedanlığı'ndan Sürülmeleri](#)
[Emevî Döneminin Son Olayları](#)

II. BÖLÜM: ERKEN ABBÂSÎ DÖNEMİ (MS 750 – DOKUZUNCU YÜZYIL ORTASI)

7 Abbâsîlerin Yükselişi ve Tang Hanedanlığı'nın Düşüşü

[Bölgesel Bağlam](#)
[Abbâsî Halifeliğinin Kuruluşu](#)
[Tang Hanedanlığı'nın Yenilgiye Uğraması ve An Luşan İsyanı](#)

8 Doğu Göktürklerin Din Değiştirmeleri

[Budizm'le İlk Temaslar](#)
[Seküler Kullanım için Soğdcanın Kabul Edilmesi](#)
[Han Hanedanlığı'nda ve Soğd'da Dinsel Zulüm](#)
[Budist Metinlerin Toharca İlk Yazılı Tercümeleri](#)
[Soğdluların Bu Dönemde Budist Metinleri Kendi Dillerine Tercüme Etmeyi Bırakmaları](#)
[Budist Metinlerinin Eski Türkçeye Tercümesi](#)
[Analiz ve Özet](#)

9 Uyğurların Din Değiştirmeleri

[İlk Tercih olarak Budizm](#)
[Tang Hanedanlığı'ndaki ve Tibet'teki Gelişmeler Karşısında Budizm'e İlişkin Kuşuklar](#)
[Mani Dinini Seçme Nedenleri: Tang Hanedanlığı'yla Dostane İlişkileri Koruma Arzusu](#)
[Ekonomik Faydalar ve Jeopolitika](#)
[Mani Dininin Benimsenmesi](#)
[Halkın Yeni Dini Benimsemeye Direnç Göstermesi](#)
[Orta Asya'nın Din Değiştirme Eğilimlerinin Özeti](#)

10 İslami Mezhep Kavgaları ve Cihad İlanları

[Erken Abbâsî Döneminde İslam içindeki Mezhepçi Çatışma](#)
[Abbâsîlerin Valabhi'yi Yakıp Yıkması](#)
[Maniheizm'e ve İslami Olmayan Diğer Dinlere yönelik Politikaların Farkı](#)
[Abbâsîlerin Hint Kültürüne Güçlü İlgisi](#)
[Doğu Türkistan'da Gavri Müslimler arasında İslam'ın Yükselmesi](#)
[Valabhi'nin Yıkımının Değerlendirmesi](#)
[Abbâsîlerin Gandhara'yı İstilas](#)
[Abbâsî Seferi ve Zaferinin Analizi](#)

11 Sekizinci Yüzyılın sonunda Tibet'in Siyasi-Dinsel Manevraları

[Tibet'in Çin'le İlişkileri](#)
[Shantarakshita'nın Tibet'e Davet Edilmesi](#)
[Samvay Manastırı'nın İnşası](#)
[Çin'le Kültürel Temaslar](#)
[Samvay Manastırı'nın Tamamlanması](#)
[Çin ile Barış ve Tibet Din Konseyinin Tesisi](#)
[Tibet Din Konseyinin Politikasının Analizi](#)
[Yabancı Düşmanlarının Tasfivesi](#)
[Tang Hanedanlığı Yanlısı Fraksivonun Etkisizleştirilmesi](#)
[Soğd'daki Tibet Politikasının Özeti](#)
[İmparator Ralpakan](#)

12 Uyğurların Budist Krallıkları Kurması

[Kırğızların Moğolistan'ı Fethi](#)
[Uyğurların Türkistan'a ve Gansu Koridoru'na Göçü](#)
[Uyğurların Budizm'le Önceki Temasları](#)
[Tibet İmparatorluğu'nun Parçalanması](#)
[Doğu Türkistan ve Gansu'nun Siyasi Bölünmesi](#)

[Han Hanedanlığı'nda Budizm'in Bastırılması](#)
[Baskının Analizi](#)
[Sonuç](#)
[Bu Gelişmelerin Uygurların Budizm'i Benimsemesi Üzerindeki Etkileri](#)
[Erken Abbâsî Döneminin Sonunda İslam'ın Konumu](#)

III. BÖLÜM: TÜRKİ HALKLAR ARASINDA VE TARAFINDAN İSLAM'IN YAYILMASI (MS 840 – 1206)

13 Orta Asya'da Yeni İmparatorlukların Kuruluşu

[Karahanlı Devleti'nin Kuruluşu](#)
[Karahanlılar ve Uygurlar Arasındaki İlişkiler](#)
[Karahanlılar ve Tibet Arasındaki İlk İlişkiler](#)
[Seferî Krallığı](#)
[Samani ve Buvid Hanedanlıkları](#)
[Kitan İmparatorluğu](#)

14 İlk İki Türk İslam Devletinin Kuruluşu

[Karahanlıların İslam'ı Benimsemesi](#)
[Din Değiştirmenin Nedenlerinin Analizi](#)
[Karahanlı İslam Devleti'nin Birleşmesi](#)
[Gaznelilerin Yükselişi ve Samanîlerin Düşüşü](#)

15 Karahanlıların Hotan Seferi

[Han Hanedanlığı'na Gönderilen Hotan Heyetleri](#)
[Hotan'da Budizm'in Konumu](#)
[Kutsal Savaş İlanı](#)
[Kaşgar İsyanının Analizi](#)
[Hotanların Kaşgar'da Yaptıklarını Tanımlamak için Kutsal Savaş Modeline Başvurmanın Değerlendirmesi](#)
[Karahanlıların Yaptıklarının Kutsal Savaş Olarak Değerlendirmesi](#)

16 Hotan Kuşatmasının Analizi

[Tangutlar Arasında Siyasi ve Dinî İklim](#)
[Tibet Bölgelerindeki Durum](#)
[Kral Yeshev-wo'nun Batı Tibet'te Budizm'i Canlandırma Çabaları](#)
[Hotan'a Tibet Askerî Yardımı](#)
[Karahanlıların Olası Askerî Stratejisi](#)
[Tangut Bağlantısı](#)
[Tangutlarla Olası Askerî Antlaşmalar](#)
[Hotan'da Budizm'in Kaybolması](#)

17 On Birinci Yüzyılda Tangut, Tibet ve Kuzey Song Hanedanlığı

[Tangutların Karahanlıların Daha Fazla Yayılma Planlarını Bozması](#)
[Tangutların Han Çinli Budist Metinlerini Karşılama](#)
[Tangut Budizm'inin Tesisine Uygur ve Sarı Uygur Katkısı](#)
[Müteakip Çin-Tangut Siyasi ve Dinsel İlişkileri](#)
[Budizm'in Orta Asya'da Yeniden Canlanması](#)
[Hotan'ın Düşüşünden sonra Karahanlıların Budistlerle İlişkileri](#)

18 Gazneliler ve Selçuklular

[Gandhara ve Kuzeybatı Hindistan'a Gazneli Seferi](#)
[Hindistan dışında Gaznelilerin Budizm'e karşı Tutumları](#)
[Gaznelilerin Düşüşü ve Selçukluların Yükselişi](#)
[Keşmir'deki Siyasi ve Dinsel Durum](#)
[Selçuklu Yayılması ve Din Politikası](#)
[Nizârî Haşhaşiler](#)

19 On İkinci Yüzyılda Orta Asya'daki Gelişmeler

[Jürchen İmparatorluğu'nun Kuruluşu](#)
[Tibet Bölgelerindeki Siyasi ve Dinsel Durum](#)
[Tangutlar üzerindeki Tibet Kültürel Etkisinin Artışı](#)
[Karahitayların Karahoca Uygurlarını ve Karahanlıları Ele Geçirmesi](#)

[Orta Asya'da İslam'ın Sufi Ustalar tarafından Yayılməsi](#)

20 Hint Alt Kıtasında Gurlu Seferleri

[Kuzey Hindistan'daki İlk Askeri Hamle](#)

[Bihar'ın ve Bengal'in Fethi](#)

[Kuzey Hindistan'ın İşgali](#)

[Gurluların Budizm'e Verdikleri Zararın Değerlendirmesi](#)

[Komşu Devletlerde Budizm'in Gelişimi Üzerindeki Etkiler](#)

[Hint Alt Kıtasında Budizm'in Düşüşünün Analizi](#)

Giriş: Tarih Yazımında Yanlılık

Müslümanların Hristiyan Batı tarafından şeytani güçler olarak görülmüş olduğu uzun bir tarih söz konusudur. Bu durum MS on birinci yüzyılın sonunda, Kutsal Toprakları Müslümanların ellerinden almaya yönelik Haçlı Seferleriyle başlamıştır. On beşinci yüzyılın ortalarında Doğu Ortodoks Hristiyanlığının merkezi olan Konstantinopolis'in Türklerin eline geçmesiyle devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Avustralyalıların Türkler tarafından Gelibolu'da müthiş bir hezimete uğratılmalarının ardından da bu bakış kuvvetli bir şekilde tekrar canlanmıştır. Batı medyası genellikle İslami dinî figürleri “çılgın mollalar” olarak tasvir eder ve Kaddafi, Saddam Hüseyin, İdi Amin, Ayetullah Humeyni ve Yaser Arafat gibi Müslüman liderlerini şeytanlaştırır. Pek çok Batılı, tüm Müslümanları fanatik teröristler olarak betimler ve örneğin 1995'te Oklahoma City'deki Federal Merkez'in bombalanması gibi kasti şiddet olaylarının arkasında derhal İslami köktencilerin parmağı olduğundan şüphelenir. Pek çok Müslüman ise liderlerine, dinlerine ve kültürlerine yönelik bu saygısızlığın karşısında Batı'yı Müslüman değerlerini ve kutsal mekanlarını tehdit eden Şeytan'ın toprakları olarak görür. Karşılıklı paranoya ve güvensizlikten kaynaklanan bu gibi yaklaşımlar Müslüman olmayan dünya ile İslam dünyası arasında karşılıklı anlayış ve işbirliği için çok büyük bir engel teşkil etmektedir.

Müslümanlara yönelik bu paranoya ve önyargı Asya tarihinin, bilhassa da İslam'ın Orta Asya'ya ve Hint alt kıtasına yayılması sırasında Müslümanlar ve Budistler arasındaki etkileşimin Batılı sunumuna da yayılmıştır. Müslümanlar hakkında en başta – sanki bunlar bütün İslam dünyasını temsil ediyormuş gibi – terör eylemlerindeki fanatikliklerine ilişkin haber yapan Batı gazeteciliğine paralel olarak, Batı'nın söz konusu döneme ilişkin popüler tarihsel anlatıları da Budist manastırlarının yakılıp yıkılmasına ve din değiştirmeyen rahiplerin katledilmesine odaklanır. Gerçekten de olmuş şiddet olaylarına yapılan bu vurguyla insanlar söz konusu etkileşimin yalnızca olumsuz ve şiddet dolu olduğu gibi çarpık bir izlenim edinmektedirler.

Bu çarpıtmanın kaynaklarından biri Britanya Rajı sırasında, bilhassa on dokuzuncu yüzyıl boyunca, pek çok Britanya devlet tarihçisinin yürüttüğü gizli gündem olmuştur. Bu tarihçilerden pek çoğu Hintli tebaalarını kendilerine bağlamak ve sömürgeci egemenliği meşrulaştırmak için Britanya yönetiminin nasıl önceki Müslüman hanedanlıklarından daha insani, vergi politikasının da daha adil olduğunu göstermeye çalışmıştır. Arkeologlar tapınak yıkıntılarıyla karşılaşsa, bunları Müslüman fanatiklerin yok ettiğini söylemişlerdir. Heykeller veya başka hazineler kayıpsa, bunları Müslüman akıncıların yağmaladığı veya Budistlerin bunları Müslüman akınlarından korktukları için sakladıkları sonucunu çıkarmışlardır. Müslüman hükümdarlar tapınakların onarılmasına izin verdiyse, bunları daha önceden Müslüman ordularının yakıp yıkmış olduğunu varsaymışlardır. Ekonomik ve siyasi nedenleri dikkate almayıp askerî politikayı dinî politikayla karıştırmak suretiyle, Müslüman orduların tüm istilalarının ardında yatan sebebin İslam'ı yaymak ve kafirlere kılıç zoruyla din değiştirmek olduğu görüşünü popülerleştirmişlerdir. Fetih mefhumunu din değiştirtmeyle ve bunu izleyen ayaklanmaları da İslam'dan kurtulma arzusuyla bir tutmuşlardır.

Bilhassa Britanyalı misyonerler, kendilerini daha iyi göstermek amacıyla Müslüman hoşgörüsüzlüğünü vurgulayarak bu görüşü teşvik etmişlerdir. Böylelikle pek çok Britanyalı tarihçi alt kıtanın Araplar, çeşitli Türki ve Moğol halkları tarafından fetihlerini aynı sepete koymuş ve bunları birbirinden son derece farklı münferit siyasi grupların istilaları olarak görmek yerine, hepsini İslamcı istilalar olarak tanımlamıştır. Başka Batılı tarihçiler de bunların örneğini izlemiştir. Bugün bile siyasi liderler ve haber yayın organları

asla Hristiyan, Musevi veya Hindu teröristlerden bahsetmemekte, düzenli olarak Müslüman teröristleri mevzubahis etmektedir.

Batılı tarih yazımı tek taraflı bir tablo sunmak konusunda yalnız değildir. Tibet, Moğol, Arap, Fars ve Türki geleneklere ilişkin dinsel Budist ve İslam tarihleri de çoğunlukla Orta Asya devletleri arasındaki etkileşimleri, olayları belirleyen tek motive edici güç dinin savunması ve yayılmasıymış gibi betimlemiştir. Budist din tarihleri şiddet dolu bir tablo çizer ve din değiştirme mefhumunu yalnızca cebren meydana gelen bir şey olarak betimler. İslam din tarihleri daha barışçıl bir tablo çizer. Genellikle Budistlerin din değiştirerek İslam'ı benimsemelerini bunun ya Müslüman inancının ahlaki üstünlüğünden dolayı ya da Hindu baskısından kaçmak için olduğuyla açıklar. Buradaki varsayım Hintli despotların belirleyici özelliğinin siyasi veya ekonomik politikaları değil, Hindu dinleri olduğudur.

Çin hanedanlık tarihlerinin ise yine başka bir önceliği vardır: şu veya bu Çin hanedanlığının ahlaki üstünlüğünü ve tüm yabancı kültürlerin buna itaatini göstermek. Bu gizli gündem de uluslararası ve dinlerarası ilişkilere dair sundukları tabloyu çarpıtmaktadır.

Kimi metinlerde uzak geçmişe bir takım olaylar eklenerek, Budist ve İslam arasındaki ilişki yanlış bir şekilde temsil edilmektedir. Örneğin on dördüncü yüzyılın başında yaşamış Keşmirli Müslüman yazar Reşidüddin, Farsça ve Arapçada günümüze kadar gelmiş olan *Buddha'nın Yaşamı ve Öğretileri* [İng. *Life and Teachings of Buddha*] adlı eserinde peygamberin döneminden önce Mekke ve Medine halkının hepsinin Budist olduğunu yazar. Bunların Kabe'de Buddha biçimindeki putlara taptıklarını söyler.

Geleceğe yönelik tahminler dahi dinsel yanıllıktan kaçamamaktadır. Söz gelimi, hem Budistler hem de Müslümanlar bir kıyamet savaşında olumsuz güçleri yenecek büyük bir ruhani liderin gelişinden bahseder. Bunun Budist versiyonu onuncu yüzyılın sonunda ve on birinci yüzyılın başında Hindistan'da ortaya çıkmış bir metin olup Tibetliler ve Moğollar arasında müthiş popüler olan *Kalachakra Tantra*'dan [İng. *Kalachakra Tantra*] türemiştir. Budistlerden ve Hindulardan oluşan karma bir halka sahip toprakların gelecekte Mekke ve Bağdat'a bağlı kuvvetler tarafından istila edileceğine karşı uyarıda bulunan bu metin, Budist Kral Rudra Çakrin'i son Müslüman peygamber Mehdi'nin karşısına koyar. Mehdi'yi Hint kökenli olmayan barbar kuvvetlerin evreni ele geçirmeye ve tüm maneviyatı yok etmeye çalışacak lideri olarak betimler. Rudra Çakrin'e "Kalki" hükümdarı olarak hitap eden bu metin bu hizipçi gelecek vizyonuna Hinduları da katar. Kalki, o da bir kıyamet savaşında savaşacak olan Hindu tanrısı Vishnu'nun onuncu ve nihai bedenlenmiş ruhudur.

Kuzey doğu Pakistan'daki Baltistan gibi, Tibet Budist kültürel bölgesiyle tarihsel temas içinde olmuş Müslüman bölgeleri, buna karşılık kıyametin bir karşı versiyonunu geliştirmişlerdir. Burada Mehdi'nin düşmanı Deccal, yüzyıllar boyunca çeşitli Budist halklar tarafından yalnızca Kral Rudra Çakrin'in değil, Cengiz Han'ın bile bir tezahürü olarak görülen bir Orta Asya destan kahramanı olan Gezer Han'la özdeşleştirilmiştir.

Fakat tarihe daha dikkatli bir gözle baktığımızda, Orta ve Güney Asya'daki Budist ve Müslümanlar arasında siyasi, ekonomik ve felsefi alanlarda dostane etkileşim ve işbirliği bulunduğu dair bolca kanıt buluruz. Bunlar arasında pek çok ittifak, önemli düzeyde ticaret ve öz gelişime yönelik ruhani yöntemler bakımından yaygın bir alışveriş bulunuyordu. Bu durum iki halk arasında bazı olumsuz olaylar meydana geldiği gerçeğini yadsımaz. Bununla beraber, askeri liderlerin orduları toplamak için kutsal savaş söylemine sıklıkla başvurmalarına rağmen, bu çatışmaların çoğunda jeopolitika ile ekonomik ve bölgesel yayılma isteği dinsel etmenlerden çok daha büyük bir yer tutuyordu. Ayrıca, aklı selim ve sorumluluk sahibi hükümdarlar, politikaların ve olayların biçimlendirilmesi hususunda her iki tarafın da fanatik liderlerinden çok daha fazla etkili olmuştur.

Müslümanlar ve Budistler, bilhassa Orta Asya halkı arasında hâlâ büyük bir oranı teşkil etmektedir. Bölgenin söz konusu iki dini ve iki halkı arasındaki tarihsel ilişkilere dair daha yansız bir anlatı, yalnızca

tarafsız bilim açısından değil, bölgenin gelecekteki barışçıl gelişimi açısından da hayati önem taşımaktadır.

I. Bölüm: Emevî Halifeliği (MS 661 – 750)

1 Arapların Gelişinden Önce Orta Asya'da ve Komşu Bölgelerde Budizm'in Yayılması

Arapların MS yedinci yüzyılın ortalarında İslam'ı Orta Asya'ya getirmelerinden çok önce, Budizm bu bölgede yüz yıllardır gelişip serpilmişti. Budizm, Bilhassa Hindistan ve Han Hanedanlığı arasındaki ticareti sağlayan ve Bizans'tan Roma İmparatorluğu'na uzanan İpek Yolu boyunca son derece yaygındı. İslam'ın karşılaştığı tarihsel geri planı daha iyi anlamak için şimdi kısaca Budizm'in dünyanın bu bölgesine nasıl yayıldığını özetleyelim.

Coğrafya

Güncel coğrafi bölgeleri temel alırsak, Orta Asya'da erken dönemde Budizm'in hakim olduğu bölgeler çeşitli dönemlerde aşağıdakileri içermiştir:

- (1) Hint ve Pakistan yönetimindeki Keşmir,
- (2) kuzey Pakistan dağ vadileri; örneğin Gilgit,
- (3) Swat Vadisi dahil olmak üzere, Pakistan Pencap'ı ve Hindukuş Dağları'nın güneyinde kalan doğu Afganistan,
- (4) Ceyhun'un güneyinde Afgan Türkistan'ı ve nehrin kuzeyinde Batı Türkistan'ın güneyi (güney doğu Özbekistan ve güney Tacikistan) dahil olmak üzere, Hindukuş'un kuzeyinde Ceyhun Akarsu Vadisi
- (5) kuzey doğu İran ve güney Türkmenistan,
- (6) Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında kalan bölge, bilhassa orta Batı Türkistan (doğu Özbekistan ve batı Tacikistan),
- (7) Seyhun'un kuzeyindeki bölgeler, bilhassa Batı Türkistan'ın kuzeyi (Kırgızistan ve doğu Kazakistan),
- (8) Çin Halk Cumhuriyeti'nde güney Sincan, bilhassa Doğu Türkistan'ın güneyi, Tarım Havzası çevresinde Taklamakan Çölü'nün hem kuzeyi hem güneyi.
- (9) kuzey Sincan, Tiyanşan ve Altay Dağları arası,
- (10) hepsi Çin Halk Cumhuriyeti'nde olmak üzere, Tibet Özerk Bölgesi, Çinghay, güney doğu Gansu, batı Siçuan ve kuzey batı Yünnan,
- (11) Çin Halk Cumhuriyeti'nde İç Moğolistan, Moğolistan Cumhuriyeti (Dış Moğolistan) ve Rusya, Siberya'daki Buryat Cumhuriyeti.

[Birinci Haritayı görüntüle: [Modern Orta Asya.](#)]

Bu bölgelerin tarihsel isimleri şöyleydi:

1. Başkenti Srinagar olan Keşmir,
2. Gilgit,
3. Büyük şehirleri Hayber Geçidi'nin Pakistan Pencap tarafında Takkasila, Afgan tarafında ise Kabil olan Gandhara; Swat bölgesine Uddiyana deniyordu
4. Oxus Akarsu Vadisi boyunca uzanan, günümüz Mezar-ı Şerif yakınlarındaki, merkezi Belh'te bulunan Baktriya,

5. En büyük şehri Merv’le, sonradan Horasan olan Part; güney Türkmenistan’daki bölümüne bazen Margiana denir.
6. Oxus ve Jaxartes Nehirleri arasındaki, sonradan Maverâünnehir olan Soğd Bölgesi ile başlıca şehirleri, kabaca batıdan doğuya sıralarsak, Buhara, Semerkant, Taşkent ve Fergana,
7. belirli bir adı yok ama başlıca merkezi Issık Gölü’nün güney kenarındaki Suyab’tır,
8. belirli bir adı yok ama Tarım Havzası’nın güney kenarı boyunca uzanan başlıca vaha kentleri, batıdan doğuya doğru, Kaşgar, Yarkent, Hotan ve Niya; kuzey kenarında uzanan Kuça, Karaşar ve Turfan ve iki hattın doğuda birleştiği nokta olan Dunhuang,
9. Çungarya, başlıca şehri günümüz Urumçi yakınlarında, Turfan’da Tiyanşan Dağları’dan geçen geçit üzerindeki Beşbalık olmak üzere,
10. Tibet ve başkenti Lhasa,
11. Moğolistan.

[İkinci Haritayı Görüntüle: [Geleneksel Orta Asya.](#)]

Bu isimlerden pek çoğu tarih boyunca değişmiş olmakla beraber, bizler karışmaması için bu adlandırmaya bağlı kalacağız. Çin Halk Cumhuriyeti’nin Gansu, İç Moğolistan, etnik Tibet bölgeleri, Mançurya ve güneydeki dağ kabilelerinin bölgeleri dışında kalan alana, etnik Han halkının ana vatanı olan “Han Hanedanlığı” diyeceğiz. Cemma ve Keşmir, Himaçhal Pradeş, Hindistan Pencap, Racasthan veya Hindistan Cumhuriyeti’nin doğu Bengal’in doğusunda kalan eyaletlerini dışarıda bırakmak suretiyle, bilhassa Ganj Düzluğu’ne “kuzey Hindistan” diyeceğiz. “İran” hali hazırda İran İslam Cumhuriyeti’nin sınırları içinde kalan bölgeler ve “Araplar” da bütün Arap Yarımadası ile güney Irak’ın halkları anlamında kullanılacaktır.

Batı ve Doğu Türkistan

Shakyamuni Buddha’nın yaşadığı zamana ilişkin olarak farklı geleneklerin farklı tarihler vermesine rağmen, çoğu Batılı alim MÖ 566 ve 486 yılları arasında yaşamış olduğunu kabul eder. Buddha başta öğretilerini kuzey Hindistan’da Ganj Düzluğu’nün orta bölgesinde veriyordu. Takipçileri mesajını yavaş yavaş çevre bölgelere yayarken, buralarda çok geçmeden rahip ve rahibelerden oluşan manastır düzenleri oluşmaya başladı. Böylelikle Budizm zamanla Buddha’nın öğretilerini muhafaza eden ve sözlü olarak aktaran örgütlü bir dine dönüştü.

Budizm başlangıçta MÖ üçüncü yüzyılın ortasında Maurya Kralı Ashoka’nın (hükümdarlık dönemi MÖ 273 – 232) çabalarıyla kuzey Hindistan’dan Gandhara ve Keşmir’e yayılmıştır. Bundan iki yüzyıl sonra ilk kez olarak Batı ve Doğu Türkistan’a (Türkistan) ilerleyerek, MÖ birinci yüzyılda Gandhara’dan Baktriya’ya ve Keşmir’den Hotan’a yayılmıştır. Bu dönemde Keşmir’den Gilgit’e ve kuzey Hindistan’dan da günümüz Sind bölgesi ile doğu İran üzerinden güney Pakistan’daki Belucistan’a ve Part’a geçmiştir. Geleneksel Budizm tarihlerine bakılırsa, Shakyamuni Buddha’nın doğrudan öğrencileri arasında Baktriya’dan iki tüccar bulunuyormuş. Fakat bunların kendi memleketlerinde bu erken dönemde Budizm’i kurmuş olduklarına dair kanıt bulunmamaktadır.

[Üçüncü Haritayı Görüntüle: [Budizm’in Orta Asya’ya yayılışı.](#)]

MS birinci yüzyıl itibarıyla Budizm Batı Türkistan’a iyice nüfuz etmiş, Baktriya’dan Soğd bölgesine kadar yayılmış bulunuyordu. Bu yüzyılda ayrıca Gandhara ve Keşmir’den geçerek Kaşgar’a ve Gandhara, Keşmir ve Hotan’dan geçerek de Niya’daki Kroraina krallığına kadar, Tarım Havzası’nın güney kenarı boyunca yayılmıştır. Kroraina dördüncü yüzyılda çöle terk edilmiş ve halkının çoğu Hotan’a yerleştirilmiştir.

MS ikinci yüzyılda Budizm Tarım Havzası’nın kuzey kenarlarına da ulaşmış, Baktriya’dan Kuça ve Turfan’daki Toharyalıları kadar gelmiştir. Bazı kaynaklara göre, buradaki Toharyalıları eski bir batı Hint-

Avrupa dili konuşan bir Kafkas halkı olan Yuezhilerin torunlarıydı. MÖ ikinci yüzyılda, daha sonra Toharyalılar olarak bilinecek olan Yuezhi gruplarından biri batıya göç etmiş ve Baktriya'ya yerleşmiş bulunuyordu. Bunun sonucunda, Doğu Baktriya “Toharistan” adıyla bilinir oldu. Fakat aynı ismi paylaşmalarına rağmen, Doğu Baktriya'nın Toharyalıları ile Kuça ve Turfan'ın Toharyalıları arasında hiçbir siyasi bağ bulunmuyordu.

Bu Batı ve Doğu Türkistan bölgelerinin pek çoğunda ve bilhassa da Baktriya, Soğd, Hotan ve Kuça'da İran kültürü varlık gösteriyordu. Dolayısıyla, Orta Asya Budizm'i Zerdüş kültüründen özellikleri farklı derecelerde barındırıyordu. Zerdüşlük, İran'ın eski diniydi. Ortak Zerdüş unsurları hem Baktriya, Soğd ve Kuça'da gelişen Hinayana Budizmi'nin Sarvastivada formunda hem de Hotan'da egemen olan Mahayana Budizmi'nde bulmak mümkündü.

Han Hanedanlığı

Han Çinlileri MÖ birinci yüzyıldan MS ikinci yüzyıla kadar Tarım Havzası'nın vaha kentlerinde askerî garnizonlara sahipti. Budizm ise ancak bu sömürgeler bağımsızlıklarını geri kazandıktan sonra Han Hanedanlığına yayılmıştır.

MS ikinci yüzyılından ortalarından itibaren Budizm ilk olarak Part üzerinden Han Hanedanlığına ulaşmıştır. Daha sonra Orta Asya'nın diğer Budist topraklarıyla kuzey Hindistan ve Keşmir'den gelen keşişlerle daha geniş bölgelere yayılmıştır. Orta Asyalı ve kuzey Hindistanlı keşişler Han Çinlilerinin Sanskritçe ve Gandhari Prakritçe metinleri Çinceye tercüme etmelerine yardımcı olmakla beraber, Orta Asyalılar başlangıçta kişisel kullanımları için bu orijinal Hintçe versiyonları tercih etmişlerdir. İpek Yolu üzerinde topraklarından geçen uluslararası kervanlarla sürekli haşır neşir olduklarından, çoğu yabancı diller konusunda güçlük çekmiyordu. Bununla beraber, Orta Asyalılar Han Çinlileri için tercüme yaparken asla Zerdüş unsurları aktarmamışlardır. Han Çinli Budizm'i bundan ziyade pek çok Taoist ve Konfüçyusçu kültürel özellik almıştır.

Altı Hanedanlık Dönemi (MS 220 – 589) boyunca, Han Hanedanlığı kabaca kuzey ve güney arasında bölünmüş pek çok kısa ömürlü krallığa ayrılmıştır. Bunu takip eden, çoğu Han olmayan Çinli hanedanlıklar – Türklerin, Tibetlilerin, Moğolların ve Mançuların ataları – kuzeyi istila edip burada hüküm sürerken, güneyde daha geleneksel Han Çinli medeniyeti egemen olmayı sürdürmüştür. Kuzey'de Budizm ibadet odaklı olup devlet kontrolünün kaprislerine tabiyken, güneyde bağımsız olup felsefi sorgulama ağırlıklıydı.

Budist manastırlarına verilen devlet desteğini kıskanan Taoist ve Konfüçyusçu nazırların etkisiyle, Hint dini 574 ve 579 yılları arasında kuzey Çin krallıklarının ikisinde baskı görmüştür. Bununla beraber, üç buçuk yüzyıllık bölünmüşlük sonrasında Han Hanedanlığını tekrar birleştiren ve Sui Hanedanlığını (589 – 618) kuran Wendi kendine evrensel Budist imparator (San. *chakravartin*) diyordu. Çin'in kendi hükümdarlığıyla (589 – 605) bir Budist “Saf Diyar” cennetine dönüşeceğini ilan eden Wendi'yle birlikte Hint inancı daha önce görmediği bir yükselişe geçmiştir. Tang Hanedanlığının (618-906) önceki imparatorlarından bazıları Taoizm yanlısı olmakla beraber, onlar da Budizm'i desteklemeye devam etmiştir.

Doğu ve Batı Göktürk İmparatorlukları

Beşinci yüzyılın başlarından itibaren Ruanruan halkı merkezi Moğolistan'da bulunan ve Kuça'dan Kore'nin sınırlarına kadar uzanan muazzam bir imparatorluğa hükmediyordu. Budizm'in İran etkisindeki Hotan ve Toharya formlarının bir harmanını benimseyerek bunu Moğolistan'a taşımışlardı. Gansu'da Ruanruan bölgesinde yaşayan Göktürkler daha sonra 551'de Ruanruanları yenmiştir. Kurdukları Göktürk İmparatorluğu iki yıl içerisinde doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır.

Moğolistan'da egemen olan Doğu Göktürkleri burada Budizm'in Ruanruan geleneğine ait Hotan/Toharya formunu sürdürmüşler, bunu kuzey Han Çinli unsurlarla birleştirmişlerdir. Çeşitli Budist dillerinde yazılmış pek çok Budist metni kuzey Hindistan, Gandhara ve Han Hanedanlığı'ndan ama bilhassa da Turfan'daki Soğd bölgesinden keşişlerin yardımıyla Göktürkçe'ye tercüme etmişlerdir. Soğdlular, İpek Yolu'nun başlıca tüccarları olduklarından, doğal olarak keşişleri de pek çok farklı dili konuşmaktaydı.

Göktürk Budizm'inin belli başlı özelliği sıradan halka hitap etmesi ve Buddha'nın etrafında pek çok popüler, yerel halkın benimsediği tanrıları bünyesinde barındırması olup, bunlara hem geleneksel şamanik tanrılar, hem de Tengricilik ve Zerdüştlük tanrıları dahildi. Tengricilik, Moğol bozkırlarının çeşitli halklarının benimsediği Budizm öncesi geleneksel inanç sistemidir.

Batı Göktürkleri başlangıçta Çungarya ile Batı Türkistan'ın kuzeyine hükmediyordu. 560 yılında İpek Yolu'nun batıdaki bölümünü Ak Hunlardan (Eftalitler) ele geçirerek zamanla Kaşgar, Soğd bölgesi ve Baktriya'ya göç etmişler, Afgan Gandhara'ya da belli ölçüde yerleşmişlerdir. Yayılmaları boyunca pek çokları Budizm inancını, bilhassa da bunun fethettikleri bölgelerdeki özel formlarını benimsemiştir.

Batı Göktürkleri Geldiğinde Batı Türkistan'da Budizm'in Durumu

Budizm, Batı Göktürklerinin göçünden yüzyıllar önce, Batı Türkistan'ın ortası ve güneyinde birbirini takiben Greko-Baktriyan, Saka, Kuşan, İran Sasani ve Ak Hun egemenliği altında gelişmeye devam etmiştir. 399 ve 415 yılları arasında bu bölgede seyahat eden Han Çinlisi bir hacı buranın aktif manastırlarla dolu olduğunu kaydetmiştir. Bununla beraber, bir buçuk yüzyıl sonra Batı Göktürkleri bu bölgeye geldiklerinde, Budizm'in bilhassa Soğd'da zayıflamış olduğunu görmüşlerdir. Görünüşe göre Ak Hunların hükümdarlığı sırasında Budizm düşüşe geçmiştir.

Ak Hunlar çoğunlukla sadık Budistlerdi. Söz gelimi, 460 yılında Ak Hun hükümdarı Buddha'nın cübbesinden bir parçayı Kaşgar'dan kutsal bir sunu olarak kuzeydeki Çin saraylarından birine göndermiştir. Bununla beraber, 515 yılında, Ak Hun hükümdarı Mihirakula, söylendiğine göre sarayındaki kıskanç Maniheizt ve Hristiyan Nasturi fraksiyonlarının etkisiyle Budizm'e zulmetmeye başlamıştır. Bundan en büyük zararı Keşmir, Gandhara ve kuzey Hindistan'ın batısı görmüş ama ayrıca daha sınırlı da olsa Baktriya ve Soğd bölgesi de olumsuz olarak etkilenmiştir.

Yaklaşık 630 yılında, Hindistan'a hac ziyaretinde bulunan bir sonraki önemli Han Çinli hacı Xuanzang, Soğd'daki Batı Göktürk başkenti Semerkant'a geldiğinde, burada pek çok ruhban olmayan Budist olmasına rağmen, yerli Zerdüştilerin bunlara düşmanca davrandıklarını görmüştür. Belli başlı iki Budist manastırın boş ve kapalı olduğunu bildirmiştir. Fakat 622 yılında, Xuanzang'ın Semerkant'ı ziyaretinden birkaç yıl önce, buranın Batı Göktürk hükümdarı Tong Yagbu Kağan, buraya ziyarete gelmiş olan kuzey Hindistanlı bir keşiş olan Prabhakaramitra'nın rehberliğinde Budizm'i resmen benimsemiştir. Xuanzang kralı şehrin yakınlarındaki terk edilmiş manastırları tekrar açmaya ve hatta yeni manastırlar yaptırmaya teşvik etmiştir.

Kral ile ondan sonra gelenler Çinli keşişin tavsiyesini dinleyerek Soğd bölgesinde; yalnızca Semerkant'ta değil, Fergana vadisi ile günümüz batı Tacikistan'ında da yeni manastırlar inşa etmiştir. Ayrıca Budizm'in Soğd ve Kaşgar formlarının bir karışımını Batı Türkistan'ın kuzeyinde yaymışlardır. Burada günümüz Kazakistan'ının güneyi, kuzey batı Kırgızistan'daki Çu Nehri Vadisi ile güneydoğu Kazakistan'da günümüz Almatı'sı yakınlarındaki Semireciye'de yeni manastırlar inşa etmişlerdir.

Xuanzang, Soğd bölgesinin aksine, Batı Göktürklerinin egemenliğinde olan diğer belli başlı bölgeler haricinde Kaşgar ve Baktriya'da pek çok Budist manastırının gelişip serpildiğini kaydetmiştir. Kaşgar'da yüzlerce manastır ve on bin keşiş bulunurken, Baktriya'da bunların sayısı daha azdır. Bütün bölgenin en büyük manastırı Baktriya'nın en büyük şehri olan Belh'teki Nava Vihara (Nevbahar) manastırıydı. Bu manastır tüm Orta Asya'nın en büyük Budist yüksek öğrenim merkezini teşkil ediyor, Baktriya'da ve Part İmparatorluğu'nda ise bunun yine navavihara denilen uydu manastırları bulunuyordu.

Üniversite gibi işletilen Nava Vihara yalnızca hali hazırda bilimsel metinler üretmiş olan keşişleri bünyesine kabul ediyordu. Yerel Zerdüşt geleneğine uygun olarak gösterişli ipek cübbelerle donatılmış ve cömertçe muhteşem mücevherlerle bezenmiş müthiş güzellikteki Buddha heykelleriyle meşhurdur. Pek çok öğretmen gönderdiği Hotan'la bilhassa yakın ilişkileri bulunuyordu. Xuanzang'a göre Hotan'da o zamanlar yüz manastır ve beş bin keşiş bulunuyordu.

Batı Göktürklerinin Düşüşü

Yedinci yüzyılın ortalarında Batı ve Doğu Türkistan'daki bu bölgelerde Batı Göktürklerinin egemenliği zayıflamaya başladı. İlk olarak Göktürkler Baktriya'yı Gandhara'ya hükmeden bir diğer Türki Budist halk olan Türki Şahlara kaptırdı. Xuanzang, Budizm'in Gandhara'daki durumunun, Batı Göktürkleri 591 yılında Kabil'in kuzeyinde ve yakınlarındaki Kapisha'da bir manastır kurmuş olmalarına rağmen, Baktriya'dan daha kötü olduğunu görmüştü. Hayber Geçidi'nin Kabil tarafında, günümüz Celalabad'ının hemen güneyindeki başlıca manastır olan Nagara Vihara'da Buddha'nın kutsal kafatası kalıntısı muhafaza ediliyor ve burası Budist dünyanın en kutsal hac mekanlarından birini teşkil ediyordu. Ne var ki buranın keşişleri materyalist olmuştu ve hacıların her birinden kutsal emaneti görmek karşılığında bir altın sikke alıyorlardı. Bütün bölgede tek bir etüt merkezi bulunmuyordu.

Pencap tarafında ise, keşişler salt manastır disiplin kurallarını uyguluyor ve Budist öğretilere ilişkin hemen hiçbir şey bilmiyorlardı. Söz gelimi, Xuanzang Swat Vadisi'nde (Uddiyana) manastırların pek çoğunun harabeye dönmüş olduğunu ve hâlâ ayakta olanlarda ise keşişlerin yalnızca doğaüstü varlıklardan korunma ve güç talep etmek için ayinler gerçekleştirmekle yetindiğini görmüştü. Herhangi bir etüt veya meditasyon geleneği kalmamıştı.

Daha önce buraya gelmiş olan bir Han Çinlisi seyyah olan Songyun, Mihirakula'nın zulmünden beş sene sonra 520'de Swat'ı ziyaret etmişti. Bu sırada manastırların henüz serpilmeye devam ettiğini kaydetmişti. Ak Hun hükümdarı, görünüşe göre anti-Budist politikasını krallığının daha ücra bölgelerinde o kadar kuvvetli bir biçimde uygulamıyordu. Swat'taki manastırların daha sonra düşüşe geçmesi, iki Çinli hacının ziyaretleri arasındaki yüzyıl boyunca meydana gelen bazı şiddetli depremlerden ve sellerden kaynaklanıyordu. Dağlık vadinin yoksullaşması ve Gilgit'ten Doğu Türkistan'a yapılan ticaretin kesilmesiyle, manastırlar tüm ekonomik desteklerini ve diğer Budist kültürlerle temaslarını kaybetmişti. Budist anlayıştan geriye kalan ne varsa, ona da yerel batıl inançlar ve şamanik pratikler karışmıştı.

650 yılında Kaşgar'ın Tang Hanedanlığı'nın kurulduğu 618 yılından beri imparatorluklarını genişletmekte olan Han Çinlilerinin eline geçmesiyle Batı Göktürk İmparatorluğu iyice küçüldü. Tang kuvvetleri, Kaşgar'ı egemenlikleri altına almadan önce, Doğu Göktürklerinden Moğolistan'ı ve daha sonra Tarım Havzası'nın kuzey kenarı boyunca uzanan şehir devletlerini almıştı. Büyümekte olan Han tehdidine karşı ve Batı Göktürklerinin kendilerini korumak konusundaki acizlikleri sebebiyle, Kaşgar ile güney tarafındaki bağımsız Hotan karşı koymadan teslim oldular.

Tibet

Yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde Tibetliler ülkelerini birleştirmiştir. Kral Songtsen Gampo (San. *Srong-btsan sgam-po*, hükümdarlık dönemi 617 – 649) kuzey Burma'dan Han Hanedanlığı ile Hotan'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmuştur. Buna o zamanlar Katmandu Vadisi'yle sınırlı olan vasal devlet Nepal de dahildi. Songtsen Gampo, imparatorluğunu kurduktan sonra, 640'ların sonlarında ülkesine Budizm'i getirdi. Fakat bu son derece sınırlı bir ölçekte meydana gelmiş olup, Han Hanedanlığı, Nepal ve Hotan'ın çeşitli unsurlarını harmanlıyordu. Tibetliler topraklarını genişletirken, 663 yılında Tang Hanedanlığı'ndan Kaşgar'ı ele geçirerek, aynı yıl Gilgit'te ve batı Tibet'i Baktriya'yla birleştiren Wakhan Koridoru'nda egemenlik kurdular.

Ganj Hindistanı

Budizm en eski zamanlardan beri kuzey Hindistan'ın Ganj Düzluğu'nde Hinduizm ve Jainizm ile birlikte uyum içinde var olmuştu. MS dördüncü yüzyıldan beri Hindular Buddha'yı yüce tanrıları Vishnu'nun on bedenlenmiş ruhundan (San. *avatara*) biri olarak kabul ediyordu. Popüler düzeyde, pek çok Hindu Budizm'i kendi dinlerinin başka bir formu olarak görüyordu. İlk Gupta döneminin (320 – 500) imparatorları genellikle her iki inanca da mensup tapınakları, manastırları ve öğretmenleri himaye ediyordu. Felsefi tartışmaların zenginleştiği çok sayıda Budist manastır üniversitesi yaptılar; bunlardan en meşhuru günümüzde Bihar'ın merkezinde bulunan Nalanda'dır. Ayrıca başka Budist ülkelerden kişilerin kendi krallıklarındaki hac mekanlarına girmesine izin verdiler. Söz gelimi, İmparator Samudragupta Sri Lanka kralı Meghavanna'nın (hükümdarlık dönemi 362 – 409), Buddha'nın aydınlanmaya eriştiği yer olan Vajrasana'daki (modern Bodh Gaya) Mahabodhi Manastırı'nı yaptırmasına izin vermiştir.

Ak Hunlar Gandhara ile kuzey Hindistan'ın batı bölümüne neredeyse altıncı yüzyılın tamamı boyunca hükmetmiştir. Mihirakula'nın manastırları yıkımı, Uttar Pradeş'teki günümüz Allahabad'ının batısına yakın Kaushambi'ye kadar uzanmıştır. İkinci Gupta Dönemi'nin (altıncı yüzyılın sonu – 750) başından itibaren Gupta imparatorları verilen hasarı onarmaya çalışmıştır. Fakat Xuanzang yine de Kaushambi'nin batısında kalan pek çok manastırı ziyarete gittiğinde bunları harabe halinde bulmuştur. Ne var ki doğudaki Magadha'da bulunanlar, örneğin Nalanda ve Mahabodhi gelişmeye devam etmekteydi.

Budizm'in en güçlü Gupta hamisi olan İmparator Harşa (hükümdarlık dönemi 606 – 647) imparatorluk sarayında Nalanda'dan bin keşiş barındırıyordu. Budizm'e saygısı o kadar büyüktü ki anlatılana göre Xuanzang'la ilk tanıştığında geleneksel Hindu saygı davranışı olarak Han Çinlisi keşişin ayaklarına dokunmuştu.

647 yılında, Budist karşıtı bir nazır olan Arjuna, Harşa'yı indirerek kısa bir süre için yönetimi ele geçirdi. O sırada hac ziyaretinde bulunmakta olan Han Çinlisi Wang Xuance'ye kötü davranıp yanındakilerin çoğunu öldürterek mallarına el konması emrini verdiğinde, kendisi de Tang imparatoru Taizong'un (hükümdarlık dönemi 627 – 650) sefiri olan keşiş Nepal'e kaçtı. Burada, 641 yılında Tang İmparatoru'nun kızı Prenses Wencheng'le evlenen Tibet imparatoru Songtsen Gampo'nun yardımını istedi. Tibet hükümdarı, Nepalli vasallarının yardımıyla, Arjuna'yı yenerek Gupta egemenliğini yeniden tesis etti. Akabinde Budizm kuzey Hindistan'da ayrıcalıklı bir statüye sahip olmaya devam etmiştir.

Keşmir ve Nepal

Kuzey Hindistan'da olduğu gibi Keşmir ve Nepal'de de Budizm öncelikle Hindu eyaletlerinde gelişmiştir. Xuanzang, Keşmir'de Budizm'in Mihirakula'nın zulmünden sonra, bilhassa o sırada yeni olan Karkota Hanedanlığı'nın (630 – 856) desteğiyle, büyük oranda ayağa kalktığını kaydetmiştir.

Öte yandan Nepal de Ak Hunların egemenliğinden kurtulmuştur. Licchavi Hanedanlığı'nın (386 – 750) hükümdarları Budizm'i kesintisiz olarak desteklemeye devam etmiştir. 643'te Tibet imparatoru Songtsen Gampo, daha önce bu hanedanlığı zorla ele geçirmiş olan Vishnagupta'yı yerinden ederek, Tibet'e sığınmış olup Nepal tahtın vârisi olan Kral Narendra Deva'ya konumunu iade etmiştir. Fakat bu olayın Katmandu Vadisi'nde Nepal Budizm'inin durumu üzerinde pek etkisi olmamıştır. Daha sonra Songtsen Gampo, Kral Narendra Deva'nın kızı olan Prenses Bhrikuti'yle evlenerek iki ülke arasındaki bağları pekiştirmiştir.

Özet

O halde Budizm, yedinci yüzyılın ortalarında Müslüman Araplar geldiğinde Orta Asya'nın hemen hemen her yerinde bulunuyordu. En güçlü olduğu yerler Baktriya, Keşmir ve Tarım Havzası olup Gandhara ve Moğolistan'da popüler olmakla beraber, buradaki halk çok derin bir bilgi düzeyine sahip bulunmuyordu; Tibet ise o sırada Budizm'le henüz tanışıyor, Soğd bölgesinde de Budizm yeniden canlanma dönemine giriyordu. Bununla beraber, Budizm bu bölgede benimsenen tek inanç değildi. Bundan başka Zerdüştiler,

Hindular, Hristiyan Nasturiler, Museviler, Maniheistler ile Şamanizm, Tengricilik ve diğer yerel, örgütlenmemiş inanç sistemlerini benimseyenler de mevcuttu. Orta Asya'nın sınırlarında, Han Hanedanlığı'nda, Nepal'de ve Budizm'i benimseyenlerin Taoistler, Konfüçyusçular, Hindular ve Jainlerle barış içinde yaşadığı kuzey Hindistan'da Budizm oldukça güçlüydü.

Müslüman Arapların Orta Asya'ya gelmelerinin arifesinde Gandhara ve Baktriya'da Türki Şahlar hüküm sürerken, Soğd ile Batı Türkistan'ın kuzeyinde bazı bölgeler Batı Göktürklerinin egemenliği altındaydı. Tibetliler Gilgit ve Kashgar'ı yönetiyor, Tang Hanedanlığı da Tarım Havzası'nın geri kalanı ile Moğolistan'a hükmediyordu. Moğolistan'ın Doğu Göktürkleri, Han Hanedanlığı'nın egemenliği ele geçirdiği kısa bir süre boyunca geçici olarak kesintiye uğramışlardı.

2 Emevî Dönemi Arifesinde Soğd ve Baktriya

Soğd ve Baktriya, Arapların Orta Asya'da İslam'ı yaydığı en büyük bölgelerdir. Bunların halklarının dinsel arka planlarına biraz daha yakından bakalım. Böylece Müslüman inancına verdikleri ilk tepkiyi daha iyi anlayabiliriz.

Budizm'le Zerdüşti İlişkileri

Soğd ve Baktriya halklarının çoğunluğu Zerdüştiyken, Budistler, Maniheiztler, Hristiyan Nasturiler ve Museviler de önemli azınlıkları teşkil ediyordu. Budizm, MÖ ikinci yüzyılın sonundan MS 226'ya kadar, Kuşan hükümdarlığı boyunca bütün bölgeye yayılmış ama asla Zerdüştlük kadar popüler olmamıştır. Kuşan güç merkezleri olan Keşmir, Gandhara, Uddiyana ve Kabil'e çok uzak kalan Soğd bölgesi, bu yüzden Budizm'in doğal olarak en zayıf olduğu yerdi.

İran Sasanileri'nin (226 – 637) egemenliğinde olan Soğd, Baktriya, Kaşgar ve Gandhara'nın bazı bölümleri beşinci yüzyılın başlarında Ak Hunların eline geçmiş, böylece Sasaniler İran'a çekilmek zorunda kalmışlardı. Sasaniler hem milliyetçi, hem de ortodoks hükümdarlarının sapkınlık olarak gördükleri tüm diğer Zerdüşti mezheplere şiddetle zulmettiği hırslı bir Zerdüştlük yanlısı hanedanlık olmakla beraber, diğer dinlere karşı genellikle hoşgörülüydüler. Her yetişkin erkeğin kademeli bir cizye vergisi ödemesi kaydıyla, diğer halkların dinlerini korumalarına izin veriyorlardı.

Bu tutumun yegane önemli istisnası Zerdüş başrahip Kartir'in imparatorluğun din politikasını yönettiği üçüncü yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiştir. Krallıktaki tüm tanrı imgelerini yok etmeye ve yalnızca Zerdüş kutsal ateşinin ibadet nesnesi olarak kalmasına yönelik tasfiyeci bir coşkuyla, Kartir bilhassa Baktriya'daki pek çok Budist manastırın yakılıp yıkılmasını emretmişti. Bunun sebebi buralarda bulunan Buddha heykelleri ve duvar resimlerinin pek çok Zerdüşti unsura sahip olmasıydı. Söz gelimi, Buddhalar genellikle ateşten bir haleyle çember içine alınmış olarak betimleniyor ve bunlara, betimlemeleri "Buddha-Mazda" olarak isimlendiren bir ibare veya duvar yazısı eşlik ediyordu. O halde Baktriya'daki Budizm başrahibin gözlerine bir Zerdüşti sapkınlık olarak görünmüş olacaktır. Bununla beraber, Kartir'in zulmünden sonra Budizm yeniden canlanmıştır.

Zurvanizm

Zurvanizm, bazen kimi Sasani İmparatorlarının kayırdığı, bazen de daha ortodoks hükümdarlar tarafından yok edilmesi gereken bir sapkınlık olmakla suçlanan bir Zerdüştlük mezhebiydi. Sasani İmparatorluğu'nun dört bir yanında, hatta Zerdüş'ün doğduğu yer olan Belh'te bile Zurvanizm'in benimsendiği bölgeler bulunmakla beraber, Zurvanilerin toplandığı başlıca bölge Soğd bölgesiydi. Bu, belki de buranın ücretlğından kaynaklanıyordu.

Soğdlu Zurvaniler, diğer dinlere karşı en hoşgörüsüz olan Zerdüşti grubu teşkil ediyordu; bunlar Baktriya'daki Zurvanilere kıyasla çok daha düşmanca bir tutuma sahipti. Agresif tutumları belki de İran'da sürekli önyargıların hedefi olmuş olmalarına bağlı savunma içgüdüsüyle birlikte, Soğd'daki bu yoğunlaşmanın sağladığı sayısal çokluğun verdiği özgüvenden kaynaklanıyordu. Tarafgirlikleri pek çok Budist, Maniheizt ve Hristiyan Nasturi Soğdlunun memleketlerini terk edip İpek Yolu boyunca daha doğuda Tarım Havzası ve bilhassa da Turfan gibi şehir devletlerine yerleşerek tüccarlık yapmalarına yol açmıştır. Turfan'ın Toharyalıları da aynı şekilde Batı'dan gelmiş bir göçmen topluluğu olduğundan, Soğdlu mültecilerin bunlardan sıcak bir karşılama görmüş olmaları muhtemeldir.

Soğd'da Ak Hun Hükümdarlığı ve Sonrası

Soğd'u Sasanilerden ele geçiren Ak Hunlar çoğunlukla sadık Budistlerden oluşuyordu. Yalnızca Orta Asya'da önceden Sasani egemenliği altında olan bölgeleri değil, aynı zamanda kuzey Hindistan'ı'nı kimi bölümlerini, Keşmir'i ve Hotan'ı da yönetiyorlardı. Daha önce belirttiğimiz gibi, Faxian beşinci yüzyılın başında burayı ziyaret ettiğinde, Soğd bölgesinde Budizm'in güçlü olduğunu kaydetmiştir. Ne var ki burada yaşayanların çoğu Zurvaniler olup, muhtemelen Budizm'in yeniden canlanmasını hoş karşılamıyorlardı.

515 yılında Ak Hun kralı Mihirakula Budizm'e kısa ömürlü de olsa yıkıcı bir zulümde bulunmuştur. Taburlarının bin dört yüz manastırı yakıp yıktığı söylenir. En büyük hasar, iktidarının merkezlerini oluşturan Gandhara düzlüklerinde, Keşmir'de ve Hindistan'ın kuzeybatısında meydana gelmiştir. Mihirakula bu politikasını imparatorluğunun Swat gibi daha ücra bölgelerinde uygulamamıştır. Bununla beraber, bunlardan bazıları üzerinde kuşkusuz olumsuz etkileri olmuştur. Örneğin Semerkant'taki manastırlar yakılıp yıkılmamış ama bütün keşişlerinden yoksun bırakılmıştır.

Yerli Zurvanilerin Budizm'e duydukları antipati şüphesiz bu Soğd manastırlarının yeniden açılmasına mani olmuştur. Zurvanilerin paranoyası belki de İran'da ortodoks Zerdüştlüğün zorla dayattırılması ve çok geçmeden Sasani imparatoru I. Hüsrev'in (hükümdarlık dönemi 531 – 578) sapkın mezheplere yaptığı zulümle iyice körüklenmiştir. Böylelikle, Batı Göktürkleri 560 yılında Soğd'a geldiklerinde Budizm'i zayıf bulmuşlar, Xuanzang da 630 yılında Semerkant manastırlarının hâlâ kapalı olduğunu ve yerel “Zerdüştî” topluluğun Budizm'e karşı husumet beslediğini kaydetmiştir.

Xuanzang İran'da da ülkenin kuzey doğusundaki eski Part'ta üç tane Budist manastırın kalmış olduğunu bildirmiştir. On birinci yüzyılda yaşamış Müslüman tarihçi El-Bîrûnî'ye göre, daha önce Suriye sınırlarına kadar çok sayıda manastır bulunuyordu. Görünüşe göre Sasaniler de geri kalanını yok etmişlerdi.

Baktriya

Xuanzang Budizm'in Baktriya'da, bilhassa da Belh'teki Nava Vihara Manastırı'nda gelişip serpildiğini görmüştü. Belh'in Zerdüştlük'ün en kutsal şehri olmasına ve sakinlerinin çoğunluğunun Zurvani mezhebi de dahil olmak üzere, bu inancı benimsemesine rağmen, halkı Budizm'e karşı hoşgörülüydü. Belki de İran'dan gelen Zurvani mültecilerin sayısı Soğd'dakinden çok daha az olduğu için, dinlerine ilişkin olarak o kadar savunmacı değillerdi. Zerdüşt dünyasının ruhani merkezinde yaşayan bu halk görünüşe göre Budist bir ruhani öğrenim kurumunun varlığında bir tehdit görmüyorlardı. Bu atmosferin yanı sıra Nava Vihara'daki yüksek eğitim ve bilim standardı sayesinde burasının bütün Orta Asya'nın Budist topluluklarından destek görmesi ve öğrenci adaylarını kendine çekmesi, Mihirakula'nın kısa süreli zulmü sırasında görmüş olabileceği tüm zarara rağmen ayakta kalmasını ve gelişmeye devam etmesini sağlıyordu.

Gandhara

Orta Asya'daki ilk Arapların Gandhara'ya ulaşmayı başaramamasına rağmen, analizimizin eksik kalmaması için Budizm'in buradaki durumuna da yakından bakalım. Xuanzang Gandhara manastırlarının faal durumda olduklarını ama düşük bir ruhani düzeyde bulunduklarını kaydetmiştir. Kabil bölgesi ile Gandhara'nın Pencap düzlükleri Mihirakula'nın uyguladığı şiddetten en büyük darbeyi alan yerlerdi. Buradaki ve bilhassa Gandhara'daki Budistler, ibadet pratiklerine önem veren ve Buddha'yı bir Hindu tanrısı olarak gören büyük oranda Hindu bir ortamda yaşıyorlardı. Büyük öğrenim merkezlerine sahip olmadıklarından, manastırlar kapanmadığı halde bunların Budizm çalışmalarına değil de hacıların ibadet gereksinimlerine hizmet vermelerinde şaşılacak bir şey yoktur. Kısaca, Gandhara manastırları Mihirakula'nın yıkımından sonra bir daha asla eskisi gibi olmamıştır.

Özet

Bu arka plana dayanarak, Soğd'da başlangıçta ne Zurvani çoğunluğun ne de Budist azınlığın İslam'a karşı açık olmalarının beklenebileceğini söyleyebiliriz. Zurvaniler, İran'daki güçlü ortodoks Zerdüştiler tarafından hor görülen küçük bir mezhep olarak zulüm görmüşler, Soğd'un Budistleri de Zurvaniler tarafından benzer bir muameleye maruz kalmışlardı. Dolayısıyla, Arap egemenliğiyle maruz kaldıkları durumu, yani Müslüman bir devletin Müslüman olmayan, ikinci sınıf vatandaşı olarak korunma statüsünü (Arap. *zimmi*) zorlanmadan kabul ettiler. İran'daki Sasani adetlerini uygulayan Araplar, her yetişkin erkeğin dinini koruması için kademeli bir vergi (Arap. *cizye*) ödemesini şart koştular. Baktriya'da hem Zerdüştiler hem de Budistler inançları konusunda güçlü ve özgüven sahibiydi. Bedeline rağmen dinlerini korudular.

3 Budist Asya ile Müslümanların İlk Karşılaşması

Budizm'in Kuzey Afrika'da ve Batı Asya'da İslam öncesi varlığı

Hindistan ve Batı Asya arasındaki kara ve deniz ticaretinin tarihi çok eskilere dayanır. Hindistan ve Mezopotamya arasındaki ticari ilişkiler daha MÖ 3000'de başlamış olup, Yemen'deki ara limanlar üzerinden Hindistan ve Mısır arasında da MÖ 1000'e kadar uzanmaktadır. Buddha'nın önceki yaşam anlatılarının toplandığı bir erken dönem Budist derlemesinde bir bölüm teşkil eden *Baveru Jataka*'da Babil'le (San. *Baveru*) yapılan deniz ticaretinden bahsedilir.

MÖ 255 yılında Hint Maurya İmparatoru Ashoka (hükümdarlık dönemi MÖ 273 – 232) Suriye ve Batı Asya hükümdarı Antiokus II Theos, Mısır hükümdarı Ptolemy II Philadelphus, Cyrene hükümdarı Magas, Makedonya kralı Antigone Gonatas ve Korintli İskender ile ilişkiler kurmak üzere Budist keşişleri elçi olarak göndermiştir. Sonunda hem Hindu hem Budist Hintli tüccar toplulukları Küçük Asya'nın, Arap Yarımadası'nın ve Mısır'ın belli başlı deniz ve nehir limanlarına yerleşmişlerdir. Başka mesleklerle mensup Hintliler de çok geçmeden onları izlemişlerdir. Suriyeli yazar Zenob Glak, yazılarında MÖ ikinci yüzyılda günümüz Türkiye'sindeki Fırat Nehri'nin yukarısından Van Gölü'nün batısına kadar uzanan topraklarda, kendi tapınaklarına dahi sahip bir Hint topluluğundan bahseder ve Yunanlı mülteci Dion Chrysostom da (MS 40 – 112) İskenderiye'de benzer bir topluluktan söz eder. Arkeolojik kalıntılardan da görüldüğü üzere, diğer Budist yerleşim yerleri Bağdat'ın güneyinde Fırat'ın aşağı bölgesindeki Kufe, İran'ın doğu sahillerindeki Zir Har ve Aden Körfezi ağzındaki Sokotra adasıdır.

MS ilk bin yılın ortasında Babil ve Mısır medeniyetlerinin düşüşe geçmesi ve aynı zamanda Kızıldeniz'de Bizans gemilerinin engellenmesiyle, Hindistan ve Batı arasındaki ticaretin pek çoğu deniz yoluyla Arap Yarımadası'na geliyor, daha sonra Arap topraklarından geçerek kara yoluyla devam ediyordu. Muhammed Peygamber'in (MS 570 – 632) doğum yeri olan Mekke Doğu'dan ve Batı'dan tüccarların buluştuğu önemli bir ticaret merkezi haline gelmişti. Böylece, Arap kültürel bölgesine yerleşen Hintli topluluklar arttı. Bunlar arasında en öne çıkanlarından biri Jatlar olup (Arap. *Zut*), bunların pek çoğu Bahreyn'e ve Basra Körfezi'nin başında günümüz Basra'sı yakınlarındaki Ubla'ya yerleştiler. Peygamberin karısı Ayşe bir seferinde Jat bir doktor tarafından tedavi görmüştü. O halde Muhammed Hint kültürüne kesinlikle aşinaydı.

[Dördüncü Haritayı Görüntüle: [Batı Asya ve Kuzey Afrika'daki Erken Hint Yerleşimleri.](#)]

Yine bu noktayı destekler biçimde, yirminci yüzyıl ortasında yaşamış bir alim olan Hamid Abdul Kadir, *Buddha the Great: His Life and Philosophy* (Türkçe: *Muhteşem Buddha: Yaşamı ve Felsefesi*, Arapça: *Budha al-Akbar Hayatoh wa Falsafatoh*) adlı eserinde *Kuran*'da iki kere sabırlı ve iyi olarak bahsi geçen Peygamber Zülkifl'in (Kifli), çoğu onun Ezeziel olduğunu söylese de, Buddha'yı ifade ettiğini ileri sürer. Bu teoriye göre, “Kifl,” Buddha'nın doğum yeri olan “Kapilavastu”nun Arapça karşılığıdır. Bu alim ayrıca *Kuran*'ın incir ağacı referansının da aynı şekilde bir incir ağacının dibinde aydınlanmaya erişen Buddha'ya atıfta bulunduğunu söyler.

Onuncu yüzyılda Bağdat'ta Taberî (838 – 923) tarafından kaleme alınan İslam'ın erken tarihinin yeniden inşası niteliğindeki *Târih-i Taberî* Arabistan'da mevcut bulunan bir diğer Hintli grubu olan Sindli Ahmaralar veya “Kırmızı Giyinenler”den bahseder. Bunlar kuşkusuz safran cübbeli Budist keşişlerdi. Anlatılana göre bunlardan üçü İslam çağının ilk birkaç yılı boyunca Araplara felsefe öğretilerinde bulunmuştur. Demek ki en azından bazı Arap liderler, İslam'ı Arap Yarımadasının sınırları ötesine yaymadan önce, Budizm'den haberdardı.

Emevî Halifeliğinin Kuruluşu

Peygamber vefat ettikten sonra, Ebu Bekir (halifelik dönemi. 632 – 634) ve sonrasında I. Ömer (halifelik dönemi 634 – 644), peygamberin dünyevi halefi olarak halife seçildiler. Ömer'in halifeliği sırasında Araplar Suriye'yi, Filistin'i, Mısır'ı, Kuzey Afrika'nın bir bölümünü ele geçirdiler ve İran'a saldırdılar. Daha sonra, altı kişilik bir heyet, Peygamber'in kuzeni ve damadı olan Ali'den halife olmasını istediler ama sundukları şartlar Ali'nin kabul edemeyeceği türdendi. Halifelik böylece Osman'a (halifelik dönemi 644 – 656) geçti; Osman 651'de İran'da Sasanileri nihayet yenilgiye uğratarak İslam içerisinde Mürcie hareketini kurdu. Açıkça Şeriat kanununa riayet ettikleri ve halifeyi tanıdıkları sürece, Arap olmayanların da Müslüman olabileceklerine hükmetti. Fakat içsel dindarlıklarının yargısını ancak Allah verebilirdi.

Osman daha sonra Ali'yi destekleyenlerin fraksiyonu tarafından öldürüldü. Çıkan iç savaşta kısa bir süreliğine halife olmuş olan Ali ile Ali'nin en büyük oğlu Hasan öldürüldü. Peygamber'in kayınbiraderi ve Osman taraftarlarının lideri olan Muaviye nihayetinde zafer kazanarak kendisini Emevî soyunun (661 – 750) ilk halifesi ilan etti (halifelik dönemi 661 – 680). Mekke olan başkenti değiştirerek Şam yaptı. Bu arada rakip halifelik iddiası da Ali'nin küçük oğlu Hüseyin'e düştü. Müslüman Araplar ile Orta Asya'daki Budistler arasındaki ilk temaslar bundan kısa süre sonra gerçekleşmiştir.

[Beşinci Haritayı Görüntüle: [Orta Asya, Erken Emevî Dönemi.](#)]

Emevîlerin Baktriya'ya Saldırması

663 yılında İran'daki Araplar Baktriya'ya ilk kez saldırdılar. İstilacı kuvvetler Türki Şahlardan Belh çevresindeki bölgeyi ve Nava Vihara Manastırı'nı ele geçirerek Türki Şahların güneye doğru Kabil Vadisi'ndeki kalelerine çekilmelerine yol açtı. Çok geçmeden Araplar egemenliklerini kuzeye doğru yaymaya ve Buhara'yı Batı Göktürklerinin elinden alarak ilk kez Soğd'a doğru ilerlemeye başladılar.

Arapların askerî politikası direnen herkesi öldürmek ama direnmeden teslim olanlara korunmalı statü tanımak ve onlardan para ya da mal şeklinde haraç almaktı. Bu ikinci düzenlemeyi antlaşmayla teslim olan her şehirle yasal bir akitte (Arap. ' *ahd*) bulunmak suretiyle gerçekleştirdiler. Bir akit veya sözleşmenin, bir kez imzalandıktan sonra, bağlayıcı olduğunu ve geri alınamayacağını söyleyen İslami yasaya sıkı sıkıya bağlı olan Araplar, olası yeni tebaalarının güvenini kazandılar ve böylece yönetimi ele geçirmeleri karşısında daha az direnç gördüler.

Askerî politikayı dinî politika izliyordu. Antlaşmayla Arap egemenliğini kabul edenlerin cizye ödemek suretiyle dinlerini korumalarına izin veriliyordu. Karşı koyanların İslam'ı kabul etmesi veya kılıçtan geçmesi gerekiyordu. Fakat pek çoğu İslam'ı kendi istekleriyle kabul etti. Bir çokları için cizye vergisi kurtulmak istedikleri bir yük teşkil ederken, tüccarlar ve esnaf başta olmak üzere diğerleri de din değiştirmenin ekonomik avantajlar sağlayacağını düşünüyordu.

Baktriya'da bazı Budistler ve hatta Nava Vihara'nın başrahiplerinden biri bile İslam'ı benimsemekle beraber, bölgedeki çoğu Budist bir İslam devletinde Müslüman olmayan sadık tebaa olarak korunma statüsünü kabul ederek Müslüman olmayanlardan alınan cizye vergisini ödemiştir. Nava Vihara Manastırı açık kalmış ve faaliyet göstermeye devam etmiştir. Sekizinci yüzyılın başlarında Han Çinlisi hacı Yijing Nava Vihara'yı ziyaret ettiğinde buranın gelişip serpilmekte olduğunu kaydetmiştir.

İranlı Emevî yazar Ömer İbnü'l Ezrak el-Kermanî, sekizinci yüzyılın başında Nava Vihara'yı ayrıntılı bir biçimde anlatan bir metin kaleme almış, bu metin onuncu yüzyılda İbn el-Fakih el-Hamadani'nin yazdığı *Ülkeler Kitabı*'nda (Arapça: *Kitab al-Buldan*, İngilizce: *Book of Lands*) muhafaza edilmiştir. El-Kermanî Nava Vihara'yı, Müslümanlar için anlaşılır olacak şekilde Mekke'deki Kabe'yle benzerlik kurmak suretiyle betimler. Ana tapınağın merkezinde kare şeklinde bir kaya bulunduğunu, üzerinin bezle örtülü olduğunu ve insanların bunu tavaf ettiğini anlatır. Bahsettiği kare şeklindeki taş kuşkusuz, genellikle Baktriya ve Toharya tapınaklarının ortasında bulunan *stupa* denilen kutsal bir anıtın dikili olduğu platformu ifade etmekteydi. Üzerini örten bez, İranlıların hürmet ifadesi olarak pratik ettikleri, aynı şekilde Buddha heykellerine ve stupalara da uygulanan bir âdete tekabül ediyordu ve tavaf ederek ibadet

de yaygın bir Budist ibadet şekliydi. Bununla beraber, el-Kermanî'nin betimlemeleri Emevî Araplarının fethettikleri yeni topraklarda karşılaştıkları Budizm gibi Müslüman olmayan dinleri anlama çabasında açık ve saygılı bir tutuma sahip olduklarına işaret etmektedir.

İran'da Emevîlerin Müslüman Olmayanlarla Önceki Deneyimleri

Emevîler Baktriya'yı istila etmeden önce İran'daki Zerdüştî, Hristiyan Nasturi, Musevi ve Budist tebaalarına korunma statüsü vermiş ve bunlardan cizye vergisi toplamıştır. Bazı yerel Arap memurları ise o kadar hoşgörülü olmamıştır. Bazen korunan kulların statüsünü belirten özel kıyafetler giymesi veya nişanlar taşıması gerekiyor ve bunlar cizyelerini öderlerken teslimiyetle boyun eğdiklerinde enselerine atılan bir tokatla daha da aşağılanıyorlardı. Korunan tebaa ibadetinde özgür olduğu halde, bazı sert memurlar bunları yeni tapınaklar veya kiliseler yapmaktan men ediyordu. Öte yandan ise, camide Cuma namazına gidenler bazen bunun karşılığında para ödülü alıyorlardı. Daha sonraki dönemlerde, Müslüman olmayan bir ailenin herhangi bir ferdi İslam'ı benimseyecek olursa, ailenin tüm mirası ona geçiyordu. Bundan başka, daha saldırgan memurlar sık sık yabancıları, bilhassa da Türkleri köle olarak alıyor ama İslam'ı benimsemeleri karşılığında özgürlüklerini iade ediyorlardı.

Bu kısıtlama veya aşağılamalardan kaçınma ve mali veya sosyal avantaj elde etme isteği doğal olarak pek çoklarını dinlerini inkar ederek bu yeni inancı benimsemeye itiyordu. Böylece İran'daki pek çok Zerdüştî nihayetinde korunma statüsünü reddederek İslam'ı benimsediler. Baktriya ve Buhara'daki Budistler arasında da benzer bir durumun gelişip gelişmediği kesin olarak bilinmemekteyse de, bunu yapmış olduklarını varsaymak makul olacaktır.

Din değiştirerek İslam'ı benimseme süreci bu dönemde Mürcie geleneğine uygun olarak, öncelikle dışsal bir meseleydi. Kişinin İslam inancının temel şartlarını kabul ettiğini söylemesi ve günde beş kez namaz kılmak, Müslüman yoksullara yardım amaçlı zekat vermek, Ramazan ayında oruç tutmak ve ömrü boyunca bir kez Mekke'ye hacca gitmek gibi temel dinî vazifeleri yerine getirmesi yeterliydi. Hepsinden önemlisi de Emevî egemenliğini kabul etmektir zira yerine getirilmesi istenilen temel husus manevi tabiiyetten ziyade siyasi tabiiyetin değiştirilmesiydi. Şeriat yasalarını ihlal edenler bir Emevî mahkemesinde yargılanarak cezalandırılıyor ama tüm medeni ayrıcalıklarıyla beraber resmen Müslüman vatandaş olarak kalıyorlardı. Dinî inançları konusunda kimin samimi olduğuna ancak Allah karar verebilirdi.

Bu gibi âdetler Arap egemenliğine sadık ve itaatkar olacak vatandaşlar kazanmak için oluşturulmuştu. Bu sistem yalnızca siyasi, toplumsal veya ekonomik bir fayda sağlamak amacıyla din değiştirip, kendi içlerinde kendi dinlerine inanmaya devam edecek olanlar için cazip bir sistemdi. Bu gibi din değiştirenlerin çocukları ve torunları olup İslam'ın dışsal çerçevesinde büyüyenler ise, bu yeni inancı anne babalarından ve nine dedelerinden çok daha samimi bir şekilde benimsediler. Böylelikle Orta Asya'nın Müslüman halkı şiddetsiz bir biçimde giderek büyümeye başladı.

Emevîlerin Güney Soğd Bölgesine Yavaş İlerleyişi

Emevîlerin Soğd'un geri kalanını ele geçirmesi kolay bir iş değildi. Bölgenin hakimiyetini Batı Göktürklerinin elinden alıp buradan geçen kazançlı İpek Yolu ticaretinin kontrolünü ele geçirmek için rekabet eden üç güç daha bulunuyordu. Bunlar Kaşgar'daki Tibetliler, Tarım Havzası devletlerinin geri kalanında bulunan Tang Çinli kuvvetler ile son olarak Moğolistan'dan gelen Doğu Göktürkleriydi. Bunun sonucundaki mücadele çok karmaşık bir hal aldı. Burada bunun ayrıntılarına girmemiz gereksizdir; bu yüzden yedinci yüzyılın ikinci yarısı ile sekizinci yüzyılın ilk on yılı boyunca meydana gelen önemli olayları özetlemekle yetinelim. Böylelikle Arapların içinde bulundukları rekabet ortamını daha iyi anlayabiliriz.

[Altıncı Haritayı Görüntüle: [Orta Asya'da Güç Savaşları. Yedinci Yüzyıl Sonu.](#)]

Öncelikle 670 yılında Tibetliler Tang Hanedanlığı'ndan, Hotan ile Kaşgar'ın kuzeyindeki bazı bölgelerden başlayarak, Tarım Havzası şehir-devletlerinin geri kalanını aldılar. Tibetlilerin oluşturduğu askerî tehdidin büyümesi karşısında, Tang kuvvetleri zamanla Tarım Havzası'nın geri kalanından Turfan'a çekildiler ve onlardan doğan boşluğu Tibetliler doldurdu. Tang ordusu daha sonra Tiyanşan Dağlarından geçerek Tibetlilerin etrafından dolaştı ve Turfan'dan Beşbalık'a gelip batıya doğru ilerleyerek 679 yılında Batı Türkistan'ın kuzeyindeki Suyab'da askerî bir varlık oluşturdular. Ne var ki, bu durum genel olarak Tang Hanedanlığı'nın içinde bulunduğu düşme eğilimine istisna teşkil ediyordu. 682'de Moğolistan'daki Göktürkler Tang egemenliğine baş kaldırarak İkinci Doğu Göktürk İmparatorluğu'nu kurdular ve 684'te Tang Hanedanlığı'nın kendisi bir darbe sonucu devrildi. Ancak 705'te tekrar kurulabildi ve ancak 713'te istikrara kavuşabildi.

Bu arada Arapların Baktriya üzerindeki hakimiyeti zayıflamaya başlamıştı. 680'de, Halife Yezid'i n kısa süren halifeliğinin (680 – 683) başında, Ali'nin küçük oğlu Hüseyin Emevîlere karşı yürüttüğü ayaklanmada yenilgiye uğrayarak Irak'taki Kerbelâ Savaşı'nda öldü. Bu çatışma Halifeliğin dikkatinin Orta Asya'dan uzaklaşmasına sebep oldu. Akabinde, Yezid'in halifeliğinin sonunda, Emevîler Baktriya şehir devletlerinin hakimiyetini kaybettiler ama Soğd'daki Buhara'da egemenliklerini sürdürmeye devam ettiler. Sonraki yıllarda, Hüseyin'in şehitliği anıldıkça İslam'ın Şii mezhebinin Emevî soyunun Mürcie hareketinden çıkan Sünni fraksiyona karşı duruşu netleşti.

Zamanın Tibet imparatoru rakip bir zümreyle içeride bir güç savaşı yürütmekle meşguldü. Bunun sonucunda Tibetliler 692'de Tarım Havzası devletleri üzerindeki güçlü hakimiyetlerini kaybettiler ama havzanın güney kenarlarında belli bir varlık göstermeye devam ettiler. Han Çinlilerinin Turfan'daki güç merkezlerinden bu devletlerle yürüttükleri uzun bir ticaret gelenekleri bulunuyordu; klasik Çin tarihleri bunlara “vergi heyetleri” der. Böylece, Tang Hanedanlığı bu sırada Turfan'ın ötesindeki Tarım Havzası'nın çoğunda egemen yabancı güç haline gelmekle beraber, bilhassa güney devletlerinde bu durum siyasi veya askerî hakimiyet anlamında değil, ticaret temelinde meydana gelmiştir.

Tibetliler 703 yılında Tarım Havzası'nın doğu ucunda Tang kuvvetlerine karşı Doğu Göktürkleriyle bir ittifak oluşturmuş ama bunları Turfan'dan çıkarmak konusunda başarısız olmuşlardır. Batı Göktürkleri de Tang ordularına karşı ama batı cephesinde harekete geçmiş ve bunları Suyab'dan püskürtmeyi başarmışlardır. Batı Göktürkleri daha sonra, Batı Türkistan'a yönetici olarak alt kavimlerinden biri olan Türgişleri atamışlardır. Türgişlerin ana vatani Suyab'ın çevre bölgesiydi.

Tibetliler böylece Gandhara'nın Türki Şahlarıyla ittifak kurarak 705'te o sırada zaten zayıflamış bulunan Emevîleri Baktriya'dan sürmeye çalıştılar. Araplar bir süre için bölgeyi kaptırmamayı başardılar. Bununla beraber, 708 yılında Halife Velid'in (halifelik dönemi 705 – 715) döneminde Türki Şahların prensi Nazaktar Han, Emevîleri Baktriya'dan sürerek birkaç sene boyunca fanatik bir Budist egemenliği kurdu. Hatta Nava Vihara'nın İslam'ı benimsemiş olan eski başrahibinin boynunu vurdurdu.

Emevî kuvvetleri Baktriya'yı kaybetmelerine rağmen Soğd'daki Buhara'yı ellerinde tutmaya devam ettiler. Kuzeyden ilerleyen Türgişler Soğd'un geri kalanını ele geçirip daha da yayılarak Tarım Havzası'nın batısında Kaşgar'ı ve Kuça'yı da ele geçirdiler. O zaman Tibetlilerin bir diğer müttefiki olan Doğu Göktürkleri de Soğd'daki güç savaşına müdahil olarak Çungarya'dan gelip kuzeyden Türgişlere saldırdılar ve sonunda Türgişlerin ana vatani Suyab'ı ele geçirdiler. Türgişlerin dikkati kuzey cephesine yoğunlaşmışken, fırsattan istifade eden Emevîler Buhara'dan ilerleyerek Türgiş bölgesinin en güneyindeki Semerkant'ı ele geçirdiler.

Özet

Emevî Araplarının başlangıçta Baktriya'da kurdukları hakimiyet çok güçlü değildi ve bu sebeple Soğd'a ilerlemeleri çok yavaş oldu. İstedikleri gibi saldırıda bulunacak güçleri yoktu ve herhangi bir ilerleme kaydedebilmek için Soğd'u ele geçirmeye çalışan diğer büyük güçler arasında askeri bir boşluk

oluşmasını beklemeleri gerekiyordu. Kesinlikle Orta Asya'ya İslam'ı yaymak amacıyla kutsal bir savaş yürütmüyorlar, yalnızca siyasi kazanç ve toprak elde etmeye çalışan siyasi güçlerden birini teşkil ediyorlardı. Arap komutanı Kuteybe Bin Müslim 712 yılında Buhara'da Soğd'un ilk camisini yaptırdı. 771'den önce ikinci bir cami yapılmamış olması İslam'ın yayılmasının esasında ne kadar yavaş gerçekleştiğini göstermektedir.

4 Hint Alt Kıtasına İlk Müslüman Akını

Doğu-Batı Ticaret Yollarının Durumu

Çin'den Batı'ya giden İpek Yolu'nun karasal bölümü Doğu Türkistan'dan Batı Türkistan'a geçiyor, Soğd ve İran'dan geçerek Bizans'a ve Avrupa'ya ulaşıyordu. Alternatif bir yol ise Baktriya, Kabil ve Gandhara'nın Pencap bölgesi üzerinden Batı Türkistan'dan geçiyor, daha sonra gemilerle İndus Nehri üzerinden Sind'e inerek Umman Denizi'ne ve Kızıl Deniz'e ulaşıyordu. Çin ve Orta Asya ticareti Gandhara'dan kuzey Hindistan'a da devam ediyordu.

[Yedinci Haritayı Görüntüle: [İpek Yolu](#).]

İpek Yolu Çin'den Sind limanlarına kadar Budist manastırlarıyla doluydu. Bunlar tüccarlar için dinlenme tesisleri teşkil ediyor ve borç sermaye sağlıyordu. Ayrıca Çin'den gelen yarı değerli taşları kesen ruhban olmayan Budist zanaatkarları barındırıyorlardı. Manastırlara başlıca mali desteği Budist tüccarlar ve zanaatkarlar sağlıyordu. Dolayısıyla, ticaret Budist topluluğun temel geçim kaynağını teşkil ediyordu.

İran Arapların eline geçmeden önce İran'a egemen olan Sasaniler karayoluyla kendi topraklarından geçerek taşınan tüm mallar için yüksek bir gümrük vergisi alıyorlardı. Bu sebeple Bizanslılar deniz yoluyla Sind'den Etiyopya'ya geçip oradan karayoluyla devam eden daha az maliyetli yolu kullanmayı tercih ediyorlardı. Fakat 551'de Bizans ipek böcekçiliğiyle tanıştığında Çin ipeğine olan talep düşüşe geçti. Yedinci yüzyılda Arapların gerçekleştirdikleri askerî seferler de İran'dan geçen ticaret karayolu tekrar güvenli hale gelene kadar ticareti baltaladı. Sekizinci yüzyılın başında Han Çinli hacı Yijing, Çin'den Sind'e olan ticaretin Orta Asya'da Emevîler, Tang Çinlileri, Tibetliler, Doğu Türkleri, Türki Şahlar ve Türgişler arasındaki bitmek bilmeyen savaşlar nedeniyle ağır darbe aldığını kaydetmiştir. Bunun sonucunda, Çin malları ve hacılar Malakka Boğazı ve Sri Lanka üzerinden öncelikli olarak deniz yoluyla seyahat ediyorlardı. Dolayısıyla, Emevî istilasının arifesinde Sind'deki Budist topluluklar zor zamanlardan geçmekteydi.

Sind'in İstilas

Emevîler, halifeliklerinin ilk yılları boyunca birçok kez Hint alt kıtasını istila etmeye teşebbüs etmişti. Kuşkusuz, başlıca hedeflerinden bir tanesi ticaret yolunun İndus Nehri vadisinden Sind'in deniz limanlarına inen dalının kontrolünü ele geçirmektir. Gandhara'yı Türki Şahilerin elinden almayı asla başaramadıklarından, onların bölgesinden geçerek Hayber Geçidi üzerinden alt kıtaya girmeye de muvaffak olamadılar. Tek alternatifleri Gandhara'nın etrafından dolanarak Sind'i güneye almak suretiyle Gandhara'ya iki cepheden birden saldırmaktır.

[Sekizinci Haritayı Görüntüle: [Sind ve Baktriya'ya Emevî Seferleri](#).]

Sind'i ele geçirmeye yönelik ilk teşebbüsler başarısızlığa uğradı. Bununla beraber Araplar, 711 yılında, Semerkant'ı almalarıyla yaklaşık olarak aynı zamanlarda, nihayet amaçlarına ulaştılar. Bu sırada Emevî İmparatorluğu'nun günümüz doğu İran'ı, Belucistan (Makran) ve güney Afganistan'ı da içeren en doğu illerinin valisi Haccac bin Yusuf'tu. Bin Yusuf, yeğeni ve damadı olan komutan Muhammed bin Kasım'ı hem kara hem denizden iki yönlü olarak saldırmak üzere, yirmi bin askerle Sind'e gönderdi. İlk hedef günümüz Karaçi'si yakınlarındaki Debal kıyı kentiydi.

O sırada Sind'in Hindular, Budistler ve Jainlerden oluşan karma bir halkı bulunuyordu. Xuanzang burada yirmi altı bin keşişle birlikte dört yüzün üzerinde Budist manastırı bulunduğunu kaydetmiştir. Kentsel tüccar ve esnaf sınıfının büyük bölümünü Budistler teşkil ederken, Hindular genellikle kırsal

alandanda çiftçilik yapıyorlardı. Bölgeyi kırsal kökenli bir Hindu brahmin olup devlet yönetimine el koymuş olan Chach yönetiyordu. Chach, tarıma destek veriyor ve ticareti korumakla ilgilenmiyordu.

Hindular, siyasi ve dinî liderleriyle birlikte, muazzam Emevî ordusuyla çarpışmış savaşçı bir kasta sahipti. Oysa hiçbir savaş geleneği veya kastı bulunmayan ve Chach'ın politikalarından memnun olmayan Budistler yıkımdan kaçınmaya ve karşı koymadan teslim olmaya hazırды. Komutan bin Kasım'ın orduları galip geldi ve anlatılana göre yerel halkın büyük bir kısmını katlederek kuvvetli direnişlerine ceza olarak şehre büyük zarar verdiler. Bu kayıtların ne derece abartılı olduğunu bilmek güçtür. Sonuçta Araplar, Sind'den geçen ticareti artırmak ve bundan kazanç sağlamak için mali bakımdan güçlü bir Sind'i korumak istiyorlardı. Bununla beraber, Emevîler başlıca Hindu tapınağını yerle bir ederek yerine bir cami dikmişlerdir.

Emevî kuvvetleri daha sonra günümüz Pakistan Haydarabad'ı yakınlarındaki Nirun'a sefere çıktılar. Şehrin Budist valisi kendi isteğiyle teslim oldu. Fakat burayı ele geçiren Müslümanlar, yine timsal olsun diye, burada da başlıca Budist manastırının yerine bir cami inşa ettiler. Şehrin geri kalanına zarar vermediler.

Hem Budistler hem de Hindular Araplarla işbirliği yapmakla beraber, Budistler Hindulardan daha çok işbirliği yapmıştır. Böylece, Sind kasabalarının üçte ikisi karşı koymadan istilacılara teslim olarak antlaşma yaptılar. Direnç gösterenler saldırıya uğrayarak cezalandırıldı; teslim olan ya da işbirliği yapanlar ise hem güvenliğe hem de din özgürlüğüne kavuştu.

Sind'in İşgali

Vali Haccac'ın rızasıyla, komutan bin Kasım hoşgörü politikası gütmeye başladı. Budistlere ve Hindulara korunan vatandaş (zimmi) statüsü verildi. Emevî halifesine sadık oldukları ve cizye ödedikleri müddetçe inançlarını pratik etmelerine ve toprakları ile mülklerini ellerinde tutmalarına izin veriliyordu. Pek çok Budist tüccar ve esnaf ise kendi istekleriyle İslam'ı benimsemişlerdir. Müslüman mahallelerden rakipler çıkmaya başladıkça, din değiştirip daha az vergi ödemenin avantajlı olacağını düşündüler. Zimmi tüccarların cizye vergisine ek olarak tüm mallar için çifte gümrük ödemeleri gerekiyordu.

Diğer yandan, komutan İslam'ı yaymakla belli ölçüde ilgilenmekle beraber, bu onun esas meselesi değildi. Elbette din değiştirip İslam'ın benimsenmesini hoş karşılıyordu ama en öncelikli derdi siyasi iktidarı kaybetmemektir. Haccac'a askerî seferin muazzam masrafları ve önceki askerî yenilgilerden kaynaklanan borcunu ödemek için mümkün olduğunca çok kazanç elde etmesi gerekiyordu.

Arap komutan amacına yalnızca cizye, toprak ve ticaret vergileriyle değil, aynı zamanda Budistlerin ve Hinduların kendi kutsal mekanlarını ziyaret etmek için ödemek zorunda oldukları bir hac vergisiyle ulaşıyordu. Bu durum belki de Sind'in Budist keşişlerinin, kuzeydeki Gandhara'daki emsalleri gibi, bu dönemin yoz bir âdeti olan hacılardan tapınaklara giriş ücreti alma alışkanlıkları olduğunu ve Emevîlerin de bu gelire el koyduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Müslümanlar çoğunlukla Sind'de başka Budist veya Hindu tapınağı ya da buralarda saklanan resim veya kutsal emanetleri yok etmemişlerdir zira bunlar hacılar için bir ilgi merkezi teşkil ediyor ve gelir getiriyordu.

Saurashtra Seferi

Bu dönemde batı Hindistan'daki en büyük Budist etkinlik merkezi, günümüz Gujrat'ında doğu Saurashtra'nın sahillerinde yer alan Valabhi'de bulunuyordu. Bölge, Ak Hunların eline geçmeden önceki çöküş döneminin sonunda Birinci Gupta İmparatorluğu'ndan ayrılan Maitraka Hanedanlığı (480 – 710) tarafından yönetiliyordu. Xuanzang'a göre, bölgede yüzün üzerinde manastır ve altı bin keşiş bulunuyordu.

Bu kurumların en büyüğü keşişlerin yalnızca Budist dinî konularını değil, tıp ve seküler bilimleri de içeren kapsamlı bir eğitim gördüğü muazzam bir manastır üniversitesi olan Duddha Vihara Kompleksi'ydi. Buradan mezun olanların pek çoğu Maitrakalar için devlet hizmetine giriyordu. Kralları

ise manastırların her birine manastırı desteklemeleri için birkaç köy veriyordu. Han Çinli hacı Yijing, Maitraka egemenliğinin son yıllarında Valabhi'yi ziyaret ederek onun süregelen muhteşemliğine tanıklık etmiştir.

Sind'in istila edilmesinden bir yıl önce, 710'da Maitraka krallığı dağılarak büyük kısmının başına Raştrakutalar (710 – 775) geçti. Yeni hükümdarlar kendilerinden öncekilerin yaptığı gibi Budist manastırları himaye etmeyi sürdürdüler. Duddha Vihara'daki eğitim programlarına dokunulmadı.

Çok geçmeden komutan bin Kasım Saurashtra'ya seferler düzenlemeye başladı ve orduları Raştrakuta hükümdarlarıyla barışçıl antlaşmalar yaptılar. Orta Hindistan'dan Bizans'a ve Avrupa'ya deniz ticareti Saurashtra limanlarından geçiyordu. Araplar, bilhassa da Hintlilerin buradaki ticareti Sind limanlarından kaçınmak için Gandhara'dan başka yöne çevirmek istemelerine karşı burayı da vergilendirmek istiyordu.

Müslüman askerler, bu dönemde Valabhi'deki Budist kurumlarına hiçbir zarar vermedi. Bunlar gelişmeye ve Sind'den gelen mülteci keşişleri barındırmaya devam etti. Takip eden yıllarda gelen trafiği karşılayabilmek için Valabhi'de pek çok yeni manastır yapıldı.

Sind Seferi'nin Değerlendirmesi

Sind'deki Budist manastırlarının Emevîler tarafından yakılıp yıkılması, işgal döneminin başına has ve ender bir olay gibi görünmektedir. Galip gelen komutanlar direnişi cezalandırmak veya yıldırma amacıyla bu emirleri vermiştir ve bu durum kuralı teşkil etmemektedir. İlerleyen zamanlarda Saurashtra gibi bölgeler karşı koymadan teslim olduklarında Emevî kuvvetleri manastırları rahat bırakmıştır. Müslüman Araplar Budizm'i ortadan kaldırmak konusunda kararlı olsalardı, bu dönemde Valabhi'ye dokunmazlık etmezlerdi. O halde, Budist manastırlarına karşı yürütülen şiddet eylemlerinin çoğunlukla dinsel değil, siyasi sebepleri olduğu sonucuna varabiliriz. Elbette olaylara katılan münferit bireylerin kendi kişisel motivasyonları da rol oynamış olabilir.

Komutan bin Kasım, Sind'de yalnızca üç yıl geçirdikten sonra Haccac'ın sarayına geri dönerek, Budistlerin ve Hinduların dinlerini kazanç için sömürmek şeklindeki pragmatik politikasını uygulama vazifesini emrinde çalışanlara bıraktı. Fakat gidişinden çok kısa bir süre sonra, yerel Hindu yöneticilerin bölgenin çoğunun hakimiyetini geri kazanmasıyla, Arapların elinde büyük Sind şehirlerinden yalnızca birkaçı kalmış oldu.

Emevîlerin Baktriya'yı Tekrar Ele Geçirmesi

715'te yeğeninin Sind'deki başarısından cesaret bulan Vali Haccac, Komutan Kuteybe'yi kuzey doğu İran'a saldırmak suretiyle Baktriya'yı geri almaya gönderdi. Komutan galip geldi ve sonrasında önceki başkaldırıya ceza olarak Nava Vihara'ya ağır hasar verdi. Pek çok keşiş doğuya doğru Keşmir'den Hotan'a kaçtı. Karkota kralı Lalitaditya (hükümdarlık dönemi 701 – 738), Baktriyalı Budist nazırının teşvikiyle, bu büyük eğitilmiş mülteci akınını karşılamak üzere Keşmir'de pek çok yeni manastır yaptırdı. Bunlar Keşmir'deki Budizm'in düzeyini son derece yükselmiştir.

Nava Vihara hızla düzelerek eski haline döndü ve çok geçmeden önceki gibi işlemeye başladı; bu durum Müslümanların Baktriya'daki Budist manastırlarına verdikleri zararın dinsel gerekçelerle yapılmamış olduğunu göstermektedir. Öyle olsaydı, Nava Vihara gibi bir kurumun yeniden inşasına izin vermezlerdi.

Emevîlerin Baktriya'da Türki Şahları ve bunların Tibetli müttefiklerini yenmelerinden sonra Tibetliler taraf değiştirerek siyasi menfaat için bu sefer Araplarla bir oldular. Yirmi iki yıl önce kaybetmiş oldukları Doğu Türkistan'ın vaha kentlerini geri almak için kurdukları diğer ittifaklar başarısızlığa uğramış olan Tibetliler, kuşkusuz Emevîlerle İpek Yolu'nu ele geçirip kontrolünü de paylaşmayı umuyorlardı. Görünüşe göre, söz konusu olan gücünü yaymak ve devletin hazinesini doldurmak olduğunda, dinsel farklar hiçbir rol oynamıyordu.

Komutan Kuteybe, Tibetlilerin yardımıyla, daha sonra Türgişlerin elinden Fergana'yı aldı ama yine Türgişlerden Kaşgar'ı almak üzere bir hareket başlatmak üzere hazırlanırken çatışmada öldü. Araplar bir daha asla doğu Türkistan'a ilerleme fırsatı bulamadılar.

İslam'ı Yaymaya Yönelik İlk Girişimler

Önceki Emevî halifelerinin dinsel hoşgörüye dayanan genel eğilimlerine karşın, II. Ömer (717 – 720) İslam'ı uzak diyarlara ruhani öğretmen (Arap. *ulama*) göndermek suretiyle yayma politikası başlattı. Fakat Ömer oldukça zayıf bir konumda bulunuyor ve politikasını katı bir şekilde uygulayamıyordu. Söz gelimi Halife, Sind'de yerel liderlerin ancak din değiştirip İslam'ı benimsemek kaydıyla yöneticilik yapabileceklerini ferman etti. Fakat bu dönemde Emevîler Sind üzerindeki etkin siyasi hakimiyetlerini kaybetmiş olduğundan, kararına genellikle kulak asılmadığı gibi kendisi de meseleyi zorlamadı. Din değiştirmiş Müslümanlar Sindli Budist ve Hindularla uyum içerisinde yaşıyordu ve bu eğilim Emevî hükümdarlığının çöküşünden sonra bile devam etti. Bunu izleyen yüzyıllarda kuzey Hindistan'daki Pala Hanedanlığı'na (750 – on ikinci yüzyıl sonu) ilişkin kayıtlarda hâlâ Sindli Budist keşişlerden bahsedilmektedir.

II. Ömer ayrıca tüm Emevî müttefiklerinin İslam'ı benimsemesini ferman etti. Bunun üzerine Tibet imparatorluk sarayından Tibet'e gelip bu yeni inancı anlatacak bir öğretmen talep eden bir sefir gönderildi. Halife, el-Salit bin Abdullah el-Hanefi'yi gönderdi. Bu öğretmenin Tibet'te kişilere din değiştirerek İslam dinini benimsetme konusunda kaydedilmiş hiçbir başarısı olmadığı gerçeği, Emevîlerin dinlerini yayma çabalarında çok ısrarlı olmadıklarını göstermektedir. Hatta Emevîler için Arap aşiretçiliği çokkültürlü bir İslam toplumu oluşturmaktan çok daha büyük önem taşıyordu. Orta Asya'da ele geçirdikleri her yerde dinlerini ve kültürlerini nakletmeyi öncelikle kendileri için yaptılar.

Tibet'in bu Müslüman öğretmeni çok kayda almamasının başka sebepleri de bulunuyordu. Bunların bizzat İslam'ın doktrinleriyle pek ilgisi bulunmuyordu. O halde Tibet'te İslam ve Budizm arasındaki bu ilk karşılaşmanın siyasi arka planına daha yakından bakalım.

5 İlk Müslüman Öğretmenin Gelişinin Arifesinde Tibet

El-Salit bin Abdullah el-Hanefi Tibet'e vardığında, hali hazırda imparatorluk sarayı tarafından desteklenen iki dinî gelenek bulunuyordu: “Bön” denilen gelenek ile Budizm. Birincisi Tibet'in yerli inancını teşkil ederken, ikincisi ülkeye Tibet'in ilk imparatoru Songtsen Gampo (hükümdarlık dönemi 617 – 649) tarafından getirilmişti. Geleneksel Tibet anlatılarına göre, ikisi arasında büyük bir rekabet bulunuyordu. Fakat modern bilimsel çalışmalarda duruma ilişkin daha karmaşık bir tablo sunulmaktadır.

Örgütlü Bön Dini ve Yerli Tibet Geleneği

Bön, on birinci yüzyıldan sonrasına kadar örgütlü bir din haline gelmemiş olup, bu dönemde artık Budizm'le pek çok özelliği paylaşır olmuştur. Ondan önce Budizm öncesi yerli Tibet geleneği, ki buna bazen kafa karıştırıcı şekilde “Bön” de denir, öncelikli olarak imparatorluk cenazeleri ve antlaşmaların imzalanması için tam teşekküllü kurban törenleri düzenlemek gibi imparatorluk kültürünü desteklemeye yönelik ayinlerden oluşuyordu. Bu gelenek bazen kehanet sistemlerini, astrolojiyi, zararlı ruhları yatıştırmaya yönelik şifa ayinlerini ve bitkilerle tedaviyi de içeriyordu.

Tarihsel literatüründe örgütlü Bön dininin kökenleri Tagzig'in (Tib. *sTag-gzig*) doğu ucundaki efsanevi Olma-lungring (Tib. *'Ol-mo lung-ring*) diyarından gelen bir öğretmen olan ve bunu uzak, ırak geçmişte Zhang-zhung'a (Tib. *Zhang-zhung*) getiren Shenrab'a (Tib. *gShen-rab*) dayanmaktadır. Zhang-zhung, başkenti batı Tibet'te kutsal Kaylas Dağı'nın yakınlarında bulunan eski bir krallıktı. Bazı modern Rus alimleri dilbilimsel analize dayanarak, Olmo-lungring'i eski batı İran'daki Elam, Tagzig'i de Baktriya'ya karşılık gelen Tacik ile özdeşleştirirler. Bön'ün Budizm'e yakın yönlerinin Songtsen Gampo'dan öncesine dayandığı şeklindeki Bön savını kabul eden bu alimler, sistemin ilk kuruluş saikinin MS ilk bin yılın başlarında Zhang-zhung'u belki de Hotan veya Gilgit ve Keşmir'den geçerek ziyarete gelen Baktriyalı bir Budist ustadan ileri geldiğini öne sürerler. Zhang-zhung geleneksel olarak bu iki komşu bölgeyle yakın ekonomik ve kültürel ilişkilere sahipti. Bön anlatısını kabul eden bu alimler, söz konusu ustanın Zhang-zhung'a geldikten sonra pek çok Budistvari özelliği yerli ayin pratikleriyle birleştirdiğini söylerler.

Başka alimler ise Bön'ün kendi kökenine ilişkin anlatısını pek çok etmeni kaynaştıran bir on dördüncü yüzyıl yorumu olarak görürler. Buna göre Bön'ü doğusuna yayan Olmo-lungring, Moğolistan'a Budizm'i getiren Tibet'e koşuttur ve kelime anlamıyla “Kaplanlar ve Leoparlar Diyarı” olan Tagzig de, vahşi Moğol ülkesi ile daha önceki Kitanların bir bileşimidir.

Fakat “Tagzig” (“tazi” veya “tazig” olarak okunur) Kalachakra literatüründe Hint Kökenli olmayan İstilacılar için kullanılan Sanskritçe *tayi* teriminin Tibetçe harflerle yazılmış şekliydi. Sanskritçe *tayi* de Arapça veya Aramice *tayy* (çoğul: *tayayah*, *tayyaye*) kelimesinin veya bunun Modern Farsça formu olan *tazi*'nin fonetik yazılımıdır. Tayyayah, İslam öncesi Arap aşiretleri Tayy'idin en güçlüsüydü ve dolayısıyla da “tayayah” Süryanice ve İbranicede MS birinci yüzyılda Araplar için kullanılan genel bir isimdi. Bunun modern Farsça formu *tazi* ise söz gelimi İmparator Songtsen Gampo'nun çağdaşı olan son Sasani hükümdarı III. Yazdigerd (hükümdarlık dönemi 632 – 651) tarafından İran'ın Arap istilacılarına referansla kullanılan terimdi.

Zhang-zhung'da *tagzig* formunun, İran'ın yanı sıra Baktriya'yı da kapsayan Sasani İmparatorluğu'nun (226 – 650) ilk döneminde kullanılan Orta Farsça “tazig” kelimesinden türetildiği söylenebilir. Sonuçta Sasaniler sadık Zerdüştilerdi ve Baktriya'daki Belh de Zerdüş'tün doğum yeri idi. Ayrıca, Sasaniler Baktriya'da yüzyıllardır yerleşik bulunan Budizm'e karşı hoşgörü gösteriyorlardı. Erken Bön geleneği Budizm'in yanı sıra Zerdüşti ikiciliğe de benzeyen pek çok özelliğe sahip olduğundan, Bön'ün Budizm'e

yakın yönlerinin İmparator Songtsen Gampo'dan öncesine dayandığı ve Tagzig'den türediği şeklindeki Bön savı akla yatkın durmaktadır.

Ne var ki Songtsen Gampo'dan önceki Zhang-zhung'un Sasaniler tarafından Sasani egemenliği altındaki topraklardaki Araplar için kullanılan bir kelimeyi benimsemiş olması tuhaf görünmektedir. Zhang-zhung'un *Tagzig* kelimesini bizzat Araplara referansla kullanmış olma olasılığı oldukça düşüktür. Sonuçta Arap Emevîleri İran'ı Sasanilerin elinden ancak 651'de, Baktriya'yı 663'te, Soğd'daki Buhara'yı da bundan birkaç sene sonra alabilmiştir. Bu, İmparator Songtsen Gampo'nun Zhang-zhung'u ele geçirmesinden birkaç on yıl sonradır. O halde, *Tagzig* kelimesi Songtsen Gampo öncesi Zhang-zhung'da kullanılmış ve daha sonra Tibetçeye geçmişse, bunun ancak daha sonra Arapların egemenliğine giren veya Tibetlilerin daha sonra Araplarla savaştığı İran kültürel bölgelerine referansla kullanılmış olması mümkündür. Bu pek olası değildir.

Bundan daha olası görünen bir açıklama ise, sekizinci yüzyılın başında Tibetliler Baktriya'daki Araplarla gerçekten temas halindeyken *Tagzig* kelimesini onlardan öğrenmiş olmaları, Tibet sarayındaki Bön fraksiyonunun bu ismi alarak geriye dönük olarak dinlerinin çıktığı bölge olan Baktriya'ya uygulamış olmalarıdır. Bu kuram Bön dininin Baktriya kaynaklarından türediği varsayımıyla çelişmez.

[Bkz: [Budizm ve İslam'ın Afganistan'daki Tarihsel Gelişimi](#).]

Ayrıca Tagzig kelimesinin kökenine ilişkin bu kuram doğru olsaydı, o zaman Tibetçede benimsenmesinin bu terimin Sanskrit Kalachakra literatüründe Sanskritçe tayi kelimesini tercüme etmek için kullanılmasından öncesine dayanması gerekir. Kalachakra literatürünün Sanskritçeden Tibetçeye ilk çevirileri ancak on birinci yüzyılın ortalarında yapılmış olup, bu literatürde Tagzig kelimesini içeren ilk Tibetçe tercüme ise Tibet'te ancak 1964 yılında çıkmıştı.

[Dokuzuncu Haritayı Görüntüle: [Erken Tibet](#).]

Songtsen Gampo'nun Zhang-zhung'la İlişkisi

Songtsen Gampo, Tibet'in merkezindeki küçük bir krallık olan Yarlung'un (Tib. *Yar-klungs*) otuz ikinci hükümdarıydı. Krallığını yayma ve Baktriya sınırlarından Han Hanedanlığı'nın sınırlarına ve Nepal'den Doğu Türkistan'ın sınırlarına kadar uzanan muazzam bir imparatorluk kurma sürecinde Zhang-zhung'u da ele geçirdi. Tarihsel kayıtlara göre, Zhang-zhung da bir zamanlar bütün Tibet platosunu kaplıyordu. Fakat düştüğü sırada sınırları dahilinde yalnızca batı Tibet bulunuyordu.

Şimdilik Zhang-zhung'un sınırlarının nerelere kadar uzandığı, Zhang-zhung imparatorluğunun doruk noktasında bu Budizm'e yakın özelliklerinin varlığı ile bunların olası kökeni meselelerini bir kenara bırakalım. Yine de Songtsen Gampo'dan önce gelen Yarlung krallarının mezarlarından edinilen kanıtlara dayanarak, en azından Zhang-zhung saray ayinleri sisteminin imparatorun ana vatani ile batı Tibet'te ele geçirdiği topraklarda paylaşıldığını makul olarak varsayabiliriz. Budizm'in aksine, Zhang-zhung ayinleri yabancı bir inanç ve pratik sistemi olmayıp pan-Tibet mirasının ayrılmaz bir parçasını teşkil ediyordu.

Songtsen Gampo, siyasi ittifaklarını ve kendi iktidarını istikrara kavuşturmak için önce Zhang-zhung'dan, daha sonra hükümdarlığının geç dönemlerinde de Tang Hanedanlığı'ndan ve Nepal'den prenseslerle evlendi. Zhang-zhung prensesiyle evlendikten sonra prensesin son Zhang-zhung kralı olan babası Lig-niyhya'yı (Tib. *Lig-myi-rhya*) öldürttü. Bu, imparatorluk kültürünün yerli ayin desteğinin kendisine ve hızla büyüyen ülkesine odaklanmasını sağladı.

Budizm'in Takdimi

Songtsen Gampo, Han Çinlisi ve Nepalli karılarının etkisiyle Tibet'i Budizm'le tanıştırdı. Bununla beraber, Budizm bu dönemde ne kök saldı ne de genel halka yayıldı. Bazı modern alimler imparatorun Nepalli karısının tarihsel gerçekliğinden kuşku duymaktaysa da, döneme ait mimari kanıtlar bu dönemde en azından belli bir derecede de olsa bir Nepal etkisinin mevcut olduğunu göstermektedir.

Bu yabancı inancın varlığının başlıca göstergesi, İmparatorun Bhutan da dahil olmak üzere, topraklarının çeşitli noktalarında özel olarak seçilmiş geometrik meydanlara yaptırdığı on üç Budist tapınağıdır. Tibet sırt üstü yatan bir dişi şeytan olarak tasavvur edildiğinden, tapınakların inşa edildiği alanların dişi şeytanın bedenine uygulanan Çin akupunkturu kurallarına göre son derece dikkatli bir biçimde seçilmesiyle, Songtsen Gampo kötücül ruhların kendisinin egemenliğine hanel getirecek her türlü etkisini bertaraf etmeyi amaçlamıştı.

On üç Budist tapınağından en büyüğü imparatorluğun başkentine 130 kilometre mesafede bulunan ve daha sonra “Lhasa” (Tib. *Lha-sa*, Tanrıların Yeri) olarak bilinecek alana inşa edilmişti. Buraya bu dönemde “Rasa” (*Ra-sa*, Keçilerin Yeri) deniyordu. Batılı alimler İmparatorun geleneksel tanrıları gücendirmemek için tapınağı başkente yaptırmamaya ikna edildiğini ileri sürer. Bu Budist tapınaklarında kimlerin görev yaptığı kesin olarak bilinmemekteyse de, bunlar muhtemelen yabancı keşişlerdi. İlk Tibetli keşişler bundan ancak bir buçuk yüzyıl sonra manastır düzenine katılmışlardır.

Din tarihlerinin İmparatoru Budist inancının bir abidesi olarak betimlemelerine ve Budist ayinlerinin kuşkusuz İmparatorun onuruna yapılmalarına rağmen, bunlar imparatorluk sarayı tarafından desteklenen yegane dinsel tören biçimi değildi. Songtsen Gampo sarayında yerli gelenekten gelen rahipler ve soylular bulunduruyor ve Rasa’daki ana tapınakta yerli tanrıların heykellerinin Budist heykellerinin yanı sıra yerleştirilmesini salık veriyordu. Selefleri gibi, Songtsen Gampo ve haleflerinin tümü de Yarlung’a Budizm öncesi eski pan-Tibet dinî usulleri uyarınca gömülmüştür. Kendinden neredeyse altı yüzyıl sonra gelen Cengiz Han gibi Tibet İmparatoru da yalnızca kendi yerli geleneğine değil, Budizm’e, yani gücünü artıracak ve imparatorluğuna fayda sağlayacak ayinler sunabilecek yabancı bir dine de kucak açıyordu.

Hotan Alfabesinin Kabulü

Songtsen Gampo’nun siyasi gücünü artırmak için yabancı icatları kullanma politikasının bir diğer kanıtı, Tibet dili için bir yazı kabul etmesidir. Zhang-zhung’un Hotan, Gilgit ve Keşmir’le olan köklü kültürel ve ekonomik ilişkilerinden istifade eden İmparator, bölgeye Tonmi Sambhota’nın (Tib. *Thon-mi sambhota*) başkanlık ettiği bir kültür heyeti göndermiştir. Bu heyet Keşmir’de Hotanlı usta Li Chin’le (Tib. *Li Byin*) görüşmüştür. Hotan anlamına gelen Tibetçe Li kelimesi, bu ustanın menşe ülkesini açıkça ortaya koymaktadır. Li Chin’in yardımıyla heyet, Tibetçeyi yazıya dökmek için Hint Düz Gupta yazısının Hotan uyarlamasına dayanan bir alfabe meydana getirmiştir. Tibet tarihsel anlatıları yeni yazının oluşturulduğu yeri modelinin menşeiyle karıştırır ve yazılı Tibetçenin Keşmir alfabesine dayandığını ileri sürerler.

Modern Tibetli alimler, bu gelişmeden evvel, Zhang-zhung’un hali hazırda bir yazıya sahip olduğunu ve Tibet el yazısı harflerinin temelini de bu olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Fakat Zhang-zhung yazısının modeli de Hotan alfabesi olmuş olsa gerektir.

Anlatılana göre, Songtsen Gampo yeni yazıyı iki yüzyıl önce Hindistan’dan bir hediye olarak Yarlung’a ulaşan Sanskritçe bir Budist metnin tercümesini yaptırmak için kullanmıştır. Fakat bu dönemdeki başlıca tercüme faaliyeti Çin astroloji metinleri ile Çin ve Hint tıp metinlerinin tercümelerinden oluşuyordu ve bu da oldukça sınırlıydı. İmparator yazı sistemini öncelikle sahadaki komutanlarına askerî içerikli gizli mesajlar göndermek için kullanmıştır. Bundan önce aynı amaçlar için Zhang-zhung’da yazılı şifreli mesajlar (Tib. *lde’u*) gönderme âdeti bulunuyordu.

“Bön” Denilen Muhalif Fraksiyon

Tibet imparatorluk sarayındaki bir fraksiyon Songtsen Gampo’nun Budizm’i himaye etmesine ve ona güvenmesine karşıydı. Kuşkusuz imparatorun ana tapınağı imparatorluğun başkentinde, hatta Yarlung Vadisi’nde bile yaptırmama kararında da bu fraksiyonun mensuplarının parmağı bulunuyordu. Daha sonraki Tibet tarihleri bunlara “Bön” dininin taraftarları der. El-Salit’in ziyaret ettiği dönem de dahil olmak üzere, bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca bu fraksiyon imparatorluk politikasına kuvvetle karşı

koymuştur. Müslüman din adamının Tibet'teki başarısızlığı bu bağlamda anlaşılmalıdır. Fakat Budizm'e karşı çıkıp daha sonra hiç şüphesiz İslam'ın kayıtsızlıkla karşılanmasından sorumlu olan bu “Bön” taraftarları kimlerdi? Ve bu düşmanlıklarının sebepleri neydi?

Tibetli alimlere göre, *bön* kelimesi ruhani güçleri kontrol etmekte kullanılan efsunlu sözler demektir ve kehanet, astroloji, şifa ayinleri ve bitkisel tedaviyi içeren on iki parçalı bir sistemi ifade eder.

Bön on birinci yüzyıla kadar örgütlü bir din değildi. Bazı alimlere göre, Tibetçe *bön* kelimesi o zamanlar kehanet, astroloji, şifa ayinleri ve bitkisel tedaviden ibaret dört geleneksel sanatı içeren Budizm öncesi yerli inanç ve ayin sistemi için kullanılmıyordu bile. Bu kelime yalnızca imparatorluk sarayındaki özel bir fraksiyon için kullanılıyordu. Bu Bön fraksiyonuna yerli gelenekten gelen belli rahipler (Tib. *gshen*) ve bunlarla ilişkili özel soylu grubu dahil olmakla beraber, bu grubun belirleyici özelliği benimsedikleri dinsel inanç değil, öncelikle siyasi konumlarıydı. Yerli kehanet geleneklerinin sarayın hem içinde hem dışında, hatta bizzat İmparator da dahil olmak üzere, “Bön taraftarları” denmeyen taraftarları bulunuyordu. Sarayda esasen bu dört geleneksel sanata istinat etmeyen “Bön” soyluları vardı. Hatta yerli gelenekten gelmekle beraber bu fraksiyona dahil olmayan rahipler de vardı. Söz gelimi, sarayda imparatorluk kültürünü destekleyen ayinler icra edenler ve İmparatorun ölümü üzerine, geleneksel imparatorluk cenaze törenlerini gerçekleştirenler bulunuyordu. Sarayın dışında da zararlı ruhları yenmek için kehanet veya şifa ayinleri gerçekleştirenler vardı. Bunlardan hiçbiri “Bön mensubu” olarak görülüyordu.

O halde “Bön” grubu saraydaki çıkarıcı grupların imparatorluk karşıtı, muhafazakar ve her şeyden önemlisi, yabancı düşmanı bir fraksiyonuyla sınırlıydı. Bunlar iktidarı kendi ellerine geçirmek isteyen muhalif bir fraksiyondur. İmparator'a karşı olduklarından, imparatorluğun gücünü artıracak her şeye, bilhassa da yabancı icatlara doğal olarak karşıydılar. Dolayısıyla, bu fraksiyonun yabancı ayinlere ve inançlara yönelik husumeti, daha sonraki Tibet Budist tarihlerinin ileri süreceği gibi, yalnızca bir dinsel hoşgörüsüzlük ifadesi değildi. Budist karşıtı politikaları uyarınca verdikleri öğütleri haklı çıkarmak için dinsel gerekçeler göstermiş olabilseler de – söz gelimi, herhangi bir Budist unsurun varlığı geleneksel tanrıları öfkeliendirir ve felaket getirirdi – bu durum yerli dinsel geleneği illa ki bütünüyle destekledikleri anlamına gelmiyordu. Sonuçta “Bön” fraksiyonuna İmparatoru desteklemek için yerli ayinler gerçekleştiren rahipler dahil değildi.

“Bön” denilen fraksiyonun Budist karşıtı tutumu ayrıca Zhang-zhung'da başkaldırının işareti de değildi. Muhalefeti oluşturan yerli rahipler ile bunları destekleyen aristokrasi kuşkusuz Zhang-zhung'dan gelen yabancılar olmayıp Tibet'in merkezinden geliyorlardı. Zhang-zhung, imparatorluğun bütünlüklü bir siyasi bölgesi değil, işgal altındaki bir bölgeydi. Liderlerinin imparatorluk sarayının güvenilir mensupları olarak hizmet etmiş olmaları pek olasılık dahilinde değildir.

Kısacası, daha sonra Müslüman din adamının ziyaretine kayıtsız kalınmasında rol oynayan Budist karşıtı sözde “Bön” fraksiyonu ne dinsel ne bölgesel olarak tanımlanan bir gruptu. Yarlung'daki imparatorluğa karşı olup kuvvet politikası gerekçeleriyle hareket edenlerden oluşuyordu. Tibet imparatorunun siyasi konumunu güçlendirebilecek, kendi statülerini zayıflatabilecek ve geleneksel tanrılarını gücendirebilecek her türlü yabancı bağlantıya karşı geliyor ve mani oluyorlardı. Songtsen Gampo'nun ölümünden sonra dahi, bu fraksiyonun yabancı düşmanlığı büyümeye devam etti.

Sonraki İki Tibet İmparatorunun Hükümdarlıkları

Tibet sarayındaki yabancı düşmanı fraksiyonun önsezisi bir sonraki Tibet imparatoru Mangsong-mangtsen'in (Tib. *Mang-srong mang-btsan*, hükümdarlık dönemi 649 – 676) hükümdarlığının ilk yılları sırasında Tang Hanedanlığı'nın Tibet'i işgaliyle doğru çıkmış oldu. Han Çinli kuvvetleri Rasa'ya kadar ulaşmış, sonunda püskürtülerek yenilgiye uğratıldılar.

Mangsong-mangtsen, hükümdarlığının sonraki yıllarında imparatorluğu daha da genişletmek isteyen bir diğer fraksiyona mensup güçlü bir nazırın etkisi altındaydı. Bu nazır, Tibet'in kuzey doğusunda Hotan tarzı bir Budizm benimsemiş bir Budist krallığı olan Tuyuhun'u ve yine Hotan kültürel bölgesine dahil olan Kaşgar'ı aldı. 670'te Hotan'ın kendisini fethederek Tarım Havzası'nın Turfan dışında kalan vaha devletlerinin kontrolünü eline geçirdi. Hotan kralı Tang imparatorluk sarayına kaçtı ve orada Çin imparatoru ona Tibetliler karşısında gösterdiği direnişten dolayı takdirlerini sunarak destek verdi.

Hotan anlatılarına göre, Tibetliler vaha devletinin fethi sırasında çok fazla yıkıma yol açmış olup, buna Budist manastırlarına ve kutsal mekanlarına zarar verilmesi de dahildir. Fakat bundan kısa süre sonra, Tibetliler yaptıklarından pişman olarak Budist inancına büyük bir ilgi göstermişlerdir. Ne var ki bu dinsel anlatı, pek çok Budist tapınağı ve anıtını yıktıktan sonra pişman olup Budizm'i benimseyen Kral Ashoka'nın model alındığı bir eklenti olabilir. Bununla beraber, bazı Batılı alimler Tibet'in Budizm'le ilişkisinin güçlenmesini bu noktaya bağlarlar. Budizm Tibetliler arasında zaten güçlü olmuş olsaydı, Hotan manastırlarını yakıp yıkmaz, onurlandırırıldardı.

Hotanlıların Budist teknik kelime hazinesini her hecenin etimolojisiyle verme tarzını benimseyen Tibetliler böylece birkaç seçilmiş Hotan Budist metnini alarak tercüme etmeye başlamışlardı. Alimlerin aynı zamanda daha önce Sanskritçeden Tibetçeye çevrilmiş olan bir Hint tıp kitabını da Hotancaya tercüme etmeleri itibarıyla, kültürel temas iki yönlü olarak cereyan ediyordu. İmparatorluk sarayı bu denli güçlü yabancı bağlantılar kurarken, yabancı düşmanı muhalif grubun kaygıları da tekrar artmaya başlamıştı.

Sonraki Tibet imparatoru Tri Dusong-mangjey (Tib. *Khri 'Dus-srong mang-rje*, hükümdarlık dönemi 677 – 704) ile bu önceki nazırın grubu arasındaki güç savaşı Yarlung sarayını son derece zayıflatmıştı. Tibet, Tarım devletleri üzerindeki askerî ve siyasi hakimiyetini kaybetti fakat güney vahalarında kültürel varlığını korumayı sürdürdü. Tibet İmparatorluğu ise hâlâ hırslıydı. 703'te Tibet, Doğu Türkleriyle Tang Hanedanlığı'na karşı ittifak kurdu.

İmparatoriçelerin Saltanatı

Bu dönemde Çin İmparatoriçesi Wu (hükümdarlık dönemi 684 – 705), müstakbel Buddha Maitreya olduğunu ilan ederek Tang Hanedanlığı'nı kısa bir süre için yerinden eden bir darbeye önderlik etti. Tibet'in ana kraliçesi, İmparator Tri Dusong-mangjey'in annesi Trima Lo (Tib. *Khri-ma Lod*), kuzey doğu Tibet'te yalnızca Tuyuhun etkisi sebebiyle Hotan Budizm'ine sempatisi olmakla kalmayıp, Tang Hanedanlığı'yla da yakın ilişkileri bulunan güçlü bir kavimden geliyordu. İmparatoriçe Wu ile iletişim içerisindeydi ve 704 yılında oğlu Tibet imparatoru öldüğünde torununu tahttan indirerek dul imparatoriçe olarak 712'deki ölümüne kadar hüküm sürdü. İmparatoriçe Wu ile anlaşarak Han Çinli prensesi Jincheng'i (Tib. *Chin-ch'eng*) o sırada daha küçük bir çocuk olan ve aynı zamanda Tri Detsugten (Tib. *Khri lDe-gtsug-brtan*) olarak da bilinen torunu Mey-agtsom'a (Tib. *Mes ag-tshoms*) gelin olarak Tibet'e getirtti. Prens Jincheng sofu bir Budistti ve Tibet sarayındaki hanımlara ders vermesi için yanında Han Çinli bir keşiş getirdi.

Yerli rahiplerden ve soylulardan oluşan yabancı düşmanı fraksiyon bu gelişme karşısında son derece huzursuz oldu. Bunların saraydaki etkisi Songtsen Gampo'nun zamanında olduğu gibi, şimdi bir kez daha Han Çinlisi Budist keşişler yüzünden tehlikeye girmişti. Fakat bu sefer söz konusu tehdit daha büyüktü zira yabancılar bu kez bizzat başkentteydiler. Bir kez daha imparatorluğun gücüne güç katmak için davet edilmiş bu yabancı dinin doğaüstü güçleri karşısında, altmış yıl önce orta Tibet'in Tanglar tarafından işgalinde olduğu gibi yerli tanrıların intikamından korkuyorlardı. Fakat "Bön" fraksiyonunun o an için bekleyip uygun fırsatı kollamaktan başka yapacak bir şeyi yoktu.

Çin sarayıyla dostane ilişkiler içinde bulunan dul İmparatoriçe Trima Lo böylece Tibet'in askeri hırslarına farklı bir yön vererek, 705'te bu sefer Emevî Araplara karşı Gandhara ve Baktriya'daki Türki

Şahlarla ittifak kurdu. Dul İmparatoriçe 712 yılında vefat edip de tahta Mey-agtsom (hükümdarlık dönemi 712 – 755) geçtiğinde henüz reşit değildi. Dolayısıyla, merhum dul İmparatoriçe gibi İmparatoriçe Jincheng de Tibet sarayında kuvvetli bir nüfuz uygulamaya başladı.

Tibet-Emevî İttifakı

Bu arada Batı Türkistan üzerindeki güç savaşı devam ediyordu. Arap komutan Kuteybe Baktriya'yı Türki Şahların elinden geri aldıktan sonra, Tibet 715'te taraf değiştirerek kısa süre önce savaştıkları Emevî kuvvetleriyle ittifak kurdu. Böylece Tibet birlikleri Arap komutanın Fergana'yı Türgişlerden almasına ve Türgişlerin elinde bulunan Kaşgar'a ilerlemeye hazırlanmasına yardım ettiler. Tibetlilerin Türki Şahlarla, sonra da Emevîlerle ittifak kurması kuşkusuz Tarım Havzası'nda yeniden askerî, ekonomik ve siyasi bir varlık tesis etmek umuduyla Baktriya'da bir tutunma noktasına sahip olmak için yapılan bir hamleydi. Eylemlerinin ardındaki neden kazançlı İpek Yolu ticareti vergileriydi.

Tibetlilerin daha önce Emevîlere karşı Baktriya'yı savunmak için Türki Şahlarla kurdukları ittifakın, sözde “Bön” fraksiyonunun burayı Bön'ün ana vatanı Tagzig'le özdeşleştirmesinden ve buranın başlıca manastırı Nava Vihara'yı olası saldırılardan koruma isteğinden kaynaklandığını ileri sürmek cazip gelebilecek bir açıklamadır. Ne var ki, bu dönemde Bön'ün örgütlü bir din olduğu ve Bön fraksiyonunun da dinsel olarak tanımlanmış bir grup olduğu şeklindeki iki yanıltıcı öncülü kabul etsek bile, bu sonuca varmak mümkün değildir. Bön inancının kimi yönleri itibarıyla kökeninde Baktriya Budizm'i olmuş olsa bile, Bön taraftarları bu özellikleri Budist özellikler olarak kabul etmiyordu. Esasında Bön'ün daha sonraki taraftarları Tibet'teki Budistlerin pek çok öğretileri kendilerinden intihal ettiklerini iddia etmiştir.

Dolayısıyla, Tibet sarayındaki Bön fraksiyonu Baktriya'da bir “kutsal savaş” gütmüyordu. Dahası, Baktriya'nın kaybedilmesinden ve Nava Vihara'nın tahrip edilmesinden sonra Tibetlilerin Baktriya'da Budizm'i savunmaya devam etmeyip müttefik değiştirerek Müslüman Araplara katılmasının da gösterdiği gibi, Budistler de böyle bir kutsal savaş peşinde değillerdi. Tibetlilerin dış politikasının ardında yatan birincil motivasyon kaynağı din değil, siyasi ve ekonomik çıkarlarıydı.

Tibet'e Giden Müslüman Heyetinin Analizi

Tibet sarayı, Emevî müttefiklerini gücendirip ilişkilerini riske atmamak için, Halife II. Ömer'in ısrarıyla 717 yılında bir Müslüman öğretmeni davet etmeyi kabul etmişti. Fakat bunun İslam'ın doktrinlerine gerçek bir ilgi duymalarıyla pek ilgisi bulunmuyordu. En iyi ihtimalle, İmparatoriçe Jincheng bunu İmparator Songtsen Gampo'nun başta Budizm'i gördüğü gibi, yani imparatorluğun konumunu güçlendirebilecek yeni bir doğaüstü güç kaynağı olarak görmüş olabilir. Tibet sarayındaki muhafazakar rahipler ve soylular ise Arap din adamına karşı düşmanca davranmış olmalıdır. Yine imparatorluk kültürünü güçlendirecek, kendi güçlerini zayıflatacak ve Tibet'in başına felaketler açacak bir yabancı etkisinden korkmuş olacaktırlar.

O halde Müslüman öğretmenin Tibet'te kayıtsızlıkla karşılanması öncelikle Tibet sarayındaki muhalif fraksiyonun yaydığı genel yabancı düşmanı atmosferden kaynaklanıyordu. Bu İslam-Budizm veya İslam-Bön arasındaki dinsel bir çatışma değildi. Bu fraksiyon neredeyse yirmi sene boyunca Budizm'e düşman olmuştu ve olmaya da devam ediyordu. İslam'a yönelik tutumlarının bu yabancı düşmanlığı eğilimine nasıl uygun düştüğünü görebilmek için Tibet'te bundan sonra yaşanan olaylara kısaca bir göz atalım.

Tibet'teki Hotan'dan Gelen Mülteci Keşişler

İmparatoriçe Wu'nun tahttan çekilmesiyle, Tang Hanedanlığı 705 yılında tekrar başa geçti. Fakat durum ancak İmparatoriçenin torunu Xuanzong'un (Tib. Hsüan-tsung, hükümdarlık dönemi 713 – 756) hükümdarlığı sırasında istikrara kavuştu. Bu yeni ve güçlü imparator, büyükannesinin başlattığı harekete olan desteği zayıflatmak için Budist karşıtı bir politika güttü. 720 yılında, Tang İmparatorunun bir anti-Budist sempatizanı Hotan'ın yerel Budist kralını indirerek tahta oturdu. Büyük bir dinsel zulüm başladı ve

pek çok Budist ülkeyi terk etti. Beş yıl önce Emevîlerin Nava Vihara'ya verdikleri zarar yüzünden Hotan'a büyük bir Baktriyalı mülteci keşiş akını olmuş olduğundan, Baktriya'da yaşadıkları travmanın tekrarlanmasından korkarak Hotan'dan ilk kaçanların bunlar olduğunu varsaymak yanlış olmaz.

725'te İmparatoriçe Jincheng, Hotan'dan ve Han Hanedanlığı'ndan gelen mülteci Budist keşişlerin Tibet'e sığınmalarını sağlayıp, bunlar için bir tanesi Rasa'da olmak üzere yedi manastır yaptırdı. İmparatoriçenin attığı bu adım saraydaki yabancı düşmanı nazırları iyice çileden çıkardı. İmparatoriçe 739 yılında bir çiçek salgınında öldüğünde, bunu ülkedeki bütün yabancı keşişleri Tibet'in geleneksel Budist müttefiki Türki Şahların egemenliğindeki Gandhara'ya sürmek için fırsat bildiler. Tanrılarının yine gücendiklerine ve intikam aldıklarına kani olan nazırlar, bu büyük salgına yol açan şeyin Tibet'te yabancıların ve yabancı dinsel törenlerin varlığı olduğunu ilan ettiler. Gandhara keşişleri göndermek için makul bir tercihti çünkü Türki Şahlar kuşkusuz keşişlerden pek çoğunun geldiği yer olan Baktriya'ya da hükmetmişlerdi. Nihayetinde çok sayıda keşiş, Gandhara'nın Uddiyana bölgesinin kuzeyindeki dağlık Baltistan bölgesine yerleşti.

Bu yabancı düşmanı fraksiyonun gücü on altı sene sonra 755'te Tang Hanedanlığı'na ve Budizm'e olan kuvvetli eğilimi sebebiyle İmparator Mey-agtsom'u öldürdüklerinde doruk noktasına ulaştı. Bundan dört yıl önce, Tang kuvvetlerinin büyük bir bozguna uğrayarak Batı Türkistan'dan atıldıkları yıl İmparator, Budizm hakkında daha çok bilgi edinmek için Han Hanedanlığı'na bir Tibet heyeti göndermişti. Heyete Tang sarayına gönderilmiş eski bir sefirin oğlu olan Ba Sangshi (Tib. *sBa Sang-shi*) önderlik ediyordu. Tang İmparatoru Xuanzong'un 755'teki bir ayaklanma sırasında tahttan indirilmesi, "Bön" fraksiyonunun, Mey-agtsom'un çılgınlığına bir son vermeyip bu seferin devamı olarak Tibet sarayına kuşkusuz daha fazla Han Çinli keşiş çağırmasına engel olmazlarsa, yalnızca güçlerini kaybedeceklerinden değil, aynı Tang Hanedanlığı'nda olduğu gibi kendi ülkelerinde de felaketlerin baş göstereceğine kesin surette ikna olmasına neden oldu. Bu sebeple, İmparatoru öldürttükten sonra, Tibet'te Budizm'e karşı altı yıl sürecek bir zulüm dönemini başlattılar. O halde imparatorluk sarayının Müslüman bir öğretmen davet etmesine rağmen Tibet'in İslam'a yönelik kayıtsızlığı, Tibet'in kendi içindeki bu siyasal-dinsel kavganın tarihinde yaşanan olaylara eklenen bir diğer halkadan ibaretti.

6 Emevîlerin Batı Türkistan'da Yayılmaya Devam Etmesi

Emevî döneminin sekizinci yüzyılın ilk yarısının geri kalanına yayılan son kısmı, Batı Türkistan ve İpek Yolu'nda hakimiyet kurma mücadelesine katılan güçlerin sayısı arttıkça, ittifakların sürekli değiştiği müthiş bir hareketliliğe tanıklık etmiştir. Bu dönemde yaşanan başlıca olayları gözden geçirdiğimizde, Emevî Arapların İslam'ı bir kafirler ordusuna yaymaya çalışan fanatik dinci radikaller olmayıp, yalnızca siyasi ve ekonomik güç kazanma hırsıyla savaşıyan halklardan biri olduğu açıklık kazanacaktır. Emevîler de dahil olmak üzere, burada savaşıyan tüm güçler dinsel değil, pragmatik ve askeri gerekçelerle durmaksızın ittifaklar kurup bozuyorlardı.

İttifakların Değişmesi ve Bölgelerin Hakimiyeti

II. Ömer'in (hükümdarlık dönemi 717 – 720) hükümdarlık döneminin ortası itibarıyla Emevîler, Baktriya ile Buhara, Semerkant ve Soğd'daki Fergana şehirlerini kontrol ediyordu. Müttefikleri Tibetlilerdi. Türgiş Türkleri Taşkent başta olmak üzere Soğd'un geri kalanında ve Tarım Havzası'nın batısındaki Kaşgar ve Kuça'da hüküm sürüyordu. Tarım Havzası'nın doğu ucundaki Turfan'da ve Turfan'ın kuzeyindeki Tiyanşan Dağları'nın karşısındaki Beşbalık'ta Tang Çinli kuvvetleri bulunuyordu. Doğu Göktürkleri, Soğd'un kuzeyindeki Batı Türkistan'ın geri kalanını ve Suyab'ı elinde bulundururken, Tibetliler Tarım yolunun güneyi boyunca varlık gösteriyorlardı. Fakat Hotan tahtında bir Tang sempatizanı bulunuyordu. Türki Şahiler ise Gandhara'yla sınırlıydılar. Emevî Araplar haricinde Orta Asya'daki diğer tüm güçler, farklı derecelerde de olsa Budizm'i benimseyenlerden oluşuyordu. Fakat bu durumun takip eden olaylar üzerinde etkisi olmamış gibidir.

[Onuncu Haritayı Görüntüle: [Orta Asya, yaklaşık olarak MS 720.](#)]

Emevî komutanı Kuteybe'nin ölümünden istifade eden Tang kuvvetleri ilk harekete geçenlerdi. Kaleleri olan Turfan'dan hareket eden Tanglar, Tiyanşan Dağları'nın kuzeyindeki Doğu Türkistan'ı geçip Türgişlere arkadan saldırarak Kuça'yı ve Kaşgar'ı aldılar. Tiyanşan'ın uzak batı cenahından geçip Batı Türkistan'a girerek Doğu Türklerden Suyab'ı, Emevîlerden Fergana'yı ve yine Türgişlerden Taşkent'i aldılar.

Bu noktada Türgişler, farklı bir liderin önderliğinde yeniden örgütlendiler ve Çungarya'da yine Budizm hamisi yeni bir Göktürk grubu olan Karluklar (Tib. *Gar-log*) sahneye çıktı. Karluklar, Tangların elinde bulunan Suyab'ın ötesinde Batı Türkistan'ın kuzeyindeki Doğu Göktürklerinin yerini alarak Han Çinlileriyle ittifak kurdular. Türgişler ise Arap-Tibet ittifakına katıldılar. Türgişler daha sonra ana vatanları Suyab'ı tekrar ele geçirdiler ve Emevîler de Fergana'yı geri aldılar. Taşkent geçici bir süre için bağımsız oldu. Tang kuvvetlerinin elinde ise yalnızca Kaşgar ve Kuça kalmıştı.

[On Birinci Haritayı Görüntüle: [Orta Asya, Yaklaşık olarak MS 725.](#)]

Sind'de Emevî Egemenliğinin Yeniden Tesisi

724 yılında yeni Emevî halifesi Hişam (hükümdarlık dönemi 724 – 743) Sind'in hakimiyetini ele geçirmek üzere Komutan Cüneyd'i güneye gönderdi. Arapların önderliğindeki kuvvetler Sind'i aldılar ama Gujrat'ı ve Batı Pencap'ı ele geçirme teşebbüslerinde başarısızlığa uğradılar. Sind Valisi olan Komutan Cüneyd, Hindulardan ve Budistlerden cizye vergisi ve hacılardan da her iki dinin de kutsal mekanlarına giriş vergisi almak şeklindeki önceki Emevî politikasını sürdürdü.

Batı Pencap'taki Hindu Pratihara hükümdarlarının Emevî kuvvetleri Sind'den sürececek güçleri olmasına rağmen, bunu yapmadılar. Müslümanlar, Pratiharalar saldırdığı takdirde belli başlı Hindu kutsal mekanlarını ve resimlerini yok etmekle tehdit etmişlerdi ve Pratiharalar da kutsal mekanlarının

korunmasının geleneksel bölgelerinin hakimiyetini tekrar ele geçirmekten daha önemli olduğunu düşünüyorlardı. Bu durum, Emevî Arapların Müslüman olmayanların dinsel mekanlarının yok edilmesini öncelikli olarak güç siyasetine ilişkin eylemler olarak gördüklerinin bir diğer göstergesidir.

Emevîlerin Soğd'u Kaybetmesi ve Geri Alması

Bu arada Türkişler ana vatanları Suyab'ı geri almış olmanın verdiği güvenle, Emevîlerle olan kısa ömürlü ittifaklarını sonlandırdılar. Arap kuvvetlerinin büyük bölümünün Sind'de seferber olmasını fırsat bilen Türkişler aniden Emevîlere saldırarak onları Fergana'dan ve Soğd'daki yakın bölgelerden dışarı attılar. Tibetliler de Türkişleri izleyerek taraf değiştirdiler. Yeni Türkiş-Tibet ittifakı daha sonra Emevîlere saldırarak, bunları 729 itibarıyla Soğd'un geri kalanından ve Baktriya'dan sürdü. Arapların elinde bir tek Semerkant kalmıştı.

Emevîler daha sonra güçlü Türkiş-Tibet ittifakına karşı geçici olarak Tang Hanedanlığı'yla ittifak kurdular. 736 yılında Suyab'da Türkişleri yendiler. İki sene sonra krallarının ölmesiyle, Türkiş aşiretleri dağılarak son derece zayıfladılar. Suyab'ı ellerinde tutan Han Çinlileri Tibetlilere karşı savaşımaya devam ederken, Emevîler Baktriya'ya ve Soğd'un geri kalanına tekrar girdiler. Bu durum, Tibet imparatorunun 739'da Kabil ve Hotan arasındaki bir evlilik ittifakını kutlamak üzere Kabil'e ziyarette bulunmasıyla, Tibetlilerin Türki Şahilerle olan geleneksel ittifaklarını yeniden etkinleştirmelerine yol açtı.

Tang sarayı böylece Emevîlerin elinde bulunan Soğd şehirlerindeki muhalifleri destekleme politikası gütmeye başladı. Hatta bir noktada Suyab'dan saldırarak, öncesinde kısa bir süre için ele geçirmiş oldukları Taşkent'i talan ettiler. Sino-Arap ilişkileri gerginleşti. Fakat çekişme dinsel temelli olmayıp, tamamen siyasi gerekçelere dayanıyordu. Şimdi buna biraz daha yakından bakalım.

[On İkinci Haritayı Görüntüle: [Orta Asya, Yaklaşık olarak MS 740.](#)]

Tangların Emevîlerin Hakimiyetindeki Soğd'a Saldırılarının Analizi

Bu dönemin Tang Çin İmparatoru Xuanzong'un kimi politikalarını incelemek suretiyle, son dönem Emevîlerin agresif bir biçimde İslam'ı benimsetmeye çalışmadıklarını ve Tang İmparatorunun Soğd'daki Emevî karşıtı muhalifleri desteklemesinin İslam'a yönelik bir Budist antipatisinden kaynaklanmadığını daha da açık bir biçimde görebiliriz.

İmparatorun politikalarında belirleyici olan iki olay olmuştur. İlki, Xuanzong'un büyükannesi İmparatoriçe Wu'nun, Budist bir darbeye Tang Hanedanlığı'nı yendiğinde desteklerini kazanmak için tüm Budist keşişleri vergi yükümlülüğünden azat etmesiydi. İkincisi, İmparator tahta çıktıktan kısa bir süre sonra, Moğolistan'a yerleşmiş olan Soğdluların pek çoğunun Han Hanedanlığı'na üşüşmesiydi. İmparatorun bu iki gelişme karşısındaki tepkisi nihayetinde Soğd'da yaptıklarını yapmasına yol açmıştır.

Soğdluların Moğolistan'a Davet Edilmeleri ve Bunu İzleyen Tahliyeleri

Daha önce İpek Yolu boyunca ve Han Hanedanlığı'nda yüzyıllar boyunca Soğdlu tüccarlar bulunmuş olmakla beraber, altıncı yüzyılın ortalarında bu bölgeye büyük bir Soğdlu mülteci akını oldu. Bu kitlesel akın İranlı Sasani imparatoru I. Hüsrev'in (hükümdarlık dönemi 531 – 578) uyguladığı dinsel baskılardan kaynaklanıyordu. Birinci Doğu Göktürk Kağanlığı (553 – 630) döneminde, bu Soğdlular Doğu Göktürkleri tarafından ayrıcalıklı bir muamele görüyorlardı. Pek çoğu Turfan'da mensup oldukları topluluktan Moğolistan'a davet edilmişti ve Budist metinlerin Göktürkçeye tercümesinde önemli bir rol oynuyorlardı. Devletin mali işlerinde Soğd dili ve yazısı kullanılıyordu. Fakat İkinci Doğu Göktürk Kağanlığı döneminde (682 – 744) güçlü bir nazır olan Tonyukuk yöneticilerini Budist karşıtı bir tutum almaya itti.

Tonyukuk, Birinci Doğu Göktürk Kağanlığının Tanglar tarafından bozguna uğratılmasından Budizm'in Göktürkler üzerindeki olumsuz etkisini sorumlu tutuyordu. Budizm iyiliği ve şiddetsizliği öğretiyor, bu da

Göktürkleri savaşçı ruhlarından ediyordu. Tonyukuk geleneksel pan-Türkçü göçebe savaşçı kültüne geri dönüşü amaçlıyor ve tüm Türk boylarını kendi önderliğinde birleştirerek Han Çinlileriyle savaşmak için bunun kuvvetli ethosundan faydalanmak istiyordu.

Doğu Göktürkleri, Budizm öncesi Tengrici ve Şamanist dinlerde tüm Göktürkler için kutsal olan Moğol dağı Ötüken'i ellerinde bulunduruyorlardı. Tonyukuk, hizmet ettiği yöneticilerin dolayısıyla Türki kültürü ve değerleri savunmak için ahlaki bir zorunlulukları bulunduğunu savunuyordu. Tonyukuk, Soğdluları Budizm'le ve Han Çinlileriyle ilişkilendirmek suretiyle, Kapgan Kağan'ı (hükümdarlık dönemi 692 – 716) Soğd dilini kullanmayı bırakmaya ve idari amaçlar için bunun yerine Runik tarzda yazılan Göktürkçeyi kullanmaya ikna etti. Moğolistan'daki Soğdlu kesim giderek daha az hoş karşılanır oldukça, 713'te kitle halinde Çin'in kuzeyine göç ederek, bilhassa İpek Yolu'nun bitimindeki şehirler olan Çangan ile Loyang'a yerleştiler.

[On Üçüncü Haritayı Görüntüle: [Soğdluların Göçleri.](#)]

Maniheist Etmen

Moğolistan'daki Soğdlu topluluğu yalnızca Budistlerden oluşmuyordu. Esasında çoğu Maniheistti. Mani (MS 217 – 276) tarafından Babil'de kurulan bu İran dini eklektik bir inançtı ve yayıldıkça karşılaştığı yerel inançlardan aldığı pek çok özelliği barındırıyordu. Bunun belli başlı iki formu bulunuyordu: Küçük Asya'da Zerdüştlükle ve Hristiyanlıkla uyum içerisindeki batı formu ile daha sonraki dönemde İpek Yolu boyunca gelişip kuvvetli Budist unsurlar barındıran doğu formu. Birincisinin resmî dilleri Süryanice ve Part dili, ikincisinininki Soğdcaydı.

Mani dininin güçlü bir misyoner hareketi bulunuyordu ve bunun doğu formunu benimseyen Soğdlular Han Hanedanlığı'na geldiklerinde yeni Maniheistler kazanmak için bunun Budizm'in bir formu olduğunu iddia etmişlerdi. Mani dinini 694 yılında Çin imparatorluk sarayında İmparatoriçe Wu'ya bu şekilde tanıtmışlardı ve Moğolistan'dan göçleri sonrasında 719 yılında da bunu saraya tekrar takdim ettiler. Bu, İmparatoriçe darbeye ele geçirdiği iktidardan düşürüldükten ve Tang egemenliği tekrar istikrara kavuştuktan sonra olmuştu. Fakat 736 yılında İmparator Xuanzong bir kararname çıkararak Han Çinlilerini Maniheizm'i benimsemekten men etti ve Mani dinini Hanlı olmayan tebaayla ve yabancılarla sınırladı. Buna gerekçe olarak da Maniheizm'in Budizm'in sıg bir taklidinden ibaret ve bir yalan temelinde yayılan sahtekar bir din olduğunu öne sürdü.

Ne var ki Tang İmparatoru Budizm'e sempati beslemiyordu ve bu eleştiri onun Budizm'i sapkınlıktan arındırarak saf Budist öğretileri savunma arzusundan kaynaklanmıyordu. Pek çok Han Çinlisi, İmparator'un hırsının ürünü Orta Asya seferlerinden hoşnutsuzdu çünkü bunlar yüzünden üzerlerine büyük bir vergi ve askerlik yükü biniyordu. Xuanzong kuşkusuz, Han Çinlilerini bu muhalefetleri ve olası başkaldırıları doğrultusunda ortak bir hedef etrafında birleştirebilecek yarı-Budist, yabancı bir dinin yayılmasını engellemek istiyordu.

İmparatorun büyükannesi, Maitreya Buddha kültüne başvurmak suretiyle Tang soyunu tahttan indirmişti. Soğd metinlerinde Mani sıklıkla Maitreya ile özdeşleştirildiğinden ve İmparatorun büyükannesi Maniheizm'e sempati duyduğundan, kendisine yönelik benzer bir darbeci başkaldırı korkusu İmparatorun bu İran dinine karşı harekete geçmesine yol açmıştı.

Han Hanedanlığı'ndaki Soğdlu tüccarların üç dini olan Maniheizm, Nasturi Hristiyanlık ve Budizm arasında, birincisi diğerlerinden çok daha agresif bir biçimde yeni mensuplar kazanmaya yoğunlaşmıştı. Bundan birkaç on yıl sonra, Arap ve İranlı Müslüman tüccarlar da Han Hanedanlığı'na gelmeye başladılar. Bunlar İpek Yolu'yla karadan değil, öncelikli olarak denizden geliyorlardı ve güney doğu Çin'in kıyı kentlerine yerleştiler. Müslüman bir öğretmen olan Sad bin Ebu Vakkas (ölümü 681) da bunlarla birlikte gelenlerdendi. Fakat Xuanzong asla Han Çinlilerini İslam'ı benimsemekten men eden benzer bir fermanla bulunmadı. Esasında, ondan sonraki herhangi bir Çin imparatoru da, Budist olsun

olmasın, böyle bir şey yapmadı. Daima İslam'a karşı hoşgörölü bir politika göttüler. Bu durum, Han Hanedanlığı'ndaki ilk Müslümanlar dinlerini yaymaya çalışmış olsalar bile, bunun çok büyük bir girişim olmadığını ve asla tehdit olarak görülmediğini göstermektedir.

Han Çinlisi Olmayan Budist Keşişlerin Tang Hanedanlığı'ndan Sürölmeleri

Yıllar geçtikçe Tang hükümeti İmparatorun sürekli daha pahalıya patlayan Orta Asya seferleri yüzünden giderek daha fazla para kaynağına ihtiyaç duyar hale geldi. İmparatoriçe Wu'nun yönetimi gaspından beri Budist manastırlarının vergiden muaf statüye sahip olması hükümetin gelirlerini oldukça sınırlıyordu. Bu sebeple Xuanzong 749 yılında desteğini iyiden iyiye Taoizm'e yönelterek, Budist manastırlarını tekrar vergiye bağladı ve imparatorluğundaki Han Çinlisi rahip ve rahibelerin sayısına önemli bir sınırlandırma getirdi. Ayrıca kamuya gereksiz bir mali yük bindirdikleri gerekçesiyle Han Çinlisi olmayan tüm Budist manastır mensuplarını imparatorluktan sürdü.

O halde Xuanzong'un Soğd'daki Emevî karşıtı muhalifleri desteklemesinin gerekçeleri Müslüman-Budist ilişkileriyle ilgili değil, açıkça siyasi ve ekonomik nedenlere bağlıydı. İmparator Budist dahi değildi ve Soğdlu keşişleri Han Hanedanlığı'ndan sürmesi kesinlikle bunları Soğdlu Budistler arasında İslam karşıtı hareketi güçlendirmeleri için Soğd'a geri göndermeye yönelik bir hamle teşkil etmiyordu. Sadece Soğdluları değil, Han Çinlisi olmayan diğer uyruklu keşişleri de topraklarından sürmüştü. Tang Hanedanlığı yalnızca Emevîlere karşı Orta Asya'daki egemenlik alanını genişletmekle ve kârlı İpek Yolu ticareti üzerindeki kontrolünü artırmakla ilgileniyordu.

Emevî Döneminin Son Olayları

Emevî döneminin Orta Asya'daki İslam ve Budizm ilişkilerinin geleceğı açısından önem arz eden belli başlı son vakası 744 yılında meydana geldi. Uygur Türkleri başlangıçta kuzey batı Moğolistan'ı n dağılık bölgelerinde yaşamaktaydı; hatta bazı kavimleri Toharyalıların egemenliğinde bulunan güneydeki Turfan bölgesi ile kuzey doğuda Sibiry'a'nın Baykal Gölü bölgesine kadar dağılmış bulunuyordu. Bunlar, aralarına sıkışmış Moğolistan bölgelerine hakim olan Doğu Göktürklerle karşı Han Çinlilerinin geleneksel müttefikleriydi.

[On Dördüncü Haritayı Görüntüle: [Türk Boyları, Emevî Döneminin Sonu.](#)]

605 yılında ilk Han Çinlileri dört yüzyılı aşkın bir süredir ilk kez Tarım Havzası'na ilerlediklerinde, Sui İmparatoru Wen (Yang-Jian) Uygurların Eski Türk Budizmi'nin merkezi Turfan'ı ele geçirmelerine yardımcı olmuştu. Uygurlar, bilhassa İmparator Wen'in kendini Budist evrensel imparator ilan etmesini takiben, çok çabuk Budizm'i benimsediler. 629'da ilk Uygur prenslerinden biri, Doğu Göktürk hükümdarları tarafından da kullanılan Budist "Bodhisattva" unvanını aldı. 630'1 arda Tang Hanedanlığı Turfan'ı Uygurlardan ele geçirdi ama Uygurlar yine de bundan kısa süre sonra Han Çinlilerinin Birinci Doğu Göktürk Hanedanlığı'nı sona erdirmelerine yardım ettiler.

Yarım yüzyıl sonra İkinci Doğu Göktürk Hanedanlığı, göttüğü agresif pan-Türkçü askerî politikayla Uygurların ana vatanını fethetti. Bununla beraber, Soğdlular Moğolistan'dan kaçtıktan kısa süre sonra, 716'da Uygurlar bağımsızlıklarını kazandılar. Akabinde Han Çinli müttefiklerinin Doğu Göktürklerini aralıksız saldırılarla taciz etmelerine yardım etmeyi sürdürdüler. 744'e geldiğimizde ise, Uygurlar Çungarya ve Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki Karlukların yardımıyla Doğu Göktürklerine saldırarak onları yendiler ve Moğolistan'da Uygur Devleti'ni kurdular.

Doğu Göktürklerinin Beyaz Elbise Giyen Türkler olarak bilinen Oğuz boyu bu aşamada günümüz İç Moğolistan'ından Soğd'un Fergana yakınlarındaki kuzey doğu köşesine göç etmiştir. Bunlar çok geçmeden Abbâsî döneminin başında Soğd'da meydana gelen karmaşık gelişmelerde önemli bir rol oynamışlardır. Üstelik, Uygurlar egemenliklerini kurduktan sonra vasalları Karluklarla savaşmışlardır. Uygurlar ve Karluklar böylece Türk boylarının doğu ve batı kollarının rakip önderleri rolünü devraldılar. Fakat

Türklerin, Moğolistan'ın orta bölgesinde Uygur başkenti Ordu-balık yakınlarında bulunan kutsal dağı Ötüken'e hakim olan Uygurlar yükselişe geçmişlerdi. Bu iki Türk halkının rekabeti gelecekte yaşanacak gelişmelere zemin hazırlıyordu.

Böylelikle, Arapların Baktriya'yı ve Soğd'u kaybedip sonrasında bir kez daha ele geçirmeleriyle, 750 yılında Emevî dönemi son bulmuş oldu. Arapların bölge üzerindeki hakimiyetleri hâlâ istikrarsızdı ve Budistlerle olan ilişkileri de, hem halkları hem de sürekli değişen müttefikleri ve düşmanları arasında, hâlâ önceden olduğu gibi büyük oranda siyasi, askerî ve ekonomik menfaatlere dayanıyordu.

II. Bölüm: Erken Abbâsî Dönemi (MS 750 – Dokuzuncu Yüzyıl Ortası)

7 Abbâsîlerin Yükselişi ve Tang Hanedanlığı'nın Düşüşü

Bölgesel Bağlam

Abbâsî halifeliğinin erken dönemindeki tarihsel gelişmeleri tartışmaya geçmeden önce, Orta Asya'da bu dönemin başlangıcından hemen önceki siyasi durumu kısaca gözden geçirelim. Bu dönemde Emevîler Soğd ve Baktriya'da hüküm sürerken, kuzey ve batıdaki bölgeyi, Suyab, Kaşgar ve Kuça'yı işgal etmiş olan Tang ordusu istila tehdidi oluşturmaktaydı. Tang kuvvetleri ayrıca Turfan ve Beşbalık'ın da kontrolünü elinde bulunduruyordu. Beyaz Elbise Giyen Oğuz Türkleri, Moğolistan'dan Soğd'un kuzeydoğudaki ücra bir köşesine henüz göç etmiş bulunuyorlardı. Çungarya ile kuzey Batı Türkistan'ın geri kalanı Karlukların elindeydi ve Moğolistan'da da Uygurlar hüküm sürüyordu.

Tang Hanedanlığı ve Uygurlar müttefikti. Tibetliler zayıf bir konumda bulunuyorlarsa da, Hotan kralının Tang sarayını desteklemesine rağmen, güney Tarım devletlerinde belli bir varlık sürdürmeye devam ediyorlardı. Eski Tibet müttefiki olan Türgişler neredeyse ortadan kaldırılmıştı. Tibetlilerin artık yegane müttefikleri, evlilik yoluyla Hotan'la sözde ittifak kurmuş olan Gandhara'daki Türki Şahlardı.

[On Beşinci Haritayı Görüntüle: [Orta Asya, Abbâsî Dönemi Arifesi.](#)]

Abbâsî Halifeliğinin Kuruluşu

Başlıca iki İslami mezhep olan Sünniler ve Şiiler on birinci yüzyıla kadar iki farklı mezhep olarak resmîyet kazanmamış olmakla beraber, şimdilik tartışmamızda kolaylık sağlaması açısından bu önceki formlarından bu terimlerle söz edeceğiz. Emevîlerin benimsediği Mürcie hareketi, Sünniliğin selefiydi. Bu hareket Peygamberin kayınbiraderi ve ilk Emevî halifesi olan Muaviye'nin verasetini devam ettiriyordu. Şiilik ise halifeliğin Peygamberin kuzeni ve damadı olan Ali'nin soyundan sürmesi gerektiğini iddia eden muhalif fraksiyondan ortaya çıkmıştır. Arapların büyük çoğunluğu Emevîleri ve dolayısıyla Sünnî İslam'ı desteklerken, Arap olmayan çoğu Müslüman ise Şiî mezhebini benimsiyordu.

Emevî halifeleri Arap Yarımadası'ndan gelen Araplardı. Arapları her anlamda diğer Müslümanlardan daha ayrıcalıklı tutuyorlardı. Söz gelimi, Arap olmayan Müslüman birliklerini savaşta kazanılan zaferden elde edilen ganimeti paylaşmaktan men ediyorlardı. Arabistanlı Hristiyanlar veya Museviler gibi Müslüman olmayan Araplara ise Arap olmayan Müslümanlardan kesin surette daha çok güveniyorlardı. Hatta bazıları halifelikteki Arap olmayan bölgelere vali olarak atanıyordu. Bu tarafgir politika bilhassa kendilerini Araplardan kültürel olarak üstün gören İranlı Müslümanlar arasında müthiş bir hoşnutsuzluğa yol açıyordu.

Ebu Müslim, Belh'ten gelen, Şiî İslam'ı benimsemiş bir Baktriyalıydı. Peygamberin amcası olan Abbas'ın Arap torunlarından Ebü'l Abbas'la, ikisi birden Baktriya'da (Horasan) Emevî karşıtı faaliyetlerde bulunmaktan hapis yatarken onun yandaşı oldu. İran ve Orta Asya'daki hoşnutsuzluğu ve yabancılaşmayı kullanan Ebu Müslim daha sonra 750 yılında önyak olduğu bir başkaldırıyla Emevîleri alaşağı etti. Emevî başkenti Şam'ı ele geçirdikten sonra, Seffah olarak da bilinen Ebü'l Abbas'ı (halifelik dönemi 750 – 754) Abbâsî soyunun ilk halifesi ilan etti. Seffah da karşılık olarak Ebu Müslim'i Baktriya

valisi yaptı. Abbâsî Halifeliği 1258'e kadar sürdü ama Baktriya ve Soğd'a ancak dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar egemen oldular.

Abbâsî halifeleri bir İran kültürel bölgesinin Arapları oldukları için, İranlı ve Orta Asyalı Müslümanlar başlangıçta Abbâsîlerin yönetimi ele geçirmesine destek çıktılar. Abbâsîlerin Emevîlerle aynı ırksal önyargılara sahip olamayacak kadar Arabistan'dan uzak olduğunu düşünerek, yeni hanedanlığın onlara artık ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmayacağını umuyorlardı.

Tang Hanedanlığı'nın Yenilgiye Uğraması ve An Luşan İsyanı

751 yılında Ebü'l Abbas, Karluklarla güçlerini birleştirerek ikisini de tehdit eden Tang kuvvetlerine karşı saldırıya geçti. Birlikte günümüz güney Kazakistan'ındaki Talas Nehri'nde Tang ordusunu yenilgiye uğratarak, Batı Türkistan'daki Han Çinli varlığına kesin olarak son verdiler. Böylece olayların yönü değişerek, Doğu Türkistan'da da Han Çinlilerin işgali ve hakimiyeti azalarak son buldu.

Tangların bozguna uğraması ile İmparator Xuanzong'un görünüşe göre sonuçsuz kalan Orta Asya seferlerinin ağır maliyeti nihayetinde Çin halkının daha fazla kaldıramayacağı bir noktaya gelmişti. 755'te Tang hizmetindeki Soğdlu bir asker ile Doğu Göktürkü bir annenin oğlu olan An Luşan, Tang başkenti Çangan'da bir halk ayaklanması başlattı. İmparator geride yalnızca az miktarda asker bırakarak Kaşgar, Kuça, Beşbalık ve Turfan'dan pek çok askerini geriye çağırmasına ve Hotan kralından askerî destek almasına rağmen, isyanı bastıramadı. Utanç içerisinde Siçuan dağlarına kaçmak zorunda kaldı. Tang kuvvetleri nihayetinde ancak Moğolistan'daki Uygurların yardımıyla kurtulabildi.

Uygurlar Çangan ve Loyang'da isyancılarla savaşırken, her iki şehri de içlerindeki pek çok Budist tapınağı ve manastırıyla birlikte talan edip adeta yerle bir ettiler. Fakat yine de, buradaki Soğdlu tüccar topluluklarıyla meydana gelen temaslar neticesinde, Uygur imparatoru Böğü Kağan bu tüccarların çoğunun dini olan Mani dinini benimsedi. Daha sonra 762 yılında Mani dinini Uygur milletin resmî dini ilan etti. An Luşan yarı Soğdlu olmakla beraber, görünüşe göre isyancıların çoğu Han Çinlisiydi ve dolayısıyla Han Çinlisi olmayan topluluğa mensup değillerdi. Aksi takdirde Böğü Kağan Soğdlulara karşı da savaşır ve dinlerini benimsemezdi.

Uygurlar birkaç yüzyıl boyunca resmî dinlerini değiştirerek, Şamanizm'den Budizm'e, sonra Maniheizm'e ve daha sonra tekrar Budizm'e geçerek, nihayetinde İslam'ı benimsediler. Onlardan önce Doğu Göktürkleri Şamanizm'i bırakıp Buzim'i benimsemiş, daha sonra tekrar Şamanizm'e dönmüşlerdi. Şimdi bu iki Türk halkının bu şekilde din değiştirmelerinin olası bazı nedenlerine yakından bakalım. Bu bizim çoğu Türk boyunun Budizm'i veya Şamanizm'i bırakarak İslam'ı benimsemelerinin ardında yatan mekanizmayı daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.

8 Doğu Göktürklerin Din Değişikirmeleri

Budizm'le İlk Temaslar

Budizm, MS 220'de Han Hanedanlığı'nın çöküşünden sonra, parçalanmış ve birbiri ardı sıra gelen Han olmayan Çinli halklar ve devletlerin egemenliğindeki kuzey Çin'de güç kazandı. Bunlar arasında Budizm'in en büyük hamisi, İç Moğolistan'ı ve kuzey Han Hanedanlığı'nı içeren (Toba, Tabgaç) Kuzey Wei Hanedanlığı'ydı (386 – 535).

[On Altıncı Haritayı Görüntüle: [Erken Dönem Moğolistan](#).]

Türki bir dil konuşan kayıtlı en eski grup olan Göktürkler, Tabgaç şehirlerinde yaşayan bir demirci sınıfı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Fakat kökenleri kuşkusuz kuzeydeki bozkırlardan gelen göçebe bir kavime dayanıyordu zira kutsal dağları Ötüken, Gobi Çölü'nün Tabgaç topraklarının öbür tarafındaki orta Moğolistan'da bulunuyordu.

Göktürkler Şamanizm'i Batılı alimlerin “Tengricilik” dediği ulu Tanrı olarak Gök Tanrı'ya (Tengri) inanan ve bazı dağları güç merkezleri olarak kutsal sayan dinle harmanlayan bir dinsel geleneğe sahipti. Tengricilik asla örgütlü bir din olmamış ve Orta Asya bozkırlarının neredeyse tüm halkları – Türkler, Moğollar ve Tangutlar – arasında çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştı. Türki formuyla Tengricilik, kavimlerin hiyerarşik düzenine dayanan Türki toplumsal yapıyı destekliyordu. Buna göre kavimlerden bir tanesi baskındır ve bu kavimin lideri hepsinin verasete dayanan hükümdar soyunun kaynağıdır.

O halde Tengricilik'in Türki formunda Ötüken'e hükmeden herhangi bir Türki önder tüm Türk kavimlerinin yüce hükümdarı (kağan) ve toplumun kısmetinin simgesi kabul edilir. Türki toplumun kısmetinde bir bozulma olursa, bundan kağan sorumlu tutulur ve hatta kurban dahi edilebilirdi. Böylece yerine oğlu geçerdi.

Böyle bir inanç sistemine sahip Türklerin Budizm'le ilk karşılaşması Tabgaç şehirlerinde olmuştur. Buradaki Budizm, Budizm'in halkın ibadetini ve din adamlarının devlete hizmetini vurgulayan kuzey Çin formuydu. Budizm'in bu toplumsal tarzı Türki Tengricilerin kavim hiyerarşisi fikirleriyle rahatlıkla uyuşuyordu.

Tabgaç yönetiminden memnun olmayan Türklerin çoğu batıya giderek Ruanruan devleti (400 – 551) egemenliğinde bulunan Gansu'ya yerleşti. Ruanruanlar, Moğolistan'ın büyük bir bölümü de dahil olmak üzere, Kuça'dan Kore sınırlarına kadar çöllere, çayırlara ve ormanlık alanlara hükmediyordu. Ruanruanlar zamanla Budizm'in Batı Türkistan'ın egemenlikleri altındaki vaha kentlerinde bulunan Toharya ve Hotan formlarını benimseyip topraklarına yaymasıyla Göktürkler de Budizm'in bu İran etkisi altındaki formuyla karşılaştılar. Zerdüştî bir ortamda Buddha bir “kralların kralı,” bir “tanrıların tanrısı” haline geldi.

551 yılında Bumin Kağan Ruanruanları bozguna uğrattı. Ötüken Dağı'nın muhafızlığını üstlenen Bumin, kendini kağan ilan ederek Göktürk Kağanlığı'nı kurdu. İmparatorluk iki yıl sonra doğu ve batı olarak ikiye ayrıldı.

Oğlu Mukan Kağan (553 – 571) tarafından kurulan ve merkezi Moğolistan'da bulunan İlk Doğu Göktürk İmparatorluğu (553 – 630) manevi Türki mirası Şamanizm'i ve Tengricilik'i devralmıştır. Bu dinsel gelenek örgütlü bir yapıya sahip olmadığından, yeni bir ulus inşa etmek için gereken birleştirici gücü sağlamakta yetersiz kalıyordu. Model almak için Ruanruan ve Tabgaç Wei devletlerine bakan Mukan Kağan, Budizm'in bunu başarabileceğini fark etmişti. Bunun üzerine, Türkler Budizm'in kuzey Çin ve Toharya/Hotan formlarına hali hazırda aşına olduklarından, Mukan bu dinle daha fazla temas kurmaya ve bunu geleneksel Türk inanışı kılıfına sokmaya karar vermiştir. Böylece Budist keşişler Budist kuzey Çin

devletlerinin refahı için dua ettikleri gibi, Doğu Göktürk İmparatorluğu için de dua edebilirlerdi. Üstelik Buddha'nın maiyeti tıpkı tüm Zerdüştî tanrıları kapsayacak şekilde genişlediği gibi, Buddha'nın krallığı bütün Türki tanrılarını (tengri) da kapsayabilecekti.

Kuzey Wei Hanedanlığı'nın dağılmasından sonra, onu izleyen daha küçük devletler kuzey Çin Budizm'ini himaye etmeyi sürdürdüler. Bunlardan ikisi olan Kuzey Qi (Ch'i) (550 – 577) ile Kuzey Zhou (Chou) (557 – 581) Hanedanlıkları Doğu Göktürklerinin yan devletleri haline geldiler. Bir dostluk gösterisi olarak, Kuzey Qi nazırı halen Çangan'da yaşayan altı bin Türk için kuzey Çin tarzında bir Budist tapınağı yaptırdı. Mukan Kağan bu jesti memnuniyetle mukabele ederek, halkını eğitmek için Moğolistan'daki kalesinin kuzeyine Han Çinli keşişler davet etti.

Seküler Kullanım için Soğdcanın Kabul Edilmesi

Doğu Göktürkleri, Ruanruanların halefleri olarak Toharya vaha kenti Turfan'a hükmediyordu. Moğol bozkırlarından veya çöl sınırlarından gelen Tabgaç Wei halkı gibi önceki etnik göçebe halklar, Han Çin kültürünü benimseyip daha sonra kimliklerini kaybetmişlerdi. Bu durumun bilincinde olan Mukan Kağan aynısının kendi halkının da başına gelmesini engellemek istiyordu. Bu nedenle, Doğu Göktürk İmparatorluğu'nu kurduktan kısa süre sonra, halkına idari ve mali amaçlarla kullanılmak üzere Çince olmayan bir yazı dili sunmak amacıyla Turfan'daki Soğdlu tüccar topluluğuna yöneldi.

Mukan bu iş için, o dönemde Tarım Havzası'nın yazılı bir forma sahip tek Orta Asya dili olan Soğdcayı seçti. Soğdcanın kullanımı seküler alanla ve bilhassa da ticaretle sınırlıydı ve yalnızca Turfan'da değil, bütün İpek Yolu boyunca da kullanılıyordu. Toharca ve Hotanca gibi yerel diller o dönemde bütünüyle sözlü dillerdi.

Han Hanedanlığı'nda ve Soğd'da Dinsel Zulüm

574 ve 579 yılları arasında, İkinci Doğu Göktürk kağanı Taspar Kağan'ın hükümdarlığı (571 – 581) sırasında Doğu Göktürk İmparatorluğu'nun Kuzey Qi ve Kuzey Zhou devletleri Budizm'e zulüm uygulamaya başladılar. Bu durum öncelikle manastırlara verilen devlet desteğini kıskanan Taocu nazırların etkisinden kaynaklanmıştır. Pek çok Han Çinlisi keşiş ile Kabil'den gelen, Jinagupta'nın (528 – 605) önderliğindeki dört Gandharalı Budist tercüman Çangan'dan kaçarak Doğu Göktürk sarayına geldiler. Burada, yanlarında tercüme edilecek 260 Budist metniyle Hindistan'dan henüz gelmiş ve onlar gibi saraya sığınmış olan on Han Çinlisi keşişe katıldılar.

Kuzey Han Hanedanlığı'nda bu olaylar olurken, yaklaşık aynı zamanda Sasani imparatoru I. Hüsrev de (hükümdarlık dönemi 531 – 578) İran ve Soğd'da sapkın Zerdüştî mezhepleri olarak gördüğü mezheplere ve Maniheizm'e şiddetli bir zulüm uygulamakla meşguldü. Bu da Doğu Türkistan'ın vaha kentlerine doğru din adamlarından oluşan yeni bir mülteci akınına yol açtı. Göçmenlere eşlik eden Maniheist misyoner Zad Hürmüzd'ün (ölümü 600) çabalarıyla, bilhassa Turfan'daki Soğdlular ilk kez olarak Mani metinlerini ana vatanlarında kullanılan orijinal Part dilindeki ve Süryanice versiyonlarından kendi dilleri olan Soğdcaya tercüme etmeye başladılar. Bu adımı atmalarının en olası nedeni, mensubu oldukları dinsel topluluğun kendi memleketlerinde meydana gelen olaylardan bağımsız olması ve kendine yeterli hale gelmesi gerektiğine olan inançlarıydı.

Budist Metinlerin Toharca İlk Yazılı Tercümeleri

Batı Türkistan'da Budist metinler, bu döneme kadar, öncelikli olarak orijinal dilleri olan Sanskritçede veya Gandhara Prakritçesinde ya da bazen de Çince tercümeleriyle yazılıyor, çalışılıyor ve ilahi olarak söyleniyordu. Bu döneme kadar Orta Asya dillerinde yazılmak şöyle dursun, bu dillere tercüme dahi edilmiş herhangi bir Budist metnin varlığına dair kayıt bulunmamaktadır. Bu gibi faaliyetlere ilişkin ilk bulgular ancak bu altıncı yüzyıl ortalarında ortaya çıkmıştır.

En eski Toharca yazılı belgeler bu döneme aittir ve Budist metinlerin Sanskritçeden Turfan diyalektine tercümelerinden ibarettir. Belki de Turfan'ın Toharyalı Budistleri, bu hamlede bulunurken kendi bağımsız ve bireysel kültürel kimliklerini güvenceye almak için Maniheizt Soğdlulardan ilham almışlardı. Kumarajiva (344 – 413) gibi daha erken dönem Toharyalı Budist ustalar Hint metinlerini Çinceye tercüme etme işine aktif olarak katılmış olmalarına rağmen, Toharyalılar Sanskritçe metinlere dayanan kendi Budizm formlarını korumuştur. Tarım Havzası'nın kuzey kenarı boyunca uzanan vahaları ana vatanları olarak gördüklerinden, asıl Avrupalı kökleriyle hiçbir temasları bulunmadığından ve ayrıca şehirleri birbiri ardına yabancı hanedanlıkların egemenliği altına girdiğinden, bağımsız bir kültürel kimliği muhafaza etme meselesi Toharyalılar için önemli olmuş olmalıdır. Budizm'in Han Hanedanlığı'nda uğradığı zulüm, kuşkusuz dillerini yazıya dökmeye ve metinlerini tercüme etmeye yönelik kararlarında ayrıca rol oynamıştır.

Soğdluların Bu Dönemde Budist Metinleri Kendi Dillerine Tercüme Etmeyi Bırakmaları

Fakat Turfan'ın Soğdlu Budist topluluğu Soğdlu Maniheiztlerin veya Toharyalı Budistlerin metinleri kendi dillerine tercüme etme ve bunları yazıya dökme pratiğini izlemedi. Bazı olası nedenler sebebiyle daha bir yüzyıl daha boyunca da bu hamlede bulunmadılar. Bu olası nedenlerden bazılarını ele alalım.

Öncelikle, Doğu Türkistan'daki Soğdlular tüccarlar ve satıcılardan oluşuyordu ve Toharyalılardan farklı olarak, muhtemelen yaşadıkları şehir devletlerine özel bir bağlılık duymuyorlardı. Buraları asla ana vatanları olarak görmeyip, bunun yerine Soğd'a bağlılık duyuyorlardı. O halde o sırada içinde yaşadıkları işgal altındaki topraklarda bireysel bir kimlik oluşturmak onları çok da ilgilendirmiyordu.

İkincisi, Doğu Türkistan'da yaşayan Soğdlu topluluğu çok dinli bir topluluktu. Onları birleştiren unsur, meslekleri ve ticaret için kullanılan yazı diliydi. Toharyalıların aksine, dini birleşme amacıyla kullanmalarına gerek yoktu. Ayrıca, dinî destek görmek için Soğd'dan ve Sasani İmparatorluğu'nun geri kalanından başka gidecek bir yerleri olmayan Maniheizt Soğdluların aksine, Turfan'ın Soğdlu Budistleri Han Hanedanlığı'ndan medet umabilirdi. Bundan dolayı, dinsel metinlerinin diline özel bir bağlılığı yok gibiydi. Görünüşe göre ana vatanlarında kullanılan Sanskritçe ve Gandhara Pankritçesi versiyonların yanı sıra yapılmasına yardım ettikleri Çince tercümelerle de bir o kadar rahattılar. Budizm'in Han Hanedanlığı'nda maruz kaldığı zulme ve Soğd'daki dinî durumun belirsizliğine rağmen, görünüşe göre bu dönemde bunların metinlerini kendi dillerine tercüme etmek için bir sebep görmüyorlardı.

Doğu Türkistan'ın Soğdlu Budistleri ana vatanlarındaki dinsel güvensizlik ortamından uzaklaşmak istemiş olsalardı, dinsel pratiklerinde daha fazla Çince kullanabilirlerdi. Maniheiztlerin ise benzer bir durum karşısında kendi dillerinde kendi geleneklerini kurmaktan başka çareleri yoktu. Soğdlu Budistler görünüşe göre dinsel amaçlar için Çinceyi kullanmakla kültürel kimliklerinin tehlikeye girdiğini düşünmüyorlardı zira bu kimlik seküler yaşamlarına dair etmenlere dayanıyordu. Esasında, Doğu Türkistan'daki Soğdlu Budistlerin dinsel yaşamlarında Çin diline ve geleneğine daha kuvvetli bir şekilde güvenme eğilimleri büyük olasılıkla aralarına katılan Maniheizt Soğdlu dalgasıyla da ivme kazanmıştır. Yeni gelenler de aynı şekilde doğuştan gelen dinî dillerini reddetmişlerdir.

Budist Metinlerinin Eski Türkçeye Tercümesi

Öte yandan, Taspar Kağan'ın Soğdlulardan farklı öncelikleri vardı. Yeni kurulmuş bir imparatorluğun hükümdarı olarak tebaası Doğu Göktürk halkının hiçbir gerekçeyle Çince kullanması istemiyordu. Selefî hem Soğd dilini hem de yazısını benimsemek suretiyle seküler alanda yabancı dil kullanma politikasını izlemişti. Soğdluların kendi devletleri olmadığından, bu hamlede tehdit edici bir unsur bulunmuyordu. Fakat Taspar, topraklarına gelen Han Çinlisi mülteci keşiş akınıyla, artık bir an evvel halkı için din alanında da Han Çinli kimliğinden bağımsız bir kimlik tesis etme ihtiyacını duyuyordu. Bu sebeple Budizm'in Hint, kuzey Çin ve Toharya/Hotan formlarının Tengrici unsurlar da katılmış bir karışımını

benimsemeye karar verdi. Budizm'in Kuzey Çin'de uğradığı zulüm, Taspar'ı Turfan'daki Toharyalı Budist ve Maniheizt Soğdlu örnekleri izlemeye ikna edecek kadar, Soğd'da Maniheizm'in uğradığı zulmü anımsatır nitelikteydi. Bunun üzerine Moğolistan'daki başkentinde Budist metinlerini eşsiz bir Orta Asya formuna tercüme ettirmek üzere bir tercüme merkezi kurdu.

Taspar, seküler alanla tutarlı olmak ve halkı için birleşmiş bir yüksek kültür tesis etmek için, Soğd dilini dinsel amaçlarla da kullanmak istiyordu. Bununla beraber, bu dönemde Budist metinleri Soğdcada bulunmuyordu. Soğdlular kendi kişisel kullanımları için giderek daha çok Çince tercümeleri tercih ediyorlardı. Taspar'ın Budist metinleri Soğdca olarak bulması mümkün değilse ve yeni Toharca tercümeleri kullanmak da halkının yalnızca bir yabancı dil daha öğrenmek zorunda kalması gibi yeni bir komplikasyona yol açacaktıysa, kültürel birlik oluşturmak için geriye kalan tek olası çözüm Budist metinlerin Göktürkçeye çevrilmesi ama seküler Soğd yazısının kullanılmasıydı. O zaman Moğolistan'a daha çok Soğdlu davet ederek bunlardan alfabelerini projenin özel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde uyarlamalarını ve tercüme merkezindeki mülteci Han Çinli keşişlere bu görevi tamamlamakta yardım etmelerini istedi.

Han Çinlileriyle gelmiş olan ve o zaman merkezin başında bulunan Gandharalı usta Jinagupta, Hotan'da önemli bir deneyim edinmiş olarak katı Han Çin formlarına bağlı olmadığından, Taspar'ın kararını anlamakta hiç zorlanmadı. Böylece Göktürkçe tercümelerde, Taspar'ın arzusu doğrultusunda, Hint, kuzey Çin ve Toharya/Hotan Budist unsurları harmanlandı. Proje başarılı oldu ve Budizm çok geçmeden Göktürk aleminde sıradan halk ve hatta askerler arasında da popüler hale geldi.

Analiz ve Özet

Orta Asya tarihinin ortak bir özelliği, yeni hanedanlıkların kurucularının halklarını birleştirmek için köklü ve örgütlü bir yabancı dini resmî devlet dini olarak benimsemeleri idi. Bu durum en çok yerli dinsel gelenekleri tamamen merkezileştirdiğinde veya yeni yönetime karşı olan nüfuzlu muhafazakar fraksiyonların denetimine girdiğinde meydana geliyordu. Fakat dinini kabul ettikleri yabancı güç de fazla kuvvetli olamazdı; yoksa yeni hanedanlık kimliğini ve bağımsızlığını kaybetme tehdidiyle yüz yüze kalırdı.

Doğu Göktürkleri böylece imparatorluklarını birleştirmeye yardımcı olması için Han Çinlilerine değil, Soğdlulara döndüler. Bu tercihin bir diğer sebebi de kuşkusuz Soğdlu kentli tüccarların göçebe bozkır Türklerine ele geçirdikleri İpek Yolu bölgesinin ne anlama geldiğini anlatmış olmaları ve onlara buranın önemini göstermiş olmalarıdır. Türk hükümdarlar çok geçmeden Soğdlularla entegre olmanın kendileri için büyük bir ekonomik fayda sağlayacağını farkına vardılar.

Ayrıca, Soğdluların başlıca dini Budizm değil, Maniheizm olmasına rağmen, Doğu Göktürkleri birleştirici dinlerini benimserken Maniheizm'e değil, Budizm'e yöneldiler. Bunun sebebi muhtemelen, Budizm'in 570'lerde Han Hanedanlığı'nın kuzeyinde geçici olarak duraklamasına rağmen, bu dönemde bölgedeki en güçlü din olmasaydı.

Doğu Göktürklerinin yeni dinleri seçmekteki dirayeti Sui Hanedanlığı'nın kurucusu Wen 589 yılında Han Hanedanlığı'nı Budizm simgesi altında toplamakta başarıya ulaştığında pekişmiş oldu. Hint dini böylece yeni bir hanedanlığı daha güçlendirme konusundaki doğaüstü gücünü göstermiş olmuştur. Türklerin bu dini kendi dillerinde ve Soğd yazısıyla pratik etme kararında gösterdikleri dirayet aynı şekilde Suilerin kuzey Han Hanedanlığı'nda gerçekleştirdikleri askerî hareket tarafından yutulmamayı başarmalarıyla da bir kez daha teyit olmuştur.

Tonyukuk bundan yüz seneyi aşkın bir süre sonra İkinci Doğu Göktürk İmparatorluğu kağanlarını Budizm'i bırakıp Tengricilik adetleri ve pratikleri ile Türki Şaman geleneğine dönmeye ikna ettiğinde, bunun başlıca sebebi Budizm'in 630'larda Tang Hanedanlığı'nın Birinci Doğu Göktürk Hanedanlığı'nı sonlandırmasına izin vererek zayıflığını ortaya koymuş olmasıydı. O halde Göktürklerin ve daha

sonrasında diğerk Türki ve Moğol halkların kendilerine bir din seçmesinde kullanılan başlıca kriter, görünüşe göre söz konusu dinin askerî ve siyasi kazanç elde etmek amacıyla aşkın bir güç sağlama konusundaki başarısıydı.

9 Uygurların Din Değiştirmeleri

İlk Tercih olarak Budizm

Uygurlar yabancı dinleri benimseme konusunda Doğu Göktürkleriyle aynı kriterleri kullandılar. Budizm’i ilk kez resmî din olarak kabul etmeleri 605’te Çinli Sui kuvvetleri Turfan’ı ele geçirmelerine yardımcı olduğunda olmuştu. Görünüşe göre Doğu Göktürklerinin, Suilerin Han Hanedanlığı’nı Budizm’in manevi gücüyle birleştirme konusundaki askerî başarılarından etkilenmiş oldukları kadar, Uygurlar da Budizm’den etkilenmişlerdi. Sui kurucusunun kendisini Budist evrensel imparator (San. *chakravartin*) olarak lanse etmiş olduğu gibi, Uygur ve Doğu Göktürkleri de kendilerine “bodhisattva prensler” diyorlardı. Bununla beraber Uygurlar, yine Doğu Göktürkleri gibi, Han Çin kültürüne asimilasyondan kaçınmak için öncelikli olarak Budizm’in Han Çinli formunu değil, Orta Asya formunu kabul ettiler. Temelde Budizm’in Turfan’da bulunan Toharya/Hotan formunu benimseyerek, Doğu Göktürklerinin yaptığı gibi bunu geleneksel Türk ve bazı kuzey Çin unsurlarıyla harmanladılar.

Sui Hanedanlığı daha henüz yirmi dokuzuncu yılındayken Tang Hanedanlığı (618 – 906) onların yerini aldı. Erken Tang imparatorları devlet hizmeti için Konfüçyusçu inceleme sistemini yeniden tesis edip Taoizm’i benimsemekle beraber, Budizm’i de desteklemişlerdir. Esasında Sui ve erken Tang dönemleri çoğu Han Çinli Budist mezhebin gelişiminin ve yayılımının doruk noktasını oluşturmuştur. Doğu Göktürkleri ilk kağanlıklarının kaybından Budizm’i sorumlu tutsa da, dönemin Uygurları görünüşe göre ne 618’de Suilerin Tang Hanedanlığı’na teslimini ne de yine 630’larda kendilerine ait Turfan’ın Tang kuvvetlerine kaybedilmesini Budizm’in suçu olarak gördüler. Sadık Tang müttefikleri olarak kaldılar ve Budizm’le devam ettiler.

Tang Hanedanlığı’ndaki ve Tibet’teki Gelişmeler Karşısında Budizm’e İlişkin Kuşkular

Tang Hanedanlığı’nın yönetimine 684 ve 705 arasında İmparatoriçe Wu tarafından el konmasından sonra Tang askerî güçleri pek çok açıdan başarılı olmakla beraber, Xuanzong’un Budist keşişleri askere almayı veya seferlerine kaynak sağlamak için manastırlardan vergi toplamayı becerememesinden dolayı sürekli baltalanmıştı. 740 yılında İmparator, Han Çinli keşişlerin sayısını sınırlandırmış, tüm yabancı keşişleri Tang Hanedanlığı’ndan sürmüş ve manastırların vergiden muafiyet statüsünü kaldırmıştı. Atılan bu adımlara rağmen, Tang kuvvetleri 751’de Doğu Türkistan’da Talas Nehri’nde yenilgiye uğramışlar ve 755 yılında Xuanzong da An Luşan isyanıyla tahttan indirilmişti.

Uygur hükümdarı Böğü Kağan, 744’te Doğu Göktürklerini yenerek, Türklerin kutsal dağı Ötüken’in muhafızı rolünü devraldı. Bunun sonucunda önceki Uygur önderlerinden bambaşka bir durumla karşı karşıya kaldı. Artık tüm Türk boylarından ahlaken sorumlu olan Böğü, kuşkusuz Tonyukuk’un Budizm’in pan-Türk savaş değerlerinin kaçınılmaz olarak kaybedilmesine yol açtığı şeklindeki eleştirisinin bilincindeydi. Bu Budizm eleştirisini, Xuanzong’un Doğu Türkistan’da ve kendi başkenti Çangan’daki utanç verici yenilgileriyle de iki kere haklı çıkmıştı. Türki bir bakış açısından, Tang İmparatorunun askerî zayıflığının Budist kaynağını ortadan kaldırmak konusunda yeterince önlem almadığı açıktı.

Ayrıca, An Luşan isyanından birkaç ay önce, Tibet imparatoru Mey-agtsom Budist yanlısı eğilimleri sebebiyle öldürülmüşü. Bölgenin diğer büyük gücü olan Tibet artık Budizm’in bastırıldığı bir döneme girmiş bulunuyordu. Dolayısıyla, Böğü Kağan’ın da halkını birleştirecek bir din seçerken hem Budizm’i tercih edip hem de aynı zamanda tüm Türklerin önderi olarak inanırılığını muhafaza etmesi olanaksızdı. Öte yandan, Tengricilik ve Türki şamanizm’in bir harmanını tercih etmesinin de yolları kapanmıştı zira bu

inanç da konumuna kavuşmak için yenilgiye uğrattığı Doğu Göktürklerinin inancıydı. Geleneksel dinin askerî bakımdan güçlü bir ulusu muhafaza etme gücü olmamış olduğu gayet açıktı.

Mani Dinini Seçme Nedenleri: Tang Hanedanlığı'yla Dostane İlişkileri Koruma Arzusu

Uygurlar bir buçuk yüzyıl boyunca Tang Hanedanlığı'nın az çok müttefiki olmuşlardı. Tanglar beceremediği halde An Luşan isyanını bastırarak, Tang kuvvetleri karşısındaki askerî üstünlüklerini kanıtlamışlardı. Bununla beraber, Uygur kağanları yine de o sırada Tang Hanedanlığı'yla dostane ilişkilerini korumak istiyorlardı. Uygurların Çangan'ı ve Loyang'ı talan etmiş olmalarına rağmen, Tanglar da aynı isteği paylaşıyorlardı.

713'te güçlü Doğu Göktürk nazırı Tonyukuk, imparatorluğunda Şamanik ve Tengrici gelenekleri canlandırmaya çalışan Kapgan Kağan'ı (hükümdarlık dönemi 691 – 716) Soğdlu topluluğunu Moğolistan'dan sınır dışı etmeye ikna etmişti. Bu toplulukta hem Budistler hem Maniheistler bulunuyordu ve Tang sarayı bunların hepsinin hali hazırda Çangan'a ve Loyang'a yerleşmiş bulunan Soğdlulara katılmalarına izin vermişti. Ancak, 732'de Xuanzong, Han Çinlilerini Maniheizm'i benimsemekten men etmiş ve bu dini yabancı toplulukla sınırlı kılmıştı. Bundan sekiz sene sonra tüm Budist keşişleri sınır dışı etmiş bulunuyor ama yine de Tang Hanedanlığı'ndaki Maniheizm'i benimsemiş yabancılara ses çıkarmıyordu. Uygurlar Mani dinini benimseyerek Tang Hanedanlığı'nın dinsel politikalarını rencide etmeksizin onlarla dostane ilişkileri koruyabilecekti. Fakat bu tercihte bulunmalarının başka sebepleri de vardı.

Ekonomik Faydalar ve Jeopolitika

Uygurlar topraklarını bilhassa kazançlı İpek Yolu ticaretini kontrol edebilecekleri Tarım Havzası'nı içerecek şekilde genişletmek istiyorlardı. Tang Hanedanlığı'nın Turfan, Beşbalık'ta ve İpek Yolu'nun kuzey kolu boyunca uzanan Kuça ve Kaşgar'da yalnızca zayıf bir varlığı bulunuyordu. Tibetliler de İpek Yolu'nun güney kolu boyunca zayıf bir varlık gösteriyorlardı. Fakat Soğdlu tüccarlar Turfan başta olmak üzere, tüm vaha devletlerinde mevcuttular.

Tang imparatorunun utanç içerisinde kaçmak zorunda kaldığı An Luşan isyanını bastırmış olan Uygurlar artık günün kahramanıydılar. Tang devleti yalnızca küçük düşmekle kalmamıştı; Turfan'da veya Tarım Havzası'nın herhangi bir bölgesinde etkin hakimiyet kurmak için eskiden olduğundan da zayıf bir konumda bulunuyordu. Tang Hanedanlığı 713'te Soğdlulara siyasi sığınma hakkı tanımış olmakla beraber, aralarındaki Budist keşişleri sürmek suretiyle kuşkusuz Soğdlu topluluğun güvenini kaybetmişti. Uygurlar büyük bir Soğd dinini kabul ederek kolaylıkla Turfan Soğdlularının hamileri ve derebeyleri olarak kabul görecektlerdi. Bu da onlara topraklarını genişletmek ve İpek Yolu'nda olası bir kontrol elde etmek için Tarım Havzası'nda ayak basacak bir yer verecekti.

Mani Dininin Benimsenmesi

Bögü Kağan 762 yılında Maniheizm'i şüphesiz bu gibi düşüncelerle Uygurların devlet dini olarak kabul etti, zira bu dönemde Budizm mantıklı bir alternatif teşkil etmiyordu. Üstelik karanlığın güçleri karşısında aydınlığın güçlerinin zaferine vurgu yapan Maniheizm, savaşçı bir millet için Budizm'den daha uygun bir din olma intibası vermiş olacaktır. Birinci ve İkinci Doğu Göktürk Kağanlıklarının akıbetinden ders çıkaran Bögü Kağan, Soğd dilini değil Soğd alfabesini alarak Uygurca yazmaya uyarladı. Bunu hem idari hem dinsel amaçlarla kullandı ve Maniheist metinlerini Uygurcaya tercüme ettirmek için Soğdlulardan faydalandı.

Budist metinlerini Göktürkçeye tercüme etme konusunda deneyimli olan Soğdlular, Birinci ve İkinci Doğu Göktürk Kağanlıkları arasındaki dönemde (630 – 682) Budist metinlerini kendi dillerine çevirmeye başlamışlardı. Bu, yalnızca Moğolistan'ın ve Turfan'ın değil, bütün Tarım Havzası'nın Tang Hanedanlığı

tarafından fethedildiği dönemdi. Soğdlu tercümanlar öncelikli olarak en iyi bildikleri Han Çinli kaynaklarına başvurmuşlardı. Tang Hanedanlığı'nın bu kadar güçlü bir siyasi konumda bulunduğu bir dönemde, Soğdlu Budistler muhtemelen nihayet Han Çinli kültürü tarafından yutulmasını engellemek üzere bir adım atmak için kimliklerinin yeterince tehlike altında olduğuna inanmışlardı. Budist tercüme faaliyeti Uygurlar Uygur Maniheist metinlerini üretmek için Soğdlu tercümanları görevlendirdiği dönemde hâlâ devam ettiğinden ve Soğdlular Uygurcayla ilişkili olan Göktürkçeyle önceden çalışmış olduklarından, Soğdlular yeni vazifeleri için doğal olarak önemli miktarda Budist terminoloji kullandılar.

Halkın Yeni Dini Benimsemeye Direnç Göstermesi

Uygurların 605'ten 630'lara kadar Turfan'a egemen olmasının sonucunda, savaşçılar ve sıradan halk başta olmak üzere pek çok Uygurlu hali hazırda Budizm'in Doğu Göktürk formunu benimsemiş bulunuyordu. Fakat Uygurların An Luşan isyanını bastırmasından sonra, Bögü Kağan adamlarının Çangan'ı ve Loyang'ı talan ederken bütün Budist manastırlarını ve tapınaklarını da yakıp yıkmasına öncülük etti. Daha sonra Doğu Türkistan'daki Semireciye'ye kadar topraklarının başka bölgelerinde de Budist manastırlarının yakılıp yıkılmasını emretti. Böyle yapmakla kuşkusuz pan-Türk savaşçı geleneğini tekrar olumlamaya ve Budizm'in zayıflığını daha da kanıtlamak suretiyle Maniheizm'i seçmesini haklı çıkarmaya çalışıyordu.

Fakat birçok Uygur askeri o dönemde şüphesiz Budizm, Tengricilik ve Türki Şamanizm'in bir karışımını benimsemeye devam etti. Bu durum Bögü Kağan'ın halkını Maniheizm'i benimsemeye zorlamak mecburiyetinde kalmış olması gerçeğinde görülmektedir. Bögü onları on kişiden oluşan ve her grubun başında dinsel gereklerin yerine getirilip getirilmediğini denetlemekten sorumlu bir kişinin bulunduğu birlikler şeklinde örgütledi. Buna rağmen esasen Soğd dini olan bu din Uygurlar arasında asla çok yaygınlaşmadı. Öncelikli olarak aristokratik soylu sınıfla sınırlı kaldı ve bunlara cazip gelmesinin sebebi de sözde “pis kitleler”den ahlaki bakımdan üstün olan saf ve temiz bir dinî elite vurgu yapmasıydı. Hiç şüphe yok ki Budizm Moğolistan'ın Uygur egemenliği altında olduğu dönem boyunca bu “pis kitleler” arasında varlığını sürdürmüştür.

Ayrıca bizzat Uygur soylularının da benimsediği yegane din Maniheizm değildi. Resmî dinin değişmesinden yirmi yıl sonra Alp Kutluk Bilge Kağan (hükümdarlık dönemi 780 – 790), bu yeni dini desteklerken kaçtığı mali aşırılıklardan ötürü Bögü Kağan'ı öldürdü. *Kağan* unvanını alarak Patrik Timoteus'tan (hükümdarlık dönemi 780 – 819) imparatorluğu için bir Hristiyan Nasturi başkenti tahsis etmesini istedi. Fakat Hristiyanlığın bu formu, Maniheizm gibi, temelde hâlâ bir Soğd inancıydı. Bunun hamisi olmak, Soğdlu tüccarların ekonomik olarak başı çektiği Tarım Havzası halkının sadakatini kazanmaya yönelik genel Uygur stratejisiyle de mantıksal olarak uyumluydu.

Orta Asya'nın Din Değiştirme Eğilimlerinin Özeti

O halde Doğu Göktürk ve Uygur tarzı bu din değiştirme örnekleri, Orta Asyalı Türki uluslardaki din değiştirme olgusuna dair önemli ölçüde fikir vermektedir. Bu gibi değişiklikler hükümdarların iradesiyle gerçekleştiğinde, çoğunlukla manevi bir karar olmak yerine, güç ve destek ya da ekonomik avantaj elde etmeye yönelik hesaplı bir siyasi stratejinin parçasını teşkil ediyordu.

Fakat fazlasıyla kinik bir yaklaşım benimseyip bu din değiştirme olgularına ilişkin olarak bunlara salt Makyavelci gerekçeler atfetmekten ve her türlü dinî gerekçeyi ekarte etmekten de kaçınmalıyız. Benimsenecek din dahilinde yerel kültürün zihniyetiyle ortak tınlayan unsurlar olmuş olmalıdır; aksi takdirde, söz konusu inanç hiç kimseye hitap etmezdi. Bununla beraber, idealist bir yaklaşım benimseyerek güçlü savaşçı geleneklere sahip halkların Orta Asyalı hükümdarlarının bu meselelerde aldıkları kararların salt bir dinin sofistike metafiziksel inceliklerinin öteki üzerindeki üstünlüğüne kanaat getirmelerine dayandığını da düşünmemeliyiz. Belli bir dinin askerî zaferler getirecek doğaüstü bir güç

sunması hükümdarların kararlarında daha ağır basıyor ve böylece kendi yayılmacı girişimleri için de benzer bir destek temin etmek amacıyla milli dini değiştiriyorlardı.

Bu durum yalnızca Doğu Göktürkleri ve Uygurlara ilişkin olarak değil, yedinci yüzyılın ortalarında Tibet İmparatoru Songtsen Gampo'nun Budizm'e duyduğu ilgi için de geçerliydi. Bu ayrıca genç İmparator Mey-agtsom'un yönetimindeki Tibet sarayının da, dokuzuncu yüzyılın başlarında İslam dini Abbasîlerle ittifak sayesinde topraklarını genişletmelerine yardımcı olabilecekken İslam'ı benimsemeyi düşünüp, bu avantaj ortadan kalktığında Müslüman inancına bütün ilgilerini kaybetmelerini de açıklamaktadır.

10 İslami Mezhep Kavgaları ve Cihad İlanları

Erken Abbâsî Döneminde İslam içindeki Mezhepçi Çatışma

Abbâsîler Tang kuvvetlerini Doğu Türkistan'dan atmakta başarılı olmuştu ve Han Hanedanlığı'ndaki An Luşan isyanı da Tangların Kaşgar, Kuça, Turfan ve Beşbalık'taki egemenliğine ciddi bir darbe indirmişti. Bununla beraber, oluşan bu iktidar boşluğundan istifade etmesini bilenler Araplar değil, Karluklar ve Tibetliler olmuştur. Karluklar güneye ilerleyerek Suyab, Fergana ve nihayetinde Kaşgar'ı alırken, Tibetliler Tarım Havzası'nın güneyindeki şehir devletleri ve bilhassa da 790'da geri aldıkları Hotan üzerindeki hakimiyetlerini pekiştirdiler. Tibetliler Hotan kraliyet hanedanı ile Tang sarayı arasındaki bütün irtibatı kestiler. Fakat Tanglar Kuça'da küçük bir karakol bölgesini korudular ve Turfan ve Beşbalık için Tibetliler ve Uygurlarla üç taraftan uzatmalı bir savaşa girdiler.

[On Yedinci Haritayı Görüntüle: [Orta Asya, Sekizinci Yüzyıl Sonu.](#)]

Abbâsîler Doğu Türkistan'da öncesinde Tangların elinde bulunan bölgelerden hiçbirine yayılmayı başaramadılar çünkü buraya neredeyse girer girmez Soğd bölgesindeki İslami mezhep kavgasına bulaştılar. İkinci halife Mansur (halifelik dönemi 754 – 775) tahta çıkar çıkmaz, Abbâsîlerin hanedanlıklarını kurmasına yardımcı olmuş olan Baktriyalı Şii Ebu Müslim'i öldürttü. Onun selefi Ebü'l-Abbâs muazzam krallığındaki tüm Arap olmayan vatandaşlara yansız muamele edileceğinin işaretlerini vermiş olsa da, Mansur Emevîlerin etnik Arap ve Sünni İslam yanlısı tutumunu yeniden tesis etti. Akabinde Abbâsî egemenliğine muhalif olan Soğdlular ölümünden sonra Ebu Müslim'i Arap egemenliğine karşı İran kültürünün savunucusu yaptılar. Ebu Müslim'in şehitliğini ayaklanmalarını onun ölümünün intikamını alma amacı etrafında birleştirmek için kullanırken, sonunda Ebu Müslim'i bir peygamber olarak bile kabul ettiler.

Ebu Müslim esasen sembol olarak Ali'nin Evini simgeleyen siyah bir bayrak kullanıyordu. Abbâsîler de bunu emsal alarak hem bayrakları hem elbiseleri için siyahı benimsemişlerdi. Ebu Müslim isyancıları, protesto olarak, sancakları ve giysileri için beyazı benimsediler, ki bu aynı zamanda Maniheiztlerin de elbiseleri için kullandıkları kutsal renkleri idi. Maniheiztlerin Süryanice sıfatları “Beyaz Elbiseliler” idi.

Maniheizm'in farklı kültürlerden halklara uygun düşecek şekilde Zerdüştlük, Hristiyanlık veya Budizm'le harmanlanan pek çok formu vardı. Maniheizm'in sofistike fikirleri Abbâsî sarayında Maniheizm'i Şiî İslam'la birleştiren İslami bir mezhep geliştiren pek çok entelektüel memura hitap ediyordu. Ortodoksluğun muhafızları olan Abbâsî yöneticileri sonunda Maniheizt Şiî Mezhebini tehdit olarak görmeye başladılar. Sapkınlık olduğunu iddia ederek takipçilerini Ebu Müslim'in Soğd'daki sempatizanları gibi Abbâsî karşıtı olmakla suçlayıp onlara zulmettiler. Maniheizt Şiilik ayrı bir İslami mezhep olarak varlığını sürdürememiş olsa da, taraftarlarından pek çoğu daha sonra Şiî İsmailî mezhebini benimsediler. Fakat sonunda bu da Abbâsîlerin şiddetli zulmüne maruz kaldı.

Sonraki halife Mehdi'nin (halifelik dönemi 775 – 785) hükümdarlık döneminde Soğd'un büyük bölümü Ebu Müslim'in bir ortağı olan “Örtülü Peygamber” el-Mukanna'nın önderlik ettiği beyaz cübbeli isyancıların hakimiyetine geçti. Kendileri de beyaz giyen Oğuz Türkleri ise İslam'ı asla benimsememekle beraber isyancılara askerî yardımda bulunuyordu. Bu arada Soğdlu isyancılar artık yeni bir İslam mezhebi olan ve görenekleri örneğin günde beş kez namaz kılmak gibi pek çok ortodoks geleneği tasfiye eden Müseyleme'yi benimsemişti. Böylece Soğdlu isyancıları ve onların müttefikleri Oğuz Türklerini ezmeye yönelik Abbâsî hareketleri de İslam'ın saflığını korumaya yönelik seferler haline geldiler.

780'de Abbâsî kuvvetleri Buhara'daki bir isyanı bastırdılar ama ayaklanmalar çıkmaya devam etti. Abbâsîler bu isyanları bastırmakla ve Müseyleme ve Maniheizt Şiî mezheplerine karşı İslam'ın saflığını

muhafaza etmekle meşgul olmaya başladılar. Maniheist unsurlar barındıran sapkınlıklarla mücadele etmekteki acelecilikleri ve sertlikleri belki de sonradan İslam'ı benimsemiş olup hükümete dinsel meselelerde otoriteriyenlik bakımından Sasanileri izlemeyi salık veren eski Zerdüştî rahipler tarafından iyice pekiştiriliyordu.

Abbâsîlerin Valabhi'yi Yakıp Yıkması

780'lerin başında Sind'deki Abbâsî egemenler Saurashtra'ya saldırarak Valabhi'deki Budist manastırlarını yok ettiler. 775'te Raştrakuta Hanedanlığı'nın çökmesinden sonra, bu dinî kurumları himaye eden bir krallık kalmadığından, manastırlar son derece zor bir duruma düşmüştü. Fakat bu yıkım Soğd'daki ayaklanmalar ile Müseyleme ve Maniheist Şiî hareketlere uygulanan zulüm bağlamında anlaşılmalıdır.

Valabhi yalnızca bir Budizm çalışmaları merkezi olmakla kalmayıp, aynı zamanda Jainizm'in Svetambara mezhebinin de en kutsal mekanını teşkil ediyordu. Yalnızca Budist tapınaklarıyla sınırlı olmayan çok sayıda tapınağa sahipti ve Abbâsî askerleri bunları da yerle bir ettiler. Hatta esasında Jain tapınakları çok büyük olasılıkla birincil askeri hedefleriydi. “Svetambara”nın anlamı “Beyaz Giyinenler”dir zira bu geleneğe mensup keşişler bu renkte cübbe giyiyorlardı. Kuşkusuz bu Jain mezhebinin üyelerini beyaz elbiseli Ebu Müslim isyancıları, bu fraksiyonun müttefikleri Oğuz Türkleriyle ve Maniheist Şiîlerle karıştıran Sindli Arap liderler, doğal olarak onları tehdit olarak algılayıp ortadan kaldırılmaları gerektiğini düşünmüş olacaktırlar. Valabhi'ye geldiklerinde Jain tapınaklarını Budist manastırlarıyla bir tutup böylece hepsini birden yakıp yıkmış olacaktırlar.

Popüler tarihler genellikle Valabhi'nin yok edilmesini İslam'ın diğer inançlara olan hoşgörüsüzlüğüne örnek olarak verdiklerinden, tarihçilerin bu yargısını daha nesnel olarak değerlendirmek amacıyla Abbâsîlerin din politikasını bir bütün olarak daha yakından inceleyelim.

Maniheizm'e ve İslami Olmayan Diğer Dinlere yönelik Politikaların Farkı

Erken Abbâsî halifeleri, Müseylemelere ve Maniheist Şiîlere, Saurashtra'da da muhtemelen bu mezheplerin taraftarları sandıkları Jainlere ve Budistlere karşı yürüttükleri kutsal savaşa rağmen, Emevîlerin İslami olmayan dinlere karşı hoşgörü politikasını sürdürdüler. Budist, Zerdüştî, Hristiyan Nasturi ve Musevi tebaalarına geniş çapta korunan zimmi statüsü tanındılar. Krallıklarında zulüm uyguladıkları Müslüman olmayan tek halk, Maniheist inanca mensup olanlardı.

Araplar istemeden de olsa Soğd'daki halefleri İranlı Sasanilerin ve Tang Çinlilerinin Maniheist karşıtı politikalarını sürdürüyorlar ama bunu farklı nedenlerle yapıyorlardı. Öncelikle, Maniheistler hiç kuşku yok ki Arapların kafasında Maniheist Şiîlerle özdeşti. İkincisi, güçlü misyoner hareketi ve bu dünyanın karanlığını ve çamurunu aşma çağrısıyla Maniheizm, ortodoks İslam'ın Abbâsî sarayında sofistike Müslümanlar için sunduğu çekiciliğe meydan okuyordu. Dolayısıyla manevi meselelerde Maniheizm'e meyleden Müslümanlar, Maniheist Şiî, diğer bir deyişle Abbâsî karşıtı asiler olmakla suçlanıyordu.

Abbâsîlerin Hint Kültürüne Güçlü İlgisi

Erken dönem Abbâsîler krallıklarındaki Müslüman olmayan halktan Maniheistler haricindekilere korunma statüsü vermekle kalmamış olup, yabancı kültürlere, bilhassa da Hint kültürüne çok büyük ilgi duymuşlardır. Araplar ve Hintliler arasında İslam öncesi dönemden beri çok yüksek düzeyde ekonomik ve kültürel temas olmakla ve her gruptan tüccarlar ve yerleşimciler diğerinin bölgesinde yaşamakla beraber, Emevî fethi ve akabinde Sind'in işgali aralarındaki alışverişi daha da kuvvetlendirmiştir. Söz gelimi, 762'de Halife Mansur (halifelik dönemi 754 – 775) yeni Abbâsî başkenti Bağdat'ın inşasını tamamlamıştır. Yalnızca şehri Hintli mimarlar ve mühendisler tasarlamakla kalmamış, adını dahi “Tanrı'nın Hediyesi” anlamına gelen Sanskritçe *Bhaga-dada* koymuşlardır.

771’de Sind’den gelen bir siyasi heyet Bağdat’a Hint astronomi metinleri getirerek, Arapların bu konuya duydukları ilginin başlangıcını tesis etmişlerdi. Abbâsî halifesi dinsel amaçlarla, yani Mekke’nin yönünü ve yeni ayın zamanını daha hassas bir şekilde belirlemek için daha hassas astronomik ve coğrafi hesaplamalar yapmanın önemini idrak ediyordu. Ayrıca Hint medeniyetinin yalnızca bu konularda değil, matematik ve tıp alanlarında da bölgenin en büyük bilimsel gelişim seviyesine sahip olduğunun bilincindeydi. Bu bilimlerin İslami olmayan bir bağlamda gelişmiş olması Arapların bunlara açık olmasını hiçbir şekilde engellemiyordu.

Askerleri Valabhi’yi yakıp yıkan sonraki halife Mehdi (halifelik dönemi 775 – 785), tüm bölgesel kültürler ve dinlerden gelen alimlerle ve bilhassa bilimsel konulardaki metinleri Arapçaya tercüme eden bir tercüme merkezi kurdu. Bu metinlerin büyük bir kısmı Hint kökenliydi ve Sindli tercümanlarının hepsi Müslüman değildi. Pek çoğu Hindu ve Budistti. Abbâsîler açıkça pragmatikti ve bilgiye ilgi duyuyorlardı. Temelde, Hint veya diğer Maniheist olmayan yabancı dinlere karşı değillerdi. Halifeleri görünüşe göre Peygamberin “İlim Çin’de de olsa alınız” hadisini ciddiye alıyorlardı.

Bu hizipçi olmayan, açık fikirli bilgiyi arayıp bulma politikası geçici bir heves olmayıp, bunu daha da ileri götüren sonraki halife Harun Reşid’le de (halifelik dönemi 786 – 809) sürmüştür. Söz gelimi, Reşid’in veziri Yahya bin Halid El Bermeki, Nava Vihara Manastırı’nın Budist yöneticilerinden (San. *pramukha*) birinin Müslüman torunuydu. Halife onun etkisiyle Bağdat’a Hindistan’dan daha pek çok alim ve usta davet etmiş olup, bunların pek çoğu Budisttir. Budist alimler burada kuşkusuz Abbâsî sarayının entelektüelleri arasındaki Maniheist Şiilik eğilimini ve saraydakilerin bunu nasıl tehdit olarak algıladıklarını görmüştür.

Daha önce bilimsel metinlerde uzmanlaşmış olan tercüme merkezi, böylece dinî nitelikte metinler de üretmeye başlamıştır. Söz gelimi, Buddha’nın önceki yaşamlarının anlatısının iki Sanskritçe metne, *Jatakamala*’ya ve Asvaghosha’nın *Buddhacharita*’sına dayanan Arapça tercümesi *Kitab al-Budd* bu (İng. *Kitab al-Budd*) dönemde ortaya çıkmıştır. Bunun bazı bölümleri Bağdatlı şair Âbân El Lahiki’nin (750 – 815) kaleme aldığı *Kitab Bilawhar wa Budhasaf* (İng. *Kitab Bilawhar wa Budhasaf*) destanına eklenmiştir. Lahiki’nin versiyonu günümüze kadar gelmemiş olsa da, pek çok dilde daha pek çok böyle metin kaleme alınmıştır. Bunların günümüze kadar gelen en eski Arapça versiyonu, İbn Babuya el Kumi’ye (ölümü 991) aittir. Bu çalışma Barlaham ve Yusuf destanı olarak İslami kaynaklardan, hâlâ pek çok Budist öğretiyi barındırdığı halde, Hristiyan ve Musevi literatürüne geçmiştir. Abbâsîlerin Budizm’e karşı açık fikirliliğinin bir diğer örneği de, yine bu dönemde hazırlanan ve hem İslami hem de İslami olmayan metinlerin bir kataloğu niteliğinde olup, Budist eserlerin de bir listesini içeren *Kitab al-Fihrist*’tir (İng. *Kitab al-Fihrist*).

Doğu Türkistan’da Gayrı Müslimler arasında İslam’ın Yükselmesi

Harun Reşid, Abbâsî halifelerinin en müthiş ve en kültürlüsüydü. Onun döneminde Arap şiiri, edebiyatı, felsefesi, bilimi, tıbbı ve sanatı gelişip serpildi. Halifeliği sırasında yüksek İslam kültürünün Doğu Türkistan’ın Arap olmayan, gayrı müslim ve bozkırların göçebe savaşıçlarından büsbütün farklı bir zihniyete sahip aristokratları, toprak sahipleri ve kentlileri arasında sürekli artan bir cazibesi vardı. Bunun sonucunda, bu kişiler giderek artan sayılarda Müslümanlığı benimsemeye başladılar. Budizm gibi korunma altındaki İslami olmayan dinler ise daha çok kırsal alanda, etnik ve dinsel azınlıklara dönüştükçe daha da dindar kesilen yoksul köylüler arasında gücünü korudu. Bunlar bilhassa dinsel ibadetlerini yerine getirmek için kutsal mekanlara üşüşüyorlardı.

Valabhi’nin Yıkımının Değerlendirmesi

O halde Abbâsîlerin Valabhi’deki Budist manastırlarını yakıp yıkması bu daha büyük tablo bağlamında ele alınmalıdır. İslam bu dönemde Soğd ve Baktriya’da yeni taraftarlar kazanıyor ama bunu kılıçla değil,

yüksek kültür ve öğrenim düzeyiyle yapıyordu. Budizm'in de hikmetli ilim ve kültür bakımından İslam'dan geri kalır yanı yoktu. Ne var ki bunu tadabilmek için bir manastıra girmek gerekiyordu. Nava Vihara, bu dönemde hâlâ faaliyet göstermekle beraber, önemini kaybediyordu ve tek bir öğrenim kurumundan ibaretti. Oysa ki Budistler çoktu. Zamanın Nalanda gibi en büyük Budist manastır üniversiteleri çok uzaklarda, kuzey Hindistan'ın orta bölümünde bulunuyordu. Böylece, İslami yüksek kültür ve çalışmalar Orta Asya'da güçlendikçe ve erişilebilirlikleri arttıkça, Budizm de kentli eğitilmiş üst sınıflar arasında bir o kadar gölgede kaldı. Bu, her şeyden önce, barışçıl bir mekanizmaydı.

O halde, Valabhi'de meydana gelen yıkım erken Abbâsî döneminin genel dinsel eğilimleri ve resmî politikaları bakımından bir istisna oluşturmuyordu. Bunun olası iki açıklaması bulunmaktadır. Bu, ya kendi başına göre hareket eden militan bir fanatik komutanın işiydi ya da Arapların yerel "beyaz giyimli" Jainleri, Ebu Müslim yandaşlarıyla karıştırıp akabinde Budistlerle Jainleri bir tutmalarından kaynaklanan hatalı bir operasyondur. Bu bilhassa Budizm'e karşı yürütülen bir cihadın parçası değildi.

Arapça "cihad" terimi kelime anlamıyla "gayret etme," yani Allah'a hizmet etme gayreti anlamına gelir. Kafirleri cebren bir ve tek gerçek dine döndürmeyi amaçlayan türde kutsal savaş anlamına gelmez. Bundan ziyade, saf İslam pratik ettikleri için saldırıya uğrayan veya bir şekilde maneviyatlarını yaşamaktan men edilen diğer Müslümanları savunmak için yapılan askerî harekettir. Valabhili Budistler İslam'ı tehdit etmiyor ve dolayısıyla haklı bir cihad için yanlış seçilmiş bir hedef teşkil ediyorlardı.

[Bkz: Budizm ve İslam'da Kutsal Savaşlar: [Şambala Efsanesi](#).]

Abbâsîlerin Gandhara'yı İstilas

Karluklar ve Abbâsîler 751'de Talas Nehri'nde Tang Hanedanlığı'nı bozguna uğratmış olmakla beraber, Suyab, Fergana ve Kaşgar'a yayılmış olan Karluklar çok geçmeden Araplarla ittifaklarını bozarak Tibetliler ile bunların vasalları olan Kabil'in Türki Şahlarına katıldılar. Ebu Müslim isyancılarını desteklemekte olan Beyaz giyimli Oğuzlar da, Abbâsîlerin elindeki Soğd'da ve Baktriya'da hakimiyet kurmak için onlara katıldılar. Bu ittifak böylelikle Abbâsîlere karşı Ebu Müslim tarzı isyanlar için daha da büyük bir destek oluşturmuş oluyordu; 806-808'de Semerkant'ta Râfi bin Leys önderliğinde gerçekleşen isyan bunlara örnektir. Hatta bu ittifakın kuvvetleri isyancılara yardım etmek için Semerkant'ı kuşatma altına almıştı.

Halife Reşid 808'de isyanı bastırmaya giderken öldü. Onun ölümünden sonra, imparatorluğu kendi arzusu uyarınca iki oğlu arasında bölüştürüldü. Fakat iki oğul, babalarının bütün mirası üzerinde tam hakimiyet kurmak için bir iç savaşı kazanmak amacıyla Tibetliler ve müttefikleriyle geçici barış yaptılar. Savaşı kazanan Memun, bir sonraki halife oldu (halifelik dönemi 813 – 833). Kuşkusuz babasının ölümünden Tibet-Türki Şah-Karluk-Oğuz ittifakını sorumlu tutan ve hepsini Soğd'daki Ebu Müslim Müseyleme isyanlarıyla bir tutan Memun kutsal savaş ilan ederek Komutan Fadıl bin Sahl'ı Gandhara'daki Türki Şah devletine topyekun savaş açmaya gönderdi.

815'e gelindiğinde Abbâsîler galip gelmişti ve Kabil Şah olarak bilinen Türki Şah hükümdarı Merv'de halifenin huzuruna çıkmak ve din değiştirerek saf İslam'ı benimsemek zorunda kaldı. Ülkesinin teslimiyetinin simgesi olarak Mekke'ye gönderdiği altın Buddha heykeli, burada iki yıl boyunca Kabe hazinesinde saklanmıştır. Heykel burada, Tibet Kralının Allah tarafından İslam'a kavuşturulduğunu bildiren bir yazıyla halka teşhir edildi. Araplar Tibet Kralını kralın vasalı Kabil Türki Şahıyla karıştırıyorlardı. Araplar 817'de Kabe'deki Buddha heykelini eriterek altın sikkeler bastılar.

Abbâsîler Türki Şahlara karşı kazandıkları zaferden sonra Tibetlilerin elindeki Gilgit bölgesine saldırdılar ve kısa zamanda onu da topraklarına kattılar. Esir aldıkları Tibetli bir komutanı utanç içinde Bağdat'a gönderdiler. Araplar, Tibetlilere karşı zafer kazanmış olmalarına rağmen ve Karlukların elinden Fergana'yı da almış oldukları halde, doğuya ve kuzeye doğru daha fazla saldırmadılar. Bunun sebebi Doğu Türkistan ve doğu İran'daki yerel askerî liderler bu bölgelerin valileri olarak yönetimlerini ele

geçirip bunları özerk İslam devletlerine dönüştürdüklerinden, Abbâsîlerin buralardaki hakimiyetlerini hızla kaybediyor olmalarıydı.

Bağımsızlığını ilan eden ilk bölge, Tahir ibn Hüseyin'in Tahirî Hanedanlığı'nı (819 – 873) kurduğu Baktriya oldu. Abbâsîler Kabil ve Gilgit'ten çekilerek dikkatlerini daha acil olan bu meselelere çevirdiklerinde, Tibetliler ve Türki Şahlar eski bölgelerine geri kavuştular. Bu bölgelerin önderlerinin cebri din değiştirmelerine rağmen, Abbâsîler buralarda Budizm'e zulmetmemişlerdi. Hatta Araplar bütün bu zaman boyunca Tibetlilerle ticaret ilişkilerini, bilhassa misk ithalatını sürdürdüler. Hatta Müslümanlar ve Budistler birbirleriyle kültürel ilişkiler de kurdular. Söz gelimi, Fazlullah bu dönemde Farisi klasikleri *Gülistan*'ı ve *Bostan*'ı Tibetçeye tercüme etmiştir.

Abbâsî Seferi ve Zaferinin Analizi

Halife Memun, Tibet-Türki Şah-Karluk-Oğuz ittifakına karşı yürüttüğü seferini cihad, yani kutsal savaş ilan etmişti. Müslüman tebaasını, bunların saf dinî pratiklerini terör ve isyanlarla engelleyen sapkın fanatiklere karşı savunuyordu. Bundan dolayıdır ki galip geldiğinde, yalnızca Kabil Şah'ın ortodoks İslam'ı benimsemesinde ısrar etmekle kalmayıp, ayrıca İslam'ın zaferinin göstergesi olarak Kabe'de sergilenmek üzere Buddha heykelini de Mekke'ye geri gönderdi.

Kuşkusuz Abbâsîlerin Valabhi'yi yok etmelerinin kaynağında bulunan vakaya benzer bir şekilde, Memun da muhtemelen ele geçirdiği düşmanlarını Müseyleme ve Maniheist Şiî mezheplerinin mensupları zannetmişti. Bunlara karşı yürüttüğü cihad, babasının kendi zamanında gerçekleştirdiği iç seferlerin uzantısından ibaret olmuş olacaktır. Fakat, yabancı ittifakının mensupları Ebu Müslim isyancılarını desteklese de, bunlar hiçbir şekilde Ebu Müslimlerin inancını ya da Maniheist Şiî inancını benimsemiyordu. Öyle olmuş olsaydı, bütün bu dönem boyunca Tibetlilerin ve Karlukların aynı zamanda Soğd Maniheist aleminin savunucusu Uygurlarla da savaşmalarının hiçbir anlamı olmazdı.

Tibetliler hiç şüphesiz Soğdlu isyanlarının İslami dinsel sonuçlarından bihaberdi. Üstelik, altmış yıl önceki Tang girişimine benzer bir biçimde, Tibetlilerin de Soğd'daki Abbâsî egemenliğini sarsma girişimleri Budizm'e yeni mensuplar kazandırmaya yönelik bir programın parçası değildi. Bu yalnızca güç, toprak ve İpek Yolu ticaretinden vergi kazanmak için yapılan salt siyasi ve ekonomik bir hamleydi. Bu dönemde Tibetli dinî liderler kendi sınırları dahilinde Budizm'i istikrara kavuşturmakla ve onu hem içerdeki yozlaşmadan hem de seküler kontrolden korumaya uğraşmakla meşguldüler. Bu liderler yönetime katıldıkları halde, etki alanları askerî meseleleri kapsamıyordu. Dış işlerine yönelik ilgileri öncelikle Tibet'teki Budizm'in geleceğine ilişkin olarak Pala Hindistan'ı ve Tang Hanedanlığı'yla olan kültürel ilişkilere yoğunlaşıyordu.

Abbâsîler de kuşkusuz Türki Şahların ve Tibetlilerin dinî inançlarından habersizdi. Gördükleri tek şey, sadece tebaalarının İslam pratiklerine müdahalede bulunmakla kalmayıp, belki daha da önemlisi, bunları siyasi iktidardan kovmaya çalışan fanatik dinci isyancıları destekleyen yabancı kuvvetlerden ibaretti. Cihad esasında Türki Şahilerin ve Tibetlilerin Budist dinine değil, siyasetlerine yönelikti.

Memun kesinlikle dar görüşlü fanatik bir dinci değildi. Babası Harun Reşid gibi o da kültürel anlamda açık fikirliydi ve Hint metinlerini tercüme ettirmeyi sürdürüyordu. Halifeliği sırasında yalnızca Abbâsîlerin bilim çağı yeni bir doruk noktasına ulaşmakla kalmadı, Araplar ile bunların Müslüman tebaaları arasında Hint medeniyeti hakkındaki pozitif bilgi yayımı da sürekli arttı. Söz gelimi Halifenin Kabil Şah'ı yendiği 815'te Câhiz de (doğumu 776) Bağdat'ta Hindistan'ın büyük kültürel başarılarına methiyeler içeren *Kitab-üs Sudan ve'l Bizan (Siyah ve Beyaz Irklara Dair)* adlı eserini yayımladı. O sırada bu dönemin Abbâsîleri Hindistan'a karşı olumlu duygular besliyordu ve bu durum şüphesiz Budizm de dahil olmak üzere tüm dinlere mensup Hintlileri kapsamış olsa gerektir.

Memun'un cihadı bizzat Budizm'e karşı bir cihad olsaydı, bunu yalnızca Tibet-Türki Şah-Karluk-Oğuz ittifakına karşı yürütmez, Budizm'in çok daha kuvvetli ve daha yerleşik olduğu Hint alt kıtasını hedef

alırdı. Fakat Halifenin orduları, Kabil'deki zaferden sonra Uddiyana'ya değil, Gilgit'e ve Fergana'ya saldırdılar. Kafalarında başka hedefler vardı.

Şimdi de durumu daha iyi anlamak için Tibet'te Memun'un Gandhara ve Gilgit'te elde ettiği zaferlerden hemen önceki duruma yakından bakalım. Bu aynı zamanda Kabil Şah ile Tibet ordu komutanının teslim olmalarının İslam'ın Tibet'e veya vasal devletlerine yayılmasında neden hemen hemen hiç etkisi olmadığını anlamamıza yardımcı olabilir.

11 Sekizinci Yüzyılın sonunda Tibet'in Siyasi-Dinsel Manevraları

Tibet'in Çin'le İlişkileri

Tibet ve Çin arasındaki diplomatik ilişkiler ilk kez 608 yılında İmparator Songtsen Gampo'nun babası Namri-lontsen (Tib. *gNam-ri slon-mtshan*) Sui Hanedanlığı zamanında Çin sarayına ilk Tibet heyetini gönderdiğinde kurulmuştu. Songtsen Gampo da 634'te Tang sarayına bir heyet göndermiş ve 641'de Han Çinli prensesi Wencheng'le evlenmişti. Bundan dört yıl sonra, Pekin'in güney batısındaki Çin Budist kutsal dağı Wutai Dağı'nda (Tib. *Ri-bo rtse-Inga*) bir Tibet tapınağı yaptırmıştı. O zamandan beri Tibet, iki imparatorluk arasında sık sık tekrarlanan savaşırlara rağmen, düzenli aralıklarla Tang sarayına sefirler göndermeye devam etmiştir.

Bundan bir yüzyıl sonra İmparator Mey-agtsom, kuşkusuz Han Çinli karısı İmparatoriçe Jincheng'in etkisiyle, Han Çinli Budizm'ine özel bir ilgi duymuştu. Tang Hanedanlığı'nda Budizm'in, İmparator Xuanzong'un 740'ta getirdiği kısıtlamalar yüzünden zayıflamış olmasına rağmen, Mey-agtsom Budizm hakkında daha fazla bilgi edinmek için 751 yılında buraya bir heyet göndermişti. Anlatılanlara göre heyeti görevlendirmesinin sebepleri arasında genç oğlu müstakbel Tibet imparatoru Trisong Detsen'in (Tib. *Khri Srong-lde-btsan*) (742 – 798) Budizm'e olan ilgisi de bulunmaktaydı. Bu heyete Tang Hanedanlığı'na giden eski bir Tibetli sefirin oğlu Ba Sangshi (Tib. *sBa Sang-shi*) önderlik ediyordu.

755'te yabancı düşmanı muhalif nazırlar İmparator Mey-agtsom'u öldürdü. Bu fraksiyon on altı yıl önce Han Çinli İmparatoriçe Jincheng'in davet etmiş olduğu Han Çinlisi ve Hotanlı keşişleri Tibet't en süren fraksiyondur. Suikast, An Luşan isyanıyla aynı yıl meydana geldi ve önceki sefer olduğu gibi, nazırlar muhtemelen yine İmparatorun Budizm'e olan eğiliminden ve Tang Hanedanlığı'nın Tibet'e felaket getireceğinden korkuyorlardı. Belki de ayrıca Abbâsîlerin 750'de Emevîleri devirmesi ve An Luşan isyanı da bu gözüpek hamlelerinde etkili olmuştu. An Luşan'ın Han Çin Budizm'ine yaptığı saldırıyı andırır bir şekilde, yabancı düşmanı nazırlar Budizm'in Tibet'te altı yıl sürecek zulmünün fitilini ateşlediler. Fakat bunun asıl hedefi olasılıkla saraydaki Tang yanlısı fraksiyondur.

Shantarakshita'nın Tibet'e Davet Edilmesi

Ba Sangshi'nin önderliğinde Çin'e giden heyet, 756'da yanlarında Budist metinleriyle Tibet'e döndü. Ba Sangshi, dönemin Budist karşıtı atmosferi sebebiyle, geçici bir süre için metinleri sakladı ama o zamanlar henüz reşit olmayan Trisong Detsen'i Budizm'e teşvik etti.

761'de reşit olan Trisong Detsen tahta çıktıktan sonra, kendini resmen Budist ilan etti. Daha sonra kuzey Hindistan'da yeni kurulmuş olan Pala İmparatorluğu'na (750 – on ikinci yüzyıl sonu) bir heyet gönderdi. Selnang'ın (Tib. *gSal-snang*) başkanlık ettiği heyeti Nalanda'nın başrahibi Budist ustası Shantarakshita'yı ilk kez Tibet'e davet etmekle görevlendirdi.

Hintli başrahibin gelmesinden kısa süre sonra, Tibet'te bir çiçek salgını baş gösterdi. Saraydaki yabancı düşmanı fraksiyon çiçek salgınından yabancı keşişi sorumlu tutarak, 739'da benzer bir salgın patlak verdiğinde Tibet'teki Han Çinli ve Hotanlı keşişleri sürdükleri gibi, onu da Tibet'ten kovdular.

Trisong Detsen, imparatorlukta Budizm'in konumunu güçlendirme niyetinden alıkonamayacaktı. Son derece güçlü ve hırslı bir liderdi. Hükümdarlığı sırasında Tibet agresif bir yayılımcı politika izlemişti. An Luşan isyanından sonra Tangların zayıflığından istifade ederek, daha önce Tang Hanedanlığı'nın elinde bulunan Tibet'in kuzey doğusunun büyük kısmını tekrar ele geçirdi. Hatta Uygur hükümdarı Bögü

Kağan'ın Maniheizm'i benimsemesinden sonraki yıl olan 763'te Tang başkenti Çangan'ı da kısa bir süre için ele geçirdi.

[On Sekizinci Haritayı Görüntüle: [Dokuzuncu Yüzyılın Başında Tibet.](#)]

Trisong Detsen daha sonra Gansu Koridoru'na ilerleyerek, Tang Hanedanlığı'nın İpek Yolu'na doğrudan erişim yolu olan ve başlıca kuzey kolu Turfan ve Kuça'daki karakol mevkiileri arasında kalan yolu tıkadı. Bu da Çin ticaretini İç Moğolistan'daki Uygur toprakları üzerinden kuzeye geçmek suretiyle Tibet topraklarının etrafından dolanmaya zorladı. Tibetliler böylece Tang yönetiminin yalnızca itibari bir varlığı bulunan Turfan ve Beşbalık'ın hakimiyeti için Uygurlara ve Tang Çinlilerine karşı üç yönlü uzun bir savaşa girdiler. İç Moğolistan'dan dolanan Çin ticaretinin kuzey İpek Yolu'na ulaşmak için bu iki şehirden geçmesi gerekiyordu.

Askerî zaferlerinin verdiği güven ve güçle Trisong Detsen, Shantarakshita'yı tekrar davet etmek üzere Selnang'ı bir kez daha Hindistan'a yolladı. Hintli başrahip bu sefer Tibet'te Budizm'in tesis edilmesine düşman olan ruhani güçleri ehlileştirmek için yanında Padmasambhava'yı (Guru Rinpoche) getirdi.

Samyay Manastırı'nın İnşası

Shantarakshita'nın da içinden geldiği kurum olan Nalanda gibi, Bihar'ın büyük Hint Budist manastır üniversiteleri yüzyıllar boyunca, siyasi hanedanlıklar değişse bile, kesintisiz devlet desteğinden faydalanmıştı. Önceki Gupta Hanedanlığı'nın hükümdarı İmparator Harşa (606 – 647) sarayında bin tane Nalanda keşişine destek vermiş ve hatta saygı gösterisi olarak Han Çinli keşiş Xuanzang'ın ayaklarına bile dokunmuştu.

O sırada hüküm sürmekte olan Pala Hanedanlığı da Budizm'i daha da çok destek vermekteydi. Pala'nın ilk imparatoru Gopala (750 – 770) Budist manastır üniversitesi Odantapuri'yi kurmuş, ikinci imparator Dharmapala (770 – 810) ise Vikramashila ve Somapura'yı tesis etmişti. Dharmapala imparatorluğunu batıda Gandhara'nın sınırlarına ve doğuda Bengal'e kadar genişletmiş olmakla beraber, Budist manastırlarını hiçbir zaman devletin siyasi ve askerî işlerine karıştırmamıştı. Bunları düzenlemeye de kalkışmamıştı. Kuzey Hindistan'ın manastırları dinsel eğitim konusunda tam bir özgürlükten istifa ediyorlardı.

Hint İmparatoru Gopala'nın yaptıklarından esinlenen Trisong Detsen, 766'da Odantapuri modeline dayanarak Samyay Manastırı'nın yapılmasını emretti. Bu manastır, ülkede daha çok Tibetlilerin kullanımına ayrılmış ilk Budist manastırı olacaktı. Yapımı sırasında ilk gelen yedi tane yerli Tibetli, keşiş olarak manastır düzenine katıldı ve 775'te yapımı sona erdiğinde, bunların arasına üç yüz Tibetli daha katılmıştı. Bundan önce Tibet'te yalnızca Budist tapınakları ile 720'de gelen Hotanlı ve Han Çinli mülteciler gibi yabancı keşişler için yapılmış birkaç küçük ruhban binası bulunuyordu.

Tibetli keşişler Hint geleneğine göre manastır düzenine katılmakla beraber, Trisong Detsen bir kültürel sentez politikası izledi. Fakat bu politikasının gerekçelerinden bir tanesi siyasi menfaat edinmek olmuş olacaktır. Sarayındaki yerli Tibet, Hint yanlısı ve Çinli yanlısı üç rakip fraksiyonun taleplerini dengelemesi gerekiyordu. Bu sebeple Samyay'daki ana tapınağı üç katlı olarak yaptırmış olup, her bir katı Tibet, kuzey Hindistan ve Han Çinli kültürlerinin mimari tarzında inşa ettirmişti. Bu durum Zhang-zhung, Nepal ve Tang Hanedanlığı'ndan prenseslerle siyasi amaçlarla evlenmek suretiyle benzer bir denge sağlamaya çalışmış olan, hanedanlığın kurucusu Songtsen Gampo'yu anımsatır niteliktedir.

Çin'le Kültürel Temaslar

Trisong Detsen, İpek Yolu'nun batı ucunun hakimiyetini ele geçirmek için Çin'e karşı savaşmış olsa da, Han Çinlilerine karşı, bilhassa da Budizm'e ilişkin olarak kültürel bir düşmanlık beslemiyor gibiydi. Askerî gerekçeleri öncelikle siyasi ve ekonomikti.

An Luşan isyanı bastırılıp imparatorluk hakimiyeti yeniden tesis edildiğinde, sonraki Tang imparatorları yalnızca İmparator Xuanzong tarafından Budizm'e dayatılmış kısıtlamaları kaldırmakla kalmayıp, Budizm'i himaye de ettiler. Fakat Pala Hindistan'ında söz konusu olan durumdan farklı olarak, Han Çinli Budistler de aynı şekilde devleti destekliyordu. Bunun Budistlerin kendi inisiyatifiyle mi gerçekleştiği yoksa devletin gücüne güç katmak için Budizm'in popülerliğinden faydalanmaya yönelik bir devlet politikası mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Sui Hanedanlığı kurucusunun kendini chakravartin imparator ve Tang İmparatoriçesi Wu'yu da Maitreya Buddha olarak ilan ettiği düşünülecek olursa bunlardan ikincisi daha muhtemeldir.

766'da İmparator Daizong (hükümdarlık dönemi 763 – 780) Wutai Dağı'nda “Şeytani Güçlere karşı Koruyan ve Milleti Savunan Altın Köşk Tapınağı” adında yeni bir manastır kurmuştur. Bu sırada *Milleti Savunan Bodhisattva Kralın Sutrası* adında yeni ve popüler bir Han Çinli Budist metni ortaya çıkmıştır. Tang İmparatoru 768 ve 771'de Budizm'in sahte bir taklit olarak yaftalanan Maniheizm'den arındırılmış “saflığını” savunmak için Maniheistlere karşı yeni zulümler uygulamaya başlamıştır.

Bu gelişmeler, kuzey Çin Budizm'inin Altı Hanedanlık Dönemi (280 – 589) boyunca geçirdiği aşamaları izliyordu. O dönemde kuzey Çin'in Han olmayan hükümdarları Budist manastırlarını kontrol ediyor ve savaşlarda başarı elde etmek için yapılan ayinleri destekliyorlardı. Keşişler de, tehlikeli zamanları atlatmak için imparatorluğun korumasına ihtiyaç duyduklarından, bu hükümdarları Buddha olarak kabul etmek, devletlerine hizmet etmek ve bu liderlerin en sert politikalarını bile onaylayacak şekilde Budist öğretilerin saflığından ödün vermek mecburiyetinde kalıyorlardı.

Trisong Detsen, Tibet, Hint ve Çin âdetlerinin bir kültürel sentezini benimseme politikasına uygun olarak, Çin'deki bu yeni gelişmeler hakkında daha çok şey öğrenmek istiyordu. Böylece, 760'l arda Ba Sangshi'nin yanı sıra Selnang'ı da ikinci bir heyetle Tang Hanedanlığı'na gönderdi. Bunlar geri döndüklerinde İmparator Dragmar'da (Tib. *Brag-dmar*) Nang Lhakang (Tib. *Nang Lha-khang*) Budist tapınağını yaptırdı. Tapınağın bulunduğu yer, henüz yapım aşamasında olan Samyay Manastırı yakınlarında, imparatorluk sarayına yakın bir bölgedeydi. Tapınak Şeytani Güçlere karşı Koruyan ve Milleti Savunan yeni Altın Köşk Tapınağı model alınarak yapılmıştı. Bunun anlamı, Han Hanedanlığı'nda olduğu gibi, Budizm'in devletten sonra ikinci sırada geleceği ve Tibet imparatorluğunun sürekli artan gücünün çıkarlarına hizmet etmeye mecbur olacağıydı.

Samyay Manastırı'nın Tamamlanması

Samyay'ın yapımı 775'te tamamlandı ve İmparator buraya ilk başrahip olarak Shantarakshita'yı atadı. Fakat Padmasambhava tapınağın tamamlanmasından kısa bir süre önce gitti. Tibetlilerin bilhassa *dozgchen*'e (Tib. *rdzogs-chen*, büyük tamamlık) ilişkin olarak en derin Budist öğretileri için henüz hazır olmadığını düşünüyordu. Dolayısıyla, bu konudaki metinleri zamanı geldiğinde yeniden keşfedilmek üzere manastırın duvarlarına ve sütunlarına gizledi.

Böylece artık hem Hintli hem de Han Çinli öğretmenler Budist metinleri tercüme etmeye yardımcı olmak ve öğretmek için Samyay'a davet ediliyordu. Fakat başlangıçta Samyay yalnızca Budizm'e adanmış değildi. Faaliyetleri arasında daha geniş anlamda kültürel faaliyetler de bulunuyordu. Burada, metinleri Zhang-zhung dilinden Tibetçeye tercüme etmek üzere yerli Pan-Tibet geleneğinin ustaları da bulunuyordu. Bu alanda da Samyay imparatorluğun kültürel sentez politikasını yansıtır nitelikteydi.

779'da İmparator Budizm'i Tibet'in resmî dini ilan etti. Bazı zengin aileleri vergiden muaf tutarak bunları hızla büyüyen manastır kurumuna mali destek sunmakla görevlendirdi. İki yüz aile böylece Lhasa'daki ana tapınağa bağış için kaynak temin edecek ve üç aile de her keşişin desteklenmesi için gereken erzakı sağlayacaktı.

Trisong Detsen muhtemelen bu harekette bulunurken Nepal Licchavi Hanedanlığı hükümdarı Kral II. Şiva Deva'nın (704 – 750) örneğinden ilham almıştı. Bu Nepal kralı, Budizm'i resmî din ilan etmemesine

rağmen, 749'da bütün bir köyü kendi kişisel manastırı Şiva Deva Vihara'yı desteklemekle görevlendirmişti. Saurashtra'nın Maitraka ve Raştrakuta kralları da Valahbi manastırları için benzer bir politika izlemiş olmalarına rağmen, Trisong Detsen'in bu emsallerden haberi olmuş olması daha az olasıdır.

Çin ile Barış ve Tibet Din Konseyinin Tesisi

Kültürel sentez politikasını sürdüren Tibet İmparatoru, yeni Tang imparatoru Dezong'dan (hükümdarlık dönemi 780 – 805) her iki yılda bir Han Hanedanlığı'ndan Samyay'a Tibetlilere ders vermeleri için iki keşiş göndermesini istedi. İki yıl sonra 783'te Tang Hanedanlığı ve Tibet'in, Turfan ve Beşbalık için on yıllarca savaştıktan sonra imzaladıkları barış antlaşmasıyla bu iki Doğu Türkistan şehrinin kontrolü Tang kuvvetlerine bırakılmış oldu.

Samyay'ın Hintli başrahibi Shantarakshita bundan kısa bir süre sonra, yine 783'te öldü. Ölmeden önce, Trisong Detsen'i gelecekte Tibet'te Budist öğretilerinin Han Çinli etkisinden dolayı düşüşe geçeceği konusunda uyardı. İmparatora bu dönemde söz konusu sorunun üstesinden gelmek için Hindistan'dan öğrencisi Kamalashila'yı davet etmesini salık verdi.

Trisong Detsen, Samyay'ın ilk Tibetli başrahibi olarak, Shatarakshita'nın yerine geçmesi için Selnang'ı görevlendirdi. Yine aynı yıl, 783'te İmparator dinsel meselelere ilişkin kararlar almak üzere Samyay Başrahibinin başkanlığında bir Din Konseyi oluşturdu. Bu, hem ruhban hem de ruhban olmayan nazırların bulunduğu Tibet yönetim formunun başlangıcıydı. Bunun gelişimini dönemin politikası bağlamında anlamaya çalışmak, otuz yıl sonra Kabil Şah ile Tibet ordu komutanının Abbâsîlere teslim olmalarının ertesinde İslam'ın Tibet'e veya vasal devletlerine neden yayılmadığını anlamamıza yardımcı olabilir.

Tibet Din Konseyinin Politikasının Analizi

Bu dönemde Tibet imparatorluk sarayında, Hint yanlısı, Tang yanlısı ve yabancı düşmanı fraksiyon olmak üzere belli başlı üç fraksiyon bulunuyor, bunların her biri belirli zümreler tarafından destekleniyordu. Selnang, Hint yanlısı fraksiyonda başı çeken zümrenin mensubuydu. Hem Pala Hindistan'ına hem de Tang Hanedanlığı'na gönderilen heyetlere başkanlık etmiş olarak, Budizm'in Hindistan'daki durumunun Tang Hanedanlığı'ndakine kıyasla ne kadar daha iyi olduğunu biliyordu. Pala Hindistan'ında manastırlar devletten destek alıyor ve devlete karşı hiçbir yükümlülüğe sahip olmaksızın, tam bir özerkliğe sahiptiler. Ne devlet ne manastırlar birbirlerinin işine karışıyorlardı. Ayrıca, Selnang'ın ziyaretinden beri Pala imparatorları Tibet sarayına vergi gönderiyorlardı ama bu terim ticari heyetler için kullanılan bir hüsnütadır olabilir. Her halükarda, Pala Devleti'nin Tibet'teki Budist kurumları da desteklemesi gibi bir umut söz konusu olmuş olabilir. Öte yandan Tang Hanedanlığı'nda ise Budist manastırları yine devlet desteği alıyordu ama bunun karşılığında devlet kontrolüne tabiydiler.

Budizm Han Hanedanlığı'nda, bilhassa da kuzeyde sıklıkla ortak devlet desteği ve kontrolü kapsamında bulunuyordu. Bununla beraber, hanedanlar sık sık saldırıya uğrayıp tahttan indirildiklerinden, din çoğu zaman istikrarsız bir zemine oturuyordu. Söz gelimi, Tabgaç Kuzey Wei Hanedanlığı'nın (386 – 535) imparatorlukta Budist manastırlarının idaresinden sorumlu, imparatorun seçtiği bir keşişin başkanlık ettiği bir devlet dairesi bulunuyordu. Bu dairenin manastır disiplini ile konumlarını suiistimal eden yozlaşmış keşişleri manastırlardan atma yetkisi bulunuyordu. Bu daire genellikle düzenleyici işlevlerini kanunlara uygun şekilde yerine getiriyordu. Fakat hükümet, imparatorluğun Budizm'i kollamasını kıskanan nazırların kontrolüne geçtiğinde daire dağıldı ve bunu söz gelimi 446'da olduğu gibi, Budistlere karşı uygulanan geniş ölçekli dinsel zulümler takip etti.

Bir Din Konseyi kuran Trisong Detsen olasılıkla Han Çinli modelini izliyordu ama bunu kimi Hint ve Tibet unsurlarıyla harmanladı. Hint-Nepal emsallerinde olduğu gibi, devlet manastırları, bazı aileleri vergiden muaf tutmak ve bunları manastırlar ve keşişler için erzak sağlamakla görevlendirmek suretiyle

destekliyordu. Han Hanedanlığı'nda olduğu gibi, manastırlar da devletin refahı için ayinler gerçekleştiriyordu. Bu durum Tibet'in yerli Budizm öncesi geleneğinden gelip imparatorluk sarayına hizmet eden ve ayinler gerçekleştiren keşişlere sahip olmaya dayanan eski Tibet âdetiyle de uyum içindeydi. Bu daire, Han Çinli modelinde olduğu gibi, Budist iç işlerini düzenliyor ama Hint modelinde olduğu gibi de devlet düzenlemelerinden özerk hareket edebiliyordu.

Selnang, Tibet sarayındaki Hint yanlısı zümrenin bir mensubu ve Din Konseyinin birinci başkanı olarak, doğal olarak Hindistan'la daha güçlü ilişkiler, Tang Hanedanlığı'yla da daha zayıf bir bağ arzuluyordu. Dahası, bilhassa Han Çinli tarzı devlet denetimini veya Budizm'in bastırılmasını engellemek istiyordu. Bununla beraber, Trisong Detsen siyaset cephesinde Tang Hanedanlığı'nın önünde daha yeni eğilmişti. Bu da Tibet sarayındaki Çin yanlısı fraksiyonun elini güçlendiriyordu. Zaman, bu fraksiyonun İmparatoru manastırların devlet kontrolüne girmesine yönelik Han Çinli tarzı bir politika uygulamaya itmek için elverişli bir zamandı. Ayrıca saraydaki yabancı düşmanları için de Tang Hanedanlığı'yla kurulmakta olan güçlü ilişkiye karşı tepki koymanın ve Budizm de dahil olmak üzere, yabancı etkileri kovma politikasını yenilemenin tam vaktiydi.

Selnang ve Din Konseyinin hızlı ve kararlı bir biçimde hareket etmeleri gerekiyordu. Çözüm, Konseyin konumunu yalnızca özerk olacak şekilde değil, aynı zamanda bizzat hükümet üzerinde güçlü bir nüfuz kuracak şekilde güçlendirmesinde yatıyordu. Böylece Selnang, Trisong Detsen'i Din Konseyi üyelerinin tüm hükümet toplantılarına katılmalarına ve nazırlarının yetkilerinden daha üstün yetkilerle donatılmalarına izin vermeye ikna etti. Tibetli başrahibin bu ilk önderliğiyle, Din Konseyi çok geçmeden İmparator'un Vükela Heyetinden de daha güçlü hale geldi.

Yabancı Düşmanlarının Tasfiyesi

Din Konseyi, 784'te bir ilk hamle niteliğinde muhafazakar yabancı düşmanlarının tasfiyesini başlatarak, bunların liderlerini günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeybatı Yünnan Bölgesi'ndeki Gilgit ve Nanzhao'ya sürgün etti. Bu fraksiyon yirmi dokuz yıl önce İmparatorun babasını öldürüp Budizm'e karşı altı yıllık bir zulüm dönemini başlattığından, açıkça en büyük tehdidi bunlar oluşturuyordu.

On ikinci yüzyıl tarihsel Tibet Budist vakayınameleri bu olayı Budizm'e karşı olan Bön rahiplerine yapılan zulüm olarak tanımlar. Daha sonraki dönemlerde Gilgit ve Nanzhao'da örgütlü Bön taraftarlarının varlığı sürgüne giden pek çoğunun bu Budizm öncesi Tibet geleneğini benimsediğini göstermekle beraber, söz konusu sürgünün temel nedeni siyasi nitelikteydi ve dinsel doktrin farklarına dayanmıyordu. Sonuçta, Bön ancak on birinci yüzyılın sonlarında örgütlü bir din oldu ve bundan önce *bön* terimi de yalnızca imparatorluk sarayındaki muhalif, yabancı düşmanı fraksiyonu ifade etmek için kullanılıyordu.

Samyay'da o zamana kadar Budizm ve yerel Tibet geleneğinin ustaları kendi geleneklerine ait metinlerin tercümesinde yan yana çalışmışlardı. Fakat bu aşamada siyasi koşullar son derece istikrarsız olduğundan, Samyay'daki yerel sistemin başlıca ruhani lideri Drenpa-namka (Tib. *Dran-pa nam-mkha'*) kendi geleneğine ait çoğu metni korumak amacıyla bunların suretlerini manastır duvarlarındaki yarıklara gizledi. Zulüm anlatısını destekleyen daha sonraki Tibet Bön tarihleri, Drenpa'nın Samyay'da kalıp bu metinleri korumak için Budizm'i benimsemiş gibi yaptığını anlatır. Amacı ne olursa olsun, bu yerel gelenek ustasının manastırda kalmaya devam ettiği açıktır. Sürgünden sonra, tercüman Vairocana gibi meşhur Tibetli ustalara kendi geleneğinin ve Budizm'in bir karışımını öğretmiştir.

Tibet Bön ve Budist din tarihleri olayları genellikle kendi siyasi gündemlerine göre anlatırlar. Fakat hiçbir Tibet kaynağı ne Drenpa-namka ne de onun gibi yerel geleneği benimseyen diğerlerinin âdetlerini ve inançlarını bırakıp Budizm'i benimsemeye zorlandıklarını söyler. Tibet yerel geleneği ile Budizm'in en azından İmparator Songtsen Gampo'nun zamanından beri birbirine karışmış olmaları çok daha olasıdır. İlk Tibet İmparatoru her iki gelenekten de ayinlerin gerçekleştirilmesini buyurmuştu; Drenpa-namka da yalnızca bu eğilimi sürdürmüş ve hatta belki de daha da ileri taşımıştır. Her iki dinî sistemin de birbirleri

üzerindeki etkisi doğal olarak gerçekleşmiş ve Samyay'da iki gelenekten de ruhani ustaların varlığı sayesinde gelişip artmıştır.

İmparatorluk sarayından tasfiye edilen yabancı düşmanı siyasi fraksiyonun hepsi değilse de çoğu yerel Tibet geleneğini benimsemiş olabilir. Fakat bu durum, din tarihlerinin bizi inandırmaya çalıştığı gibi bu geleneğin ayinlerini gerçekleştirenlerin veya bu sistemin tüm unsurlarının illa ki Tibet'ten sürüldüğü anlamına gelmez. 821'de hayvan kurbanı da dahil olmak üzere, yerel geleneğin törenleri icra edilerek Tang Hanedanlığı'yla ikinci bir barış antlaşması imzalanmıştı. On birinci yüzyılın başında örgütlü Bön dininin kurucuları ile eklektik Bön/Budist ustaları Drenpa-namka'nın gizlediği metinleri bulmuşlardı. Bu iki gerçek açıkça göstermektedir ki Tibet Din Konseyi, zorla Budizm'i benimsettirme gibi bir politika uygulamıyordu. Bu gerçekler aynı zamanda 784'teki tasfiye hareketinden sonra bile orta Tibet'te yerel inancın hoş görülmeyle devam ettiğini göstermektedir.

Eğer yerel Tibet dini ile bizzat yerel Tibetlilere ilişkin durum buysa, sonraki on yıllarda Konseyin Tibet hükümetine yabancı bir dine, yani İslam'a zulmetmek ve Tibetli olmayanlara Budizm'i benimsettirmek için Soğd'daki isyanları desteklemesi için baskı yapmadığı sonucuna varmak mantıklı olacaktır.

Tang Hanedanlığı Yanlısı Fraksiyonun Etkisizleştirilmesi

784'teki tasfiyeden sonra Tibet yönetimi birbirine karşıt iki fraksiyonla baş başa kalmıştı. Bazı nazırlar, Tang Hanedanlığı'nı destekleyen ve Dul İmparatoriçe Trima Lo'nun da geldiği güçlü bir kuzeydoğu Tibet kavminden geliyordu. Selnang'ın da ait olduğu diğer fraksiyon ise, Tang Hanedanlığı'na güvenmeyen, güçlü bir Din Konseyi ve Tanglarla savaşların sürdürülmesini isteyen ve Pala Hindistan'ıyla ilişkileri yakınlaştırmaya çalışan rakip bir orta Tibet kavminden geliyordu.

786 yılında Tang Hanedanlığı'yla üç yıllık barış sona erdi. Uygurlar Tang Hanedanına karşı yapılan Youzhour isyanına (783 – 784) yardım etmiş, Tibetliler de Tang kuvvetlerinin bunları yenmesine yardım etmişti. Tang sarayı Turfan ve Beşbalık'ı yardımları için Tibetlilere vermeye söz vermişlerdi ama Tang imparatoru anlaşmalarına kulak asmadığında, Tibetliler saldırdı.

Sonraki beş sene içinde Tibetliler Tang Hanedanlığı'nın elinden Dunhuang'ı aldılar, Tang kuvvetlerini Turfan ve Beşbalık için Uygurlarla sürdürdükleri mücadeleden sildiler ve Hotan başta olmak üzere Tarım Havzası devletleri üzerindeki egemenliklerini yeniden tesis ettiler. Durumdan faydalanan Uygurlar, sözde vasalları Karlukları Çungarya'dan ve kuzey Batı Türkistan'ın bazı bölümlerinden sürerek Tang Hanedanlığı'nın elinden Kuça'yı da aldılar. Fakat Tang kuvvetleri Tibetlilerin Gansu Koridoru'ndaki hakimiyetlerine meydan okumayı sürdürdüler.

Sino-Tibet ilişkilerinin bu kesişiminde, Tibet imparatoru Trisong Detsen Samyay'da kuzey Hint Budizm'i temsilcilerinin Han Çinli Budist keşişleri yendikleri meşhur münazarayı (792 – 794) düzenledi. Bu olay Tibet'te pratik edilecek başlıca Budizm formunun Han Çinli formu değil, kuzey Hint Budizm'i olduğuna ilk ve son kez karar vermiş oldu. Benimsenecek tıbbi sisteme ilişkin olarak da benzer bir münazara ve sonuç gelişti. Fakat bu gelişme Hint Budist felsefi ilkeleri ve tıp pratiğinin zaferi olduğu kadar Tang karşıtı fraksiyonun siyasi görüşünün de başarısıydı. Din Konseyi kuşkusuz Tang Hanedanlığı yanlısı fraksiyona karşı Hint yanlısı fraksiyonu desteklemiştir. Ayrıca Selnang'ın münazaranın çoğunda tercümanlık yapmış olması, münazaranın sonucuna da etki etme fırsatını bulmuş olduğunu göstermektedir.

Soğd'daki Tibet Politikasının Özeti

İmparator Trisong Detsen 797'de imparatorluğu bırakıp ertesi yıl öldü. Yerine oğlu Muney-tsenpo (Tib. *Mu-ne btsan-po*) (hükümdarlık dönemi 797 – 800) geçti. Ondan sonra da, Saynaleg (Tib. *Sad-na-legs*) olarak da bilinen onun oğlu Tride Songtsen (Tib. *Khri lDe-srong-btsan*) (hükümdarlık dönemi 800 – 815) imparator oldu. Saynaleg'in hükümdarlığı sırasında, Halife Memun Tibet'i tehdit oluşturan güçlü bir millet olarak görmekte tamamen haklı çıkmıştı; bilhassa da Tibet ve müttefikleri Soğd'u tehdit ediyor ve

isyanları destekliyorken. Bununla beraber, Tibet'in amaçlarına ilişkin analizi ve sonrasında bu çatışmayı kutsal savaş ilan etmesi yanlıştı.

Doğu Türkistan'daki egemenliğini yeniden tesis eden Tibet, şüphesiz Batı Türkistan'ı da topraklarına katmak istiyordu ve dolayısıyla hiç şüphesiz düşmanlarının hakimiyetini sarsmaya çalışacaktı. Bununla beraber, Tibet düşmanının dinini baltalamakla ilgilenmiyordu. Keşişlerden oluşan Din Konseyi, ülkede Budizm'in büyümesini sağlamak için Tibet içerisinde rakipsiz bir iç güç kazanmaya kafasını takmıştı. Devleti ona karşı gelecek veya kontrol etmeye çalışacak fraksiyonlardan bir kez temizledikten sonra yürüttüğü başlıca faaliyetler Sanskritçeden Tibetçeye yapılan tercümelere standart getirmek için bir sözlük derlemekten ve Budizm'in en iyi şekilde anlaşılacağı ve saflığının bozulmayacağı şekilde hangi metinlerin tercüme edileceğine karar vermekten ibaretti. Diğer dinlerle veya Budizm'i Tibet'in içinde veya dışında yaymakla ilgilenmiyordu.

Ayrıca İslami Müseyleme ve Maniheist Şiilik taraftarı Soğdluları Abbâsî karşıtı isyanlarında destekleyen Tibet, bunların dinî mezheplerini desteklediğini göstermiyordu. İmparator Trisong Detsen'in Tibet'in dayanak noktası olarak Hint Budizm'inin seçilmesine ilişkin fermanlarında Maniheizm de açıkça reddediliyordu. Bunlar, Tang İmparatoru Xuanzong'un Maniheizm'in bir yalan temelinde kurulmuş olup, Budizm'in sıg bir taklidinden ibaret olduğu yönündeki eleştirisini yankılıyordu.

İmparator Ralpakan

Abbâsîlerin 815'te Tibet vasalı Kabil Şahını yenebilmiş ve izleyen yıllarda Tibetlilerin elindeki Gilgit'e yeni akınlarda bulunabilmiş olmalarının başlıca sebeplerinden biri, kuşkusuz Tride Songtsen'in o sene ölümüydü. Yeni Tibet imparatoru olan oğlu Ralpakan (Tib. *Khri Ral-pa-can*, hükümdarlık dönemi 815 – 836) küçük bir çocukken tahta çıktı ve o dönemde Tibet'te güçlü bir lider bulunmuyordu. Fakat çok geçmeden Ralpakan olgunlaştı, büyük güç kazandı ve Budizm'in konumunu daha da kuvvetlendirdi.

Abbâsîler 819'da Tahirî devletinin kurulmasıyla Kabil ve Gilgit'ten çekildiler. 821'de Tibet, Tang Hanedanlığı'yla yeni bir antlaşma imzaladı ve sonraki sene Uygurlarla da benzer bir antlaşma yaptılar. Gansu Koridoru ve Dunhuang'ın yanı sıra Turfan ve Beşbalık da Tibetlilerde kaldı. Turfan ve Beşbalık geçen otuz yıl boyunca Tibet ve Uygurlar arasında birkaç kez el değiştirmişti.

Edindiği zaferlerle coşan Ralpakan, barışın şerefine pek çok yeni Budist tapınağı yaptırdı ve başkentini Yarlung Vadisi'nden Tibet'teki en büyük Budist tapınağının bulunduğu Lhasa'ya taşıdı. Tibet din tarihleri uyarınca, Ralpakan ayrıca bir Sanskritçe-Tibetçe sözlük derlemek ve Budist metinleri tercümelerinin terminolojisini ve tarzını standarda kavuşturmak için bir Tercüme Merkezi de kurdu. Esasında bu projeler babası Tride Songtsen zamanında başlatılmıştı. Fakat din tarihlerinin bu işi Ralpakan'a atfetmeleri Songtsen Gampo'nun, Trisong Detsen'in ve Ralpakan'ın o dönemde Budizm'in üç büyük imparator hamisi ve dolayısıyla Buddha figürleri Avalokiteshvara, Manjushri ve Vajrapani'nin bedenlenmiş ruhları oldukları görüşünü desteklemektir. Bu, söz konusu tarihlerin üç Buddha figürünü sırasıyla Tibet'in, Çin ve Mançular ile Moğolistan'ın Buddha hamileri ve Gelug müessisi Tsongkhapa'yı da (Tib. *Tsong-kha-pa*, 1357 – 1419) bu üçünün cisimleşmiş hali olarak betimlemelerini yankılar niteliktedir.

Fakat acımasız figür Vajrapani gibi, İmparator Ralpakan da dinsel coşkusunda biraz fanatikleşmiştir. Yalnızca her keşişi desteklemek için görevlendirilen aile sayısını üçten yediye çıkartarak devlet ekonomisine ağır bir yük bindirmekle kalmadı, herhangi bir keşişe alaycı bir parmak sallamaya kalkacak olan herkesin de parmağının kesileceğini buyurdu. Budizm bu kadar güçlü bir konumda bulunuyor ve Abbâsîler de başka işlerle uğraşıyorlarken, Kabil Şah'ın İslam'ı benimsemesinin İslam'ın Tibet'e veya Kabil ya da Gilgit'teki vasal devletlerine yayılmasında kalıcı bir etkisi pek olmadı.

12 Uygurların Budist Krallıkları Kurması

Kırgızların Moğolistan'ı Fethi

Kırgızlar esasen Çungarya'nın kuzeyinde güney Sibirya'nın Altay ve Tuva bölgelerindeki dağlık ormanların Moğol halkıydı. Bazı boyları da Çungarya'nın güneyinde Tiyanşan Sıradağlarının batı sınırlarında yaşıyordu. Geleneksel Kırgız Altay toprakları Doğu Türk İmparatorluğu'na dahildi ve Uygurlar imparatorluğu ele geçirdiklerinde Kırgız Altay topraklarını da ele geçirerek yerle bir ettiler. Bundan böyle Kırgız ve Uygurlar ebediyen düşman kaldılar. Pek çok Kırgız batı Tiyanşan bölgesine giderek burada Uygurlara ve Tang Hanedanlığı'na karşı Karluklar, Tibetliler ve Abbâsîlerle ittifak kurdu.

Sekizinci yüzyılın ikinci yarısından beri Tibet-Arap ticareti Wakhan Koridoru yoluyla batı Tibet'ten batı Baktriya'ya ve oradan da Soğd'a geçiyordu. İkinci bir yol ise kuzey doğu Tibet'ten Gansu Koridoru'ndan Tibet toprakları üzerinden kritik öneme sahip Turfan ve Beşbalık'a gidiyordu; Tibetliler, Uygurlar ve Tang Hanedanlığı arasında paylaşılamayan bu iki şehir nihayetinde 821'de Tibetlilerin oldu. Daha sonra (hepsi de 790'a kadar Karlukların olup sonra Uygurların eline geçen bölgeler olan) güney Çungarya'dan geçerek Tiyanşan Dağlarının batı sınırları üzerinden Batı Türkistan'ın kuzeyine doğru devam ediyor ve nihayetinde Arapların elindeki Soğd'da son buluyordu. Uygurlu haydutlar yolun Tiyanşan Dağlarından geçen kısmına sürekli musallat oluyorlardı. Kırgızlar bu haydutlarla mücadelede ve ticaret yolunun açık ve güvenli tutulmasında önemli bir rol oynuyordu.

[On Dokuzuncu Haritayı Görüntüle: [Tibet-Arap Ticaret Yolları.](#)]

Bu yol üzerindeki Tibetli tüccarlar, günümüz doğu Kırgızistan'ında Issık Gölü yakınlarındaki kayalara Tibet yazısıyla kazıdıkları Budist *mantralarından* (kutsal heceler) da görüldüğü üzere, Budisttiler. Orta Asya İpek Yolu'nun batıda bittiği yeri teşkil eden Müslüman topraklarında dinsel zulme veya kısıtlamalara maruz değillerdi; aksi takdirde seyahati göze alamazlardı. Bu durum Halife Memun'un 815'te Tibetli-Türki Şah-Karluk-Oğuz ittifakına karşı yürüttüğü cihadın, kafir kabul edilen insanlara kitlesel olarak zorla din değiştirtmeyi amaçlamayıp siyasi hedefler güttüğünün bir diğer göstergesidir.

Uygurlar, 821'de Tibetliler ve Tang Hanedanlığı'yla yaptıkları barış antlaşmalarından sonra zamanla iç çatışmalarla ve Moğolistan ve Çangurya'daki topraklarını ortadan bölen Tibetlilerin dayattıkları sorunlarla zayıfladı. 840 yılında, şiddetli kar yağışıyla geçen sert bir kış Uygurların sürülerini kırıp geçirdikten sonra, Kırgızlar kuzey Batı Türkistan'ın doğu kısmı ile Çungarya, Moğolistan'daki Uygur Devleti'ni bozguna uğrattı. Böylece Kırgızlar, kendileri de 924'te Kitanlar tarafından bozguna uğratılana kadar, Altay Dağlarındaki merkezlerinden bu bölgeyi yönetmeye devam ettiler.

Uygurların Türkistan'a ve Gansu Koridoru'na Göçü

Orhun Uygurları, imparatorluklarının büyük kısmının Kırgızların eline geçmesiyle güneye göç ettiler. Büyük çoğunluğu Turfan (Karahoca), Beşbalık ve Kuça'ya gittiler. Tarım Havzası'nın kuzey kenarları boyunca uzanan veya buraya komşu olan ve Toharya kültürüne ve büyük Soğdlu ve Han Çinli azınlıklara sahip olan bu şehir devletleri, Uygurların doğal varış noktasını teşkil ediyordu.

Uygurlar, Turfan'da en azından MS dördüncü yüzyıldan beri küçük bir varlık gösteriyordu ve 605 ile 630'lar arasında kısa bir süre boyunca buraya egemen olmuşlardı. Hem Turfan'ı hem de Beşbalık'ı 790'lar ve 821 arasında periyodik olarak kontrol etmişlerdi. Artık bu iki şehir devletine egemen olan Tibetlilerle bir barış antlaşması yapmış bulunuyorlardı. Ayrıca, 790'lardan beri, Tang Hanedanlığı'ndan aldıkları Kuça'da da mevcut bulunuyorlardı.

Kuça da Kaşgarlı Karluklar ile Turfan'daki Tibetliler arasında ihtilaf konusuydu ve burayı bu sırada kimin yönettiği kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, Karluklar yönetiyordusa bile, son yüzyılda Uygurlara karşı verdikleri adeta bitmek bilmez savaşlara rağmen, bunlar hâlâ Uygurların itibari bir vasalıydılar. Uygurlar ne Karluklar tarafından çıkartılmış ne de daha fazla girişleri engellenmiş olabilir. O halde, bu vaha devletlerinin yerleşik kent kültürüne uzun süredir aşina olan Uygurlu mülteciler için buraya taşınarak göçebe bozkır yaşamından kentsel yaşama geçmek zor olmamıştır.

Tarım'ın kuzeyindeki bu şehir devletlerine yerleşmeyen daha küçük üç Orhun Uygur grubu daha bulunuyordu. Bunların en büyüğü Tibetlilerin egemenliğindeki Gansu Koridoru'nun şehir devletlerine göç ederek daha sonra Sarı Uygurlar (Yugurlar) olarak bilinir oldular. Diğer ikisinden biri kuzey Batı Türkistan'ın Uygur egemenliğindeki doğu bölümünden batıya göç ederek kuzey Kırgızistan'daki Çu Nehri Vadisi'nde Karlukların arasına; diğeri de Kaşgar'daki Karluklar arasına yerleşti. Küçük bir grup da doğuya gidip Mançurya'ya yerleşerek hızla asimile oldu ve tarih anlatılarında bir daha ortaya çıkmadılar.

[Yirminci Haritayı Görüntüle: [Orhun Uygurlarının Moğolistan'dan ve Çungarya'dan Dağılımları.](#)]

Dört Uygur grubu da göç ettikten sonra Budizm'i benimsedi. Tarım Havzası'nın kuzey kenarındakiler Turfan ve Kuça'nın Toharya/Soğd/Han Çinli formunu, Gansu Koridoru'ndakiler bir Han Çinli/Tibet harmanını, Çu Vadisi'ndekiler Batı Türkistan Soğd tarzını ve Kaşgar'dakiler de Kaşgar formunu kabul ettiler. Sarı Uygurlar dışındaki tüm diğer Uygur kolları, yüzyıllar sonra nihayetinde İslam'ı benimsediler. Türkler arasındaki din değiştirme olgularının dinamiklerini daha iyi anlamak için, Uygurların bu defa Maniheizm'den Budizm'e geçme sebeplerini bir kez daha inceleyelim. Tartışmamızda en büyük iki grup olan Karahoca (Karahöçö) Uygurları ve Sarı Uygurlara yoğunlaşacağız.

Uygurların Budizm'le Önceki Temasları

Orhun Uygur soylularının Maniheizm'i benimsemelerinden önce, Uygurlar daha evvelinde yedinci yüzyılın başında Turfan'a hükmederken Budizm'i benimsemişlerdi. Uygur savaşçıları ve sıradan halk, Orhun Uygur Devleti dönemi boyunca belli düzeyde Budizm'e sadık kalmışlardı. Bazı daha geç dönem Uygur kağanlarının Budizm karşıtı retorikleri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Buna rağmen, bu döneme ait Maniheizm Uygur metinleri, Soğdlu tercümanların arka planları sebebiyle kuvvetli Budist unsurlar barındırıyordu. Ayrıca, Uygur soyluları da yalnızca Maniheizm'den oluşmuyordu. Pek çokları da Hristiyan Nasturi inancını benimsemişti. Hatta bazıları, Tibet imparatoru Ralpakan'ın 821'deki barış antlaşmasından hemen sonra bazı Budist metinlerini Uygurcaya tercüme ettirmesinden de anlaşıldığı üzere, Budizm'i kabul etmişlerdi. Fakat kuşkusuz Uygurların din değiştirmelerine katkıda bulunan tek neden aşina olmaları değildi.

Tibet İmparatorluğu'nun Parçalanması

Kırgızların Orhun Uygur krallığını ele geçirmesinden dört yıl önce 836'da, Tibet İmparatoru Ralpakan kardeşi Langdarma (Tib. *gLang-dar-ma*, hükümdarlık dönemi 836 – 842) tarafından öldürüldü. Tahta çıkan yeni imparator bütün Tibet'te Budizm'e karşı sert bir baskı oluşturdu. Bu baskı Din Konseyinin siyasete karışmasına son vermeyi ve Ralpakan'ın manastırlara sürekli daha muazzam kamu desteği tahsis etme politikasının ekonomiye bindirdiği yükü bitirmeyi amaçlıyordu. Langdarma tüm manastırları kapatıp keşişleri zorla cübbelerinden etti. Fakat ne bu kompleksleri ne de kütüphaneleri tahrip etti. Yazılı literatüre erişim yokken bile, Budizm pek çok ruhban olmayan Tibetli uygulayıcı arasında varlığını sürdürdü.

Langdarma 842'de, bir alime göre, Din Konseyi'nin görevinden alınmış başkanı ve eski bir Samyay başrahibi olan bir keşiş tarafından öldürüldü. Tahta kimin çıkacağı üzerine bir iç savaş çıkararak sonunda Tibet İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla sonuçlandı. Sonraki yirmi yıl boyunca Tibet zamanla Gansu ve Doğu Türkistan'daki topraklarından çekildi. Bazıları bağımsız siyasi antitelere dönüştüler: önce yerel bir

Han Çinli kavimi tarafından yönetilen ve daha sonra Guiyijun (848 – 890’lar) devleti olarak bilinir olan Dunhuang ve sonra da kendi kesintisiz kraliyet soyuyla yönetilen Hotan (851 – 1006). Diğerlerinde, yerli Han Çinlileri başlangıçta kontrolü ele geçirdiler ama güçlü bir egemenlik kurmadılar; örneğin 851’den başlayarak Turfan. Fakat 866 itibarıyla bu eski Tibet topraklarındaki Uygur göçmen toplulukları kendi egemenliklerini kuracak kadar güçlenmişlerdi.

Doğu Türkistan ve Gansu’nun Siyasi Bölünmesi

Karahoca Uygur Krallığı (866 – 1209) başlangıçta Turfan ve Beşbalık arasındaki bölgeyi içeriyordu. Daha sonra Tarım Havzası’nın kuzey kenarlarına uzanarak Kuça’ya kadar geldi. Güney kenarlarının doğu kısmından Hotan sınırlarına kadar uzanan bölge tarafsız bölge olurken, birkaç Tibetli kavimi geride kaldı. Bu bölgeden geçerek batıya devam eden Han Hanedanlığı ve Hotan arasındaki ticaret durma noktasına geldi. Kaşgar Karluklarda kaldı.

[Yirmi Birinci Haritayı Görüntüle: [Orta Asya. Dokuzuncu Yüzyıl Ortası.](#)]

Kansu Uygur Krallığı (866 – 1028) Gansu Koridoru’nu işgal etti. Guiyijin, Tibet egemenliğinden geriye kalanları atmak için askerî yardımda bulunarak göçmen Uygurların bu krallığı kurmalarına yardım etti. Pek çok Tibetli güneye giderek, geldikleri yer olan ve sonrasında Tsongkha (Tib. *Tsong-kha*) Krallığı’nın ortaya çıktığı Kokonor bölgesine kaçtılar. Sarı Uygurlar çok geçmeden Guiyijun’daki müttefiklerine karşı dönerek, 890’larda burayı ele geçirdiler.

Bölgede yaşayan Tangutlar diye bir grup daha vardı ve bunlar kısa sürede tarihsel gelişimde büyük bir güç haline geldiler. Bunlar Tibetlilerle akrabaydı ve doğu Gansu’daki toprakları Sarı Uygurları Çangan’daki Han Çinlilerinden ayırıyordu. Yedinci yüzyılın ortalarında Tangutlar, orta Tibet’in durmak bilmeyen saldırıları sebebiyle Kokonor bölgesindeki ana vatanlarından kaçmışlar ve Tang himayesi altında doğu Kansu’ya sığınmışlardı. Burada ilk kez olarak Budizm’le karşılaştılar. Bunların saflarına bir yüzyıl sonra An Luşan isyanının akabinde bölgedeki Tibet askerî hareketlerinden kaçan yeni Tangut mültecileri katıldı.

Tibet kültürünün yayılmış olduğu tüm bu Gansu ve Doğu Türkistan bölgeleri Langdarma’nın Budizm’e uyguladığı baskıdan kaçabilmişti. Esasında pek çok Tibetli Budist mülteci buraya sığındı ve dolayısıyla Orhun Uygurları geldiğinde Budizm bu bölgelerde gelişip serpilme aşamasında bulunuyordu. Fakat burada kuvvetli Tibet unsurlarına sahip Han Çinli tarzı Budizm, Turfan da ise Soğd ve Toharya unsurlarının hakim olduğu bir Budizm formu baskındı.

Han Hanedanlığı’nda Budizm’in Bastırılması

Bu arada Budizm, Han Hanedanlığı’nda Tibet’tekinden bile daha fena bir zulüm görüyordu. Tang imparatoru Xuanzong’un Budizm’i frenlemek için yaptığı reformlardan sonraki yüzyılda, Han Çinli Budist manastırları tekrar vergiden muafiyet kazanmıştı. Manastırlar milli zenginliğin aşırı bir kısmını, bilhassa tapınak resimlerinde kullanılan değerli madenleri ellerinde bulunduruyorlar ve sahip oldukları muazzam mülklerinde çok sayıda ruhban olmayan kişiyi istihdam ediyorlardı. İmparatorluk haremının hanımları ve harem ağaları rahiplere ve rahiplere son derece bağlıydılar ve imparatorları bu aşırılıkları sürdürmeye teşvik ediyorlardı.

İmparator Wuzong (Li Yan, hükümdarlık dönemi 841 – 847) tahta çıktığında, Taocu saray memurları onu önceki imparatorun Budist manastırlarına yönelik politikasını bozmaya ikna ettiler. Bu memurların imparatorluk haremının politika üzerindeki etkisinden duydukları kıskanç kaygıları ve milli ekonomiye ilişkin endişeleri üzerine, Wuzong harekete geçti. 841’de haremi olup insanların batıl inançlarından faydalanan tüm keşişlerin cübbelerinden edilmesini ve manastırların sahip olduğu fazla paraya ve gayri menkule el konmasını emretti. Böyle yapmakla Han Çinli imparatorların Budist doktrinin saflığının muhafızları şeklindeki geleneksel rollerini yerine getiriyordu.

Fakat Taocu nazırlar İmparator'un hamlesinden tatmin olmamıştı. Han Hanedanlığı'ndaki tüm yabancı etkilerin ortadan kaldırılmasını istiyorlar ve geleneksel değerlere ve etiğe dönüşü savunuyorlardı. Yalnızca Maniheizm'i ve Nasturi Hristiyanlık'ı değil, Budizm'i de yabancı din olarak kabul eden nazırlar, öncelikle Han Hanedanlığı'nda daha sınırlı ölçekte varlık gösteren Maniheizm'e ve Nasturi Hristiyanlık'a karşı harekete geçtiler. 843'te İmparator'u Maniheizm'i ve Nasturi Hristiyanlık'ı bütün imparatorlukta yasaklamaya ve tüm din adamlarını tahliye etmeye ikna ettiler. Bu durum yalnızca Soğdlu tüccar topluluğunu değil, Han Hanedanlığı'ndan sığınma talep edebilecek Uygur soylularını da etkiledi. 845'te Taocu fraksiyon, İmparatoru birkaç tanesi haricinde bütün Budist tapınaklarını ve manastırlarını yok etmeye, değerli madenlerden yapılmış resimlerine el koyup bunları eritmeye, tüm rahipleri ve rahibeleri cübbelerinden etmeye, manastır kurumunda hizmet gören tüm ruhban olmayanları azletmeye ve manastırların elindeki tüm malları zimmetine almaya ikna etti.

Baskının Analizi

Yabancı dinlere uygulanan bu zulmün ve yasağın hiçbir zaman İslam'ı kapsamamış olması dikkate değer bir husustur. Müslüman tüccar topluluğu Güneydoğu'nun kıyı kentleriyle sınırlıydı. İpek Yolu'nu ancak bundan yüzyıllar sonra işletmeye başlayacaklardı. İpek Yolu ticaretini Soğdlular, Han Çinlileri ve Tibetliler yapıyor, Uygurlar da bundan pay almaya heves ediyorlardı. Şiddetli bir rekabet söz konusuydu ve Taocu nazırların sert uygulamalarının yalnızca Budistleri değil, Maniheizm'i ve Hristiyan Nasturileri de hedef almış olması, bunların öncelikle ekonomik gerekçelere dayandığını göstermektedir.

Tibet bir iç savaşın ortasındaydı ve Kansu ve Doğu Türkistan üzerindeki hakimiyetini kaybetmek üzere olduğu açıktı. Tibetlilerin İpek Yolu'nda bırakacağı iktidar boşluğu için geriye kalan tek rakipler Uygurlar ve Soğdlulardı. Zulmün Araplar veya Acemler değil, yalnızca Soğdlular, Han Çinlileri, Tibetliler ve Uygurlar tarafından benimsenen dinleri hedef alması, Tang nazırlarının politikasının odak noktasını Güney Denizlerinin değil, İpek Yolu ve Orta Asya'nın teşkil ettiğini göstermektedir. Orta Asya'da dinsel zulüm siyasi nedenlerle uygulanmıyorsa, ekonomik nedenlerle uygulanıyordu ama ruhani veya doktrin temelli gerekçelerle uygulandığı pek görülmemiştir.

Sonuç

847'de Wuzong'un ölümünden sonra, Xuanzong (hükümdarlık dönemi 847 – 860) Taocu liderleri infaz etti ve çok geçmeden Budizm'in eski haline geri getirilmesi için izin verdi. Fakat Han Çinli Budist mezheplerinin çoğu bu şiddetli zulümden sağ çıkamadı. Tek sağ kalanlar Chan (Jap. *Zen*) ve Saf Diyar ekolleriydi; birincisi batı Han Hanedanlığı'nın daha ücra dağlık bölgelerinde bulunduğu ve manastır kütüphanelerine bağımlı olmadığı için, ikincisi de popüler, ilmî olmayan bir tabana oturduğu için hayatta kalmıştı.

907'de Tan Hanedanlığı çöküşüne doğru ilerlerken ve Han Hanedanlığı da Beş Hanedanlık Döneminde (907 – 960) bölündüğünde, Han Çinlileri Orta Asya'daki bütün etkinliklerini kaybettiler. Taocu nazırların İpek Yolu'ndaki rekabeti ortadan kaldırma ve Tan Hanedanlığı'na ekonomik avantaj kazandırma stratejileri böylece başarısızlıkla son buldu.

Bu Gelişmelerin Uygurların Budizm'i Benimsemesi Üzerindeki Etkileri

O halde, Orhun Uygurlarının din değiştirerek Maniheizm'den Budizm'e geçtikleri ortamın siyasi ve ekonomik bağlamı bu şekildeydi. Doğu Türklerinin Şamanizm'den Budizm'e ve sonra tekrar Şamanizm'e geçmelerinde ve daha öncesinde de Uygurların Şamanizm'den Budizm'e ve sonra Maniheizm'e geçmelerinde olduğu gibi, din değişimini ve seçimini öncelikli olarak etkileyen üç etmen bulunuyordu. İlki, halkı yeni bir hanedanlık altında toplayacak birleştirici bir güce duyulan ihtiyaçtı. İkincisi, yeni egemenliği destekleyecek doğaüstü bir güç arayışıydı ve çeşitli dinlerin diğer yabancı rejimler için

dayanak oluşturma konusundaki başarılarını değerlendirmeye dayanıyordu. Üçüncüsü de İpek Yolu ticaretini kontrol ederek ekonomik fayda sağlamanın baskın bir öncelik teşkil etmesiydi.

Karahoca Uygurları ve Sarı Uygurlar yalnızca yeni hanedanlıklar kurmakla kalmıyor, yerleşik vaha kentlileri olarak yeni yaşam tarzları da oluşturuyorlardı. Maniheizm, önceki Orhun Devleti'ni bir arada tutacak doğaüstü gücü temin etmesi gereken bir resmî din olarak iflas etmişti. Uygurlar etraflarında toplanabilecekleri ve başarıyla geçiş yapmaları için gereken dünya dışı gücü sağlayabilecek yeni bir dine ihtiyaç duyuyorlardı.

Tibet İmparatorluğu yeni çökmüştü ve Tang Hanedanlığı da dağılmanın arifesindeydi. Uygurlar daha önce her ikisine karşı da savaşmıştı ve onların güçlü ve zayıf yönlerini biliyorlardı. Göçebe ve şamanik bir bakış açısından, ikisinin de başarısızlığı ancak Budizm'e uyguladıkları zulme atfedilebilirdi. Gerek Tibetliler gerekse de Tang Hanedanlığı Budist tanrılarını gücendirmiş ve onların desteğini kaybetmişlerdi. Budizm'in doğaüstü gücü açıkça kanıtlanmıştı. Bir yüzyıl önce, Uygurlar Tang imparatorunun Abbâsîler karşısında bozguna uğramasının ve An Luşan isyanının Budizm'in zayıflığından kaynaklandığına karar vermiş ve bu sebeple onun yerine Maniheizm'i seçmişlerdi. Fakat olayların gelişimi bu değerlendirmelerinin yanlış olduğunu göstermişti.

Ayrıca hem Tibet hem de Tang Hanedanlığı'nın artık İpek Yolu'yla bağlantısı kesilmişti ve buradaki hâlâ büyük oranda Soğdluların elinde bulunan kazançlı ticareti kontrol edemeyecek kadar zayıf durumdaydılar. Kendi topraklarındaki zulümden kaçan pek çok orta Tibetli ve Han Çinli Budist mülteci, İpek Yolu'nun doğu kısmının geçtiği topraklara, yani Turfan'a, Guiyijun'a, Gansu Koridoru'na, kuzeydoğu Tibet'in Kokonor bölgesine ve Tangut topraklarına üşüşüyorlardı. Bunun sebebi Budizm'in tüm bu bölgelerde devlet tarafından baltalanmadan gelişmeye devam etmesiydi. Bu durumda Budizm İpek Yolu'nun doğu kısmı boyunca Maniheizm'in veya Nasturi Hristiyanlık'ın olmuş olduğundan kuşkusuz daha güçlüydü. Ayrıca, hem Tibet hem de Tang Hanedanlığı Budizm'e uyguladıkları baskı dönemini henüz sonlandırdıklarından, İpek Yolu boyunca bu dini benimseyenlerin güçlü bir kraliyet hamisi bulunmuyordu. Rahipler de ruhban olmayanlar da bu rolü üstlenecek bir dinî hükümdara aynı şekilde kucak açacaktı.

Dolayısıyla, Budizm Doğu Türkistan'da ve Gansu'da yalnızca Soğdlular arasında değil, bölgedeki diğer Orta Asyalı halklar arasında da bu kadar iyi kök salmış bulunduğundan ve pek çok Uygurlu, bilhassa da zaten bu bölgelerde yaşamakta olanlar bu dine hali hazırda aşına olduğundan, Budizm Karahoca ve Sarı Uygur prensleri için en mantıklı din tercihinin teşkil ediyordu. Budizm'in destekçileri olmak bunlara İpek Yolu'nun efendileri ve koruyucuları olarak kabul görmek için mümkün olan en güçlü konumu sağlayacaktı. Böylece her iki krallığın da hükümdarları, önceki Uygur hükümdarlarının bir buçuk yüzyıl önce Turfan'ı kontrol ederken yaptıkları gibi, “bodhisattva prens” unvanını aldılar.

Uygurlar böylece, çok dil konuşan Soğdluların yardımıyla, Budist metinlerini kendi dillerine tercüme etmeye başladılar ama bunu Soğd versiyonlarından değil, Eski Türk tercümelerinden unsurlar alarak Han Çinli ve Toharya metinlerinden tercüme ediyorlardı. Soğdluların kendi metinlerinden tercüme etmemelerinin sebebi belki de biricik kültürel kimliklerini koruma ve herkesin aynı metin geleneğini benimsediği bir Uygur Budist kültüründe kaybolup gitmeme arzularından ileri geliyordu.

Erken Abbâsî Döneminin Sonunda İslam'ın Konumu

Dokuzuncu yüzyılın ortalarında Abbâsî halifeliği Orta Asya üzerindeki doğrudan hakimiyetini kaybetmeye başladığında, İslam hâlâ büyük oranda Soğd bölgesiyle sınırlıydı. İslam, onu zorla değil, çoğunlukla İslami yüksek kültürün cazibesi sebebiyle benimseyen Arap soyundan gelenler ile yerel halk arasında mevcuttu. Abbâsîler, Saurashtra ve Kabil'e karşı cihadlar gerçekleştirirken, düşmanları Budist olmakla beraber, kutsal savaşları *haddi zatında* Budizm'i ortadan kaldırma hedefi gütmüyordu. Her iki durumda da Müslüman liderler Budizm'in taraftarlarını Abbâsî karşıtı Müseyleme ve Maniheist Şii isyancılarla

karıştırmışlardı. Abbâsîler çoğunlukla Budizm'e karşı hoşgörüldü ve Budist ülkelerle ticari ve kültürel ilişkilerini korumuşlardı.

Bunu takip eden on yıllarda büyük bir değişiklik meydana gelerek, Orta Asya çeşitli Türki halkların hakimiyetine geçti. Türk devletlerinden bir çoğunun İslam'ı benimsemelerinin sebebi, liderlerinin Abbâsîlerin egemenliğinde yüksek rütbeli asker köleler olmuş ve İslam'ı benimsemek suretiyle özgürlüklerine kavuşmuş olmalarıydı. Ne var ki, bunlardan bir tanesi olan Karahanlı Devleti önceki Türki halkların, örneğin Doğu Türklerinin ve Uygurların din değiştirip Budizm'i, şamanizm'i veya Maniheizm'i seçmesiyle aynı sebeplerden ötürü, gönüllü olarak İslam'ı benimsedi. Bu Türki hükümdarların kafasındaki hedef, kendi devletlerini destekleyecek bir doğaüstü güce ve İpek Yolu ticaretinin kontrolünü ele geçirmeyi sağlayacak jeopolitik stratejilere sahip olmaktı. İslam'ın Orta Asya'da ve Hindistan'da yayılmaya devam etmesi ve her iki bölgede de Budizm'le etkileşimi, bu bağlamda daha iyi anlaşılacaktır.

III. Bölüm: Türki Halklar arasında ve tarafından İslam'ın Yayılması (MS 840 – 1206)

13 Orta Asya'da Yeni İmparatorlukların Kuruluşu

Karahanlı Devleti'nin Kuruluşu

Orhun Uygur Türkleri MS 840'ta Kırgızların egemenliği ele geçirmesiyle Moğolistan'dan dışarı atıldığında, eski başkentleri Ordu-balık yakınlarındaki yeryüzü tanrıçası kutsal Ötüken dağına da kaybettiler. Eski Türklerin Budizm öncesi ve Maniheizm öncesi Tengrici inançları uyarınca, kim bu dağın hakimiye bütün Türk dünyasının nazari hakimi de o olurdu. Yalnızca o ve onun torunları manevi *kağan* unvanını taşımaya yetkili olur ve Türk boylarının siyasi liderleri yalnızca onun boyundan çıkabilirdi. Bir bütün olarak Türklerin kismetini temsil eden manevi güç (kut) bu dağda bulunur ve kağanın bedeninde onun başarısından ve başarısızlığından sorumlu yaşamsal enerjisi veya karizmatik gücü olarak cisimleşirdi.

Uygur mültecilerinin oluşturduğu iki büyük krallığın, Tarım Havzası'nın kuzeyindeki Karahoca Uygurları ile Gansu Koridoru'ndaki Sarı Uygurların hükümdarları, bu siyasi-dinsel unvanı almaya uygun değillerdi zira egemenlikleri Moğolistan'a kadar uzanmıyordu. Moğolistan'ın Kırgız hükümdarı da buna uygun değildi çünkü Kırgızlar ırkları itibarıyla Moğoldu ve esasen Türki bir dil konuşmuyorlardı. Bunlar bir bozkır halkı değil, Sibiry ormanlarının halkıydı ve Ötüken'in kutsallığına inanmıyorlardı.

Fakat kuzey Kırgızistan'da Issık Gölü yakınlarındaki Çu Nehri üzerinde, Balasagun diye ikinci bir kutsal dağ vardı. Bu dağ, yamaçlarına birkaç Budist manastırı inşa etmiş olan Batı Göktürklerinin hakimiyetindeydi. Dağ artık Karluk Türk bölgesinde bulunduğu için, Karluk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han 840'ta kendini tüm Türk boylarının gerçek önderi ve muhafızı “kağan” ilan etti ve krallığı ve hanedanlığının adını Karahanlı olarak değiştirdi.

Karahanlı Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra ikiye ayrıldı. Batı kolunun başkenti Talas Nehri üzerindeki Taraz olup, güneydoğusunda, Tarım Havzası'nın en batı ucundaki Tiyanşan Dağları'nın karşısındaki Kaşgar şehir devletini içeriyordu. Kırgız Sıradağları üzerinden kuzeyde kalan doğu kolu ise Çu üzerindeki kutsal Balasagun dağının etrafındaydı.

[Yirmi İkinci Haritayı Görüntüle: [Kuzey Orta Asya, Yaklaşık olarak MS 850.](#)]

Karahanlılar ve Uygurlar Arasındaki İlişkiler

Karahanlı Devleti (840 – 1137) hiçbir zaman eski derebeyleri Uygurlara karşı askerî harekatta bulunmadılar, her ne kadar daha öncesinde, Karluklar olarak sık sık savaşılmış olsalar da. Dört Orhun Uygur mülteci topluluğundan iki tanesi çok küçüktü ve Karahanlı Devleti'ne, Çu Nehri Vadisi boyunda Kaşgar'a yerleşmişlerdi. Yerli topluma ne kadar asimile oldukları ya da yabancı azınlıklar olarak mı varlıklarını sürdürdükleri kesin olarak bilinmemektedir. Karahanlılar, çok daha büyük olan diğer iki grup, Karahoca Uygurları ve Sarı Uygurlarla ise kültürel rekabet halindeydi. Bunlar üzerinde üstünlük kurmak için askerî olmayan, diğer türde araçlar kullanmaya çalışıyorlardı.

Karahoca Uygurları, Tarım Havzası'nın kuzey vahalarında son derece kentlileşmiş bir toplum haline geldiler. Eski savaşçı bozkır geleneklerini terk etmiş ve Budizm'i benimsemiş olarak, etraflarındaki krallıklarla çoğunlukla barış içerisinde yaşıyorlardı. Sarı Uygurlar da Gansu Koridoru'nun şehir devletlerinde kentlileşip Budist oldular ama onları tehdit eden doğudaki komşuları Tangutlarla neredeyse sürekli bir savaş halindeydiler. Her iki Uygur kolu da Han Çinlileriyle dostane ilişkiler içerisindeydiler zira bölgedeki yerel Han yerleşimcileri Uygurların bölgenin eski hükümdarları Tibetlileri tahttan indirip kendi krallıklarını kurmalarına yardımcı olmuşlardı.

O dönemde bu iki Uygur halkı, birlikte, her ikisinin de topraklarında yaşayan Soğdlu tüccarların ve keşişlerin yardımıyla edindikleri yazılı bir dile ve yüksek kültüre sahip yegane Türk grubunu teşkil ediyorlardı. Karahanlılar Soğdluların bulunduğu bir diğer bölge olan Kaşgar'ı kontrol etmelerine rağmen, bu niteliklere sahip değildi. Bununla beraber, Balasagun'u ele geçirdiklerinde Türki halklar üzerinde kuvvetli bir liderlik iddiasında bulundular.

Karahanlılar ve Tibet Arasındaki İlk İlişkiler

Karahanlılar kendilerinden önceki Batı Göktürkleri gibi Budizm, Türki Şamanizm ve Tengriciliğin bir karışımını benimsemek şeklindeki Karluk âdetini sürdürüyorlardı. Ayrıca eski ve uzun süreli askerî müttefikleri Tibet'le olan geleneksel dostane ilişkilerini de devam ettirdiler. Tibet, siyaseten zayıf olmasına rağmen, yine de Karahanlıların hemen doğusundaki bölgelerde kuvvetli kültürel etkisini sürdürüyordu. Langdarma'nın 842'deki öldürülmesinden sonra bir yüzyılı aşkın bir süre boyunca, Tibetçe Hotan'dan Gansu'ya kadar uluslararası ticaret ve diplomasi dilini teşkil etmeye devam etti. Tibetçe, bölgenin uzun süredir Tibet işgali altında olması sebebiyle, bölgedeki tek ortak dildi. Pek çok Han Çinli ve Uygur Budist metinleri en yaygın kullanım için Tibet harfleriyle yazılıyor, hatta bazılarında Kırgız hanedanı destek oluyordu.

Karahanlılar ve Tibetliler arasındaki yakın ilişkinin diğer bir göstergesi de Langdarma'nın Budist manastır geleneğine uyguladığı baskı sonrasında, orta Tibetli üç keşişin zulümden kaçmak için Batı Tibet'ten geçerek Karahanlıların Kaşgar bölgesinde geçici olarak sığınmayı kabul etmeleri idi. Karahanlılar durumlarını anlayışla karşılıyordu ve Budizm de bu bölgede emniyette hissedecekleri kadar istikrarlıydı. Daha sonra olasılıkla Tarım Havzası'nın güney kenarları boyunca doğuya doğru ilerleyerek ve Gansu'daki pek çok vatandaşlarını eğiterek, nihayetinde yakında Tsongka Krallığı'nın kurulacağı Tibet'in kuzey doğusundaki Kokonor bölgesine yerleştiler. Bir buçuk yüzyıl önce orta Tibet'te Tsongka'da yeniden canlandırılan rahiplik ekolünün varlığını sürdürmesi bunlar sayesinde olmuştur.

Seferî Krallığı

Tahir 819'da Baktriya'da Tahirî devletini kurduktan sonra, Abbâsîler altında özerklik ilan eden bir sonraki yerel İslami önder el-Sefer oldu ve İran'ın güney doğusundaki Sistan'da bulunan kalesinden Seferî Hanedanlığını (861 – 910) kurdu. El-Sefer son derece hırslı bir askerî hükümdardı ve 867'de bütün İran'ı fethetmek üzere harekete geçti. 870'te Seferîler Kabil'e saldırdı. Yenilginin kaçınılmazlığı karşısında Budist Türki Şah hükümdarlarının sonuncusu, brahman veziri Kallar tarafından devrildi. Kallar Kabil'i Seferîlere bırakarak Gandhara ve Uddiyana'da Hindu Şahi Hanedanlığı'nı (870 – 1015) kurdu.

[Yirmi Üçüncü Haritayı Görüntüle: [Güney Orta Asya, Dokuzuncu Yüzyıl Sonu.](#)]

Seferî önder Kabil Vadisi'ndeki manastırları yağmaladı ve buralardan topladığı Buddha heykellerini savaş ganimeti olarak Bağdat'taki Abbâsî halifesine gönderdi. Kabil'in bu militan Müslümanlar tarafından işgali burada Budizm'in aldığı ilk ağır darbeyi teşkil eder. Daha önce 815'te Kabil Şah'ın yenilip İslam'ı benimsemesinin bölgedeki Budizm'in durumu üzerinde yalnızca küçük çaplı etkileri olmuştu.

Seferîler fetih ve yıkım hareketlerini kuzeye doğru sürdürdüler ve 873'te Baktriya'yı ele geçirerek Tahirîleri devirdiler. Ne var ki zaferleri çok sürmedi. 879'da Hindu Şahiler Kabil bölgesinin kontrolünü tekrar ele geçirdiler. Halkları arasında hem Hinduizm'i hem de Budizm'i himaye ettiler ve Budizm bütün bölgede yeniden canlandı.

Kabil'in Budist manastırları çok geçmeden eski zenginliklerine ve görkemlerine tekrar kavuştu. Asadi Tusi, 1048'te kaleme aldığı *Garshasp Name* adlı eserinde yaklaşık elli sene önce Kabil'i Hindu Şahilerden alan Gazneliler tarafından kurulan Subahar Manastırı'nı anlatır. Tapınaklarından birinde mermer duvarlar, yaldızlı kapılar, gümüşten döşemeler ve tam ortasında da tahtta oturan altından yapılmış bir Buddha bulunuyormuş. Duvarları bundan yüzyıllar önce İran Sasani sarayı Takdis'in taht odasında bulunan Zurvani motiflerinin tıpatıp aynısı olan, gezegenlerin ve zodyakın on iki burcunun temsilleriyle bezeliymiş.

Samani ve Buyid Hanedanlıkları

Bu arada, Buhara ve Semerkant'ın İranlı valileri de Abbâsîlerden koparak özerkliklerini ilan etmiş ve Samani Hanedanlığını (874 – 999) kurmuşlardı. 892'de Samani Hanedanlığı'nın kurucusu İsmail bin Ahmed (hükümdarlık dönemi 874 – 907) Batı Karahanlı başkenti Taraz'ı ele geçirerek hükümdarı Oğulşah'ın başkentini Kaşgar'a taşımasına yol açtı. İsmail bin Ahmed 903'te Seferîlerden Baktriya'yı aldı ve sert hükümdarlarını orta İran'a çekilmeye mecbur bıraktı.

Samaniler geleneksel İran kültürüne dönüşü teşvik ettiler ama siyaseten Araplara sadık kaldılar. Farsçayı Arap yazısıyla ilk yazan da onlardı ve Fars edebiyatının gelişiminde büyük bir rol oynadılar. Egemenliklerinin doruk noktasında, II. Nasır döneminde (913 – 942) Soğd ve Baktriya'da yüksek bir kültür düzeyi ve barış hakim oldu.

Samaniler Sünniydi ama II. Nasır Şii ve İsmailî mezheplerini de destekliyordu. Ayrıca bu dönemde Samani başkenti Buhara'da Buddha resimlerinin hâlâ yapılıyor ve satılıyor olmasından da anlaşıldığı üzere, Budizm'e karşı da hoşgörülüydü. Samaniler büyük zulüm gören Maniheistlere bile olumlu yaklaşıyordu ve pek çoğu bu dönemde Semerkant'a sığındı.

Hoş karşılanmadıklarını düşünen tek din grubu, Samani kurucusunun İslam'ı benimsemeden önceki dini olan Zerdüştlüğü benimseyen Zerdüştilerdi. Büyük bir Zerdüş topluluğu Hindistan'a göç ederek, 936'da deniz yoluyla Gujrat'a geldiler. Burada Parsiler olarak bilinir oldular. Bundan kısa süre sonra, II. Nasır'ın halefi I. Nuh (hükümdarlık dönemi 943 – 954) İsmailî İslam mezhebine sert bir baskı uyguladı.

Bu dönem boyunca, Bağdat'taki Abbâsî halifeleri giderek zayıfladılar. 910'da Seferîlerin çöküşünden sonra, Buyidler İran'ın büyük kısmında egemenlik (932 – 1062) kurdular. Buyidler Şiiydi ve hükümdarlık dönemleri boyunca Bağdat halifelerini etkin olarak kontrol ettiler. Fakat Abbâsîlerin yabancı ilmine, bilhassa da bilime olan ilgilerini desteklemeye devam ettiler. 970 yılında, "Safalık Kardeşleri (*İhvan Üs-Safâ*)" olarak bilinen bir grup Bağdatlı alim, Yunan, Fars ve Hint kaynaklarından tercüme edilen metinler de dahil olmak üzere, çağdaş ilmin tüm alanlarını kapsayan elli ciltlik bir ansiklopedi yayımladı.

Kitan İmparatorluğu

Bu sırada Mançurya'nın güneydoğusunda, pek yakında Orta Asya'daki güç dengesini değiştirecek önemli bir imparatorluk daha doğmaktaydı. Bu, Kitan İmparatorluğu'ydu. Apaoki (872 – 926) bölgedeki çeşitli Kitan boylarını birleştirerek Tang Hanedanlığı'nın çöküşünden bir yıl sonra, 907'de kendini "han" ilan etti. Kitanlar kendi yerel Şamanizmleriyle birlikte Budizm'in Han Çinli ve Kore geleneklerinin bir harmanını benimsiyordu. Apaoki 902'de bir Kitan Budist tapınağı yaptırmıştı ve 917'de de Budizm'i resmî din ilan etti.

[Yirmi Dördüncü Haritayı Görüntüle: [Orta Asya, Erken Onuncu Yüzyıl.](#)]

Kitanlar, Moğolca konuştukları bilinen ilk gruptu. Son derece gelişmiş bir medeniyete sahiptiler ve bilhassa demircilik konusunda iyiydiler. Halkı için ayrı bir kimliği muhafaza etmek isteyen Apaoki, 920’de Kitanca için Han Çinli alfabesini model alan ama ondan çok daha karmaşık bir yazılı dil geliştirilmesini emretti. Sonraki yüzyıllarda, bu dil Jürchen ve Tangut yazı sistemlerinin temelini oluşturacaktı.

924’te Apaoki Han, Kırgızları yenerek Moğolistan’ı ele geçirdi. Fakat son derece açık fikirliydi ve Orhun Uygurlarının gitmesinden sonra burada kalan Maniheizt ve Hristiyan Nasturi taraftarlarına hoşgörü gösterdi. Ayrıca hükümdarlığını Gansu Koridoru ile Sarı Uygurların ve Karahoca Uygurlarının karşı koymadan teslim olup vasal devletler haline geldikleri Tarım Havzası’na kadar genişletti. 925’te, Kitanca yazmak için ikinci ve daha basit bir form olarak Uygur yazısını kabul etti. Hatta iki Uygur grubunu kendi bozkır topraklarına geri dönmeye davet etti. Fakat yerleşik kent hayatını iyice benimsemiş olup belki de yokluklarında Kitan’ın İpek Yolu’nu tamamen ele geçireceğinden korkan Uygurlar ve Sarı Uygurlar bu teklifi reddettiler.

Kitan İmparatorluğu hızla pek çok yönde yayıldı. Çok geçmeden Mançurya’nın tamamı, Kore’nin bir kısmı ile Han Hanedanlığı’nın kuzeyi ve kuzey doğusundaki büyük bir bölümü ele geçirmişlerdi. Apaoki’nin halefleri, Kuzey Song Hanedanlığı’nın (960 – 1126) ezelî rakibi ve düşmanı olan Liao Hanedanlığı’nı (947 – 1125) ilan etti. Kuzey Song Hanedanlığı, yarım yüzyıllık bölünmüşlüğü sonunda Han Hanedanlığı’nın geri kalanını tekrar birleştirmeyi başarmıştı.

Han topraklarını işgal eden Kitan soylular sınıfı büyük oranda Çinlileşmekle beraber, Han Hanedanlığı dışındaki Kitanlar kendi âdetlerini ve kültürel kimliklerini korudular. Kitan hükümdarları imparatorluk saraylarını ve askerî merkezlerini daima güneybatı Mançurya’da tuttular. Konfüçyüsçü ayinlere yalnızca sözde bir bağlılık gösterip, bunun yerine kuvvetli Budist âdetlerini vurgulayarak bunları geleneksel Şamanik inançlarıyla harmanladılar. Yavaş yavaş Budist değerleri baskın geldi. Kitan’da bir imparatorluk cenaze töreninde yapılan son insan kurban etme töreni 983’te yapılmıştır. Kitan imparatoru Xingzang 1039’da Budist ilkeleri benimsedi ve 1043’te de cenaze törenlerinde at ve öküz kurban edilmesini yasakladı.

Kitanlar hanedanlıklarını ilan etmeden önce yüzyıllar boyunca Han Çinli Budizm’iyle aşina olmuş olduklarından ve aynı zamanda en kapsamlı Budist literatür Çince de bulunduğundan, Kitan toplumundaki başlıca yabancı etki olarak Han medeniyeti çok geçmeden Uygur unsurlarını gölgede bıraktı. Karahoca Uygurları ve Sarı Uygurlar giderek kendilerini daha çok dışlanmış buldular. Bunu takiben, derebeyleri Kitanlarla diplomatik ve ticari ilişkileri korumakla beraber, özerkliği seçtiler. Bununla beraber, olasılıkla birden fazla nedenle, asla ayaklanmadılar. Kitanların askerî üstünlüğü bulunuyordu. Uygurlar ve Sarı Uygurlar yalnızca Kitanları yenecek güce sahip olmamakla kalmayıp, onların himayesinden faydalanabileceklerdi. Ayrıca, her iki Uygur grubunun da Budizm’i benimsemesine rağmen, kuşkusuz Kitan’ın kontrol ettiği Moğolistan’daki kutsal Ötüken Dağı’nda hâlâ gözleri vardı ve burayla olan bütün teması kaybetmek istemiyorlardı. Eski Türk formu ve benzer Kitan formu gibi Uygur Budizm’i de Tengrici ve Şamanik unsurları bünyesinde barındırıyordu.

14 İlk İki Türk İslam Devletinin Kuruluşu

Karahanlıların İslam'ı Benimsemesi

930'larda Samanî hanedanının önemli bir üyesi olan Nasır bin Mansur Batı Karahanlıların tarafına geçti ve Kaşgar'ın kuzeyindeki küçük bir bölge olan Artuk'a vali atandı. Kuşkusuz, Samanî İmparatorluğu'nu daha fazla genişletebilmek amacıyla, Karahanlıların içine sızmaya çalışıyordu. Dindar bir Müslüman olan Mansur, Artuk'ta Tarım Havzası'nda bir ilk olacak bir cami yapılmasını emretti. Batı Karahanlı hükümdar Oğulşah'ın yeğeni Satuk bölgeyi ziyaret ettiğinde, bu yeni dine ilgi duyarak İslam'ı benimsedi.

İslami tarih anlatıları uyarınca, Satuk amcasını da din değiştirmeye ikna etmeye çalıştığında, amcası karşı koydu ve böylece uzun bir mücadeleye giriştiler. Sonunda yeğen amcasını devirdi ve *Satuk Buğra Han* unvanını aldı. Sünni İslam'ı resmî din ilan etmesiyle, Kaşgar'daki Batı Karahanlılar resmen İslam'ı kabul eden ilk Türk boyu oldu. Bu olay 930'larda gerçekleşti.

Din Değiştirmenin Nedenlerinin Analizi

Satuk'un eylemlerinde duyduğu dinsel coşku da rol oynamış olabilir ama kuşkusuz din değiştirmesinin bir sebebi daha bulunuyordu: iktidar hırsı. Karahanlılara hükmetme amacını gerçekleştirmek için, benzer bir amacı olan Samanî casusla işbirliği yaptı. Satuk'un casusun güvenini kazanmak için bir strateji belirlemesi gerekiyordu.

İranlı Samanîler, Arap Abbâsîlerin Türki halklarını köle olarak alıp ordularına asker yapma âdetini benimsemişlerdi. Samanîler diğer dinlere karşı fevkalade hoşgörülü olmakla beraber, yine de kölelerine İslam'ı benimsedikleri takdirde itibari özgürlük veriyorlardı. Samanî topraklarında yaşayan binden fazla Karahanlı bu şekilde din değiştirmişti. Satuk ve takipçileri kendi iradeleriyle İslam'a boyun eğdikleri takdirde, kolayca Samanîlerin güvenini kazanacak ve askerî bir ittifak bağlamış olacaktı.

Üstelik, Satuk Batı Karahanlı toprak kayıplarının akışını tersine çevirmek ve Türkleri büyük bir bölgesel güç haline getirmeye dair kendi hırslarına sahiptiyse, bu hamlesi halkını yeni bir din etrafında birleştirmek suretiyle işini kolaylaştıracaktı. Bu, önceki Tibet, Doğu Göktürk ve Uygur başarılarının da zaman sınavından geçmiş sırrıydı. Budizm'in ve Şamanizm'in karışımı olan din, amcasına Tiyanşan Dağları boyunca topraklarının hakimiyetini korumasını sağlayacak doğaüstü gücü temin edememişti; oysa ki İslam'ı arkalarına alan Samanîler zafer kazanabilmişti. Yeni din konusunda tercih çok açıktı.

O sırada Karahoca Uygurları Budizm'in destekçileri ve İpek Yolu'nun Tarım Havzası'ndan geçen kuzey kolunun derebeyleri olarak çok iyi durumda bulunuyorlardı. Bunların etnik kuzenleri ve kendileri de sadık Budistler olan Sarı Uygurlar, İpek Yolu'nun, kuzey ve güney kolları Duanhuang'da birleştikten sonra Han Hanedanlığı'na aktığı Gansu Koridoru'nu kontrol ediyorlardı. Satuk, Türk boylarını kendi amacı etrafında toplamak ve Uygurlardan uzaklaştırmak için yalnızca Budizm'den farklı olmakla kalmayacak bir dine ihtiyaç duyuyordu. Bu dinin aynı zamanda İpek Yolu'nun alternatif güney kolunu tekrar açmasına ve ticaretin kontrolünün merkezini doğudan batıya kaydırmasına olanak vermesi gerekiyordu.

İpek Yolu'nun Soğd'daki batı ucu Müslüman ellerde bulunduğundan, Satuk'un planı Soğd'u ele geçirmek olmuş olsa gerektir. Böylece Kaşgar'dan doğuya ilerleyerek, İpek Yolu'nun güney kolu ve Gansu Koridoru boyunca kendisinin önderlik ve muhafızlık ettiği kültürel bir birlik oluşturmak için İslam'ı kullanabilecekti. Tıpkı Uygurların İpek Yolu'nun kuzey Tarım kolu üzerindeki hakimiyetlerini pekiştirmek için Budizm sancağını kullanmış olmaları gibi, Satuk da görünüşe göre güney kolunda aynısını Karahanlılar için İslam sancağı altında gerçekleştirmeyi umuyordu. Fakat ilk olarak, Türk halklarını arkasına almak için, Türklerin kutsal dağının doğaüstü gücünü Satuk'un tarafına geçirmesi gerekiyordu.

Karahanlı İslam Devleti'nin Birleşmesi

Satuk Buğra Han, 942'de Samanî müttefiklerin yardımıyla Doğu Karahanlıları yenip Balasagun'un kontrolünü ele geçirmeye çalıştı. Başarısız olunca, bizzat Samanîlere karşı dönerek yerel muhalif grupların Samanîlerin Soğd'daki hakimiyetlerini baltalamasına yardım etti. Bu olay Satuk'un siyasi hırsının diğer Müslümanlarla olabilecek din kardeşliği hislerinden daha ağır bastığının göstergesidir.

Bunu izleyen on yıllarda, Satuk'un halefleri yalnızca Balasagun'u ele geçirip Karahanlıları yeniden birleştirmekle kalmadı; aynı zamanda Samanîlerden Semerkant'ı ve Buhara'yı da aldılar. Yüzyılın sonu itibarıyla Türklerin kutsal dağının hakimleri ve muhafızları olarak *kağan* unvanını aldılar. Böylece artık dikkatlerini asıl hedefleri olan İpek Yolu'nun Tarım'daki güney koluna verebileceklerdi.

Gaznelilerin Yükselişi ve Samanîlerin Düşüşü

Samanîlerin egemenliğinde köle alınmış ve Sünni İslam'ı seçerek itibari özgürlüğüne kavuşmuş üst rütbeli bir Türki asker olan Alp Tegin, 962'de günümüz güneydoğu Afganistan'ındaki Gazne'yi efendilerinin elinden almıştır. Damadı Sebük Tegin (hükümdarlık dönemi 976 – 997) burada özerk Gazne Devleti'ni (976 – 1186) kurmuş ve yalnızca Abbâsî sarayına sadakat göstermiştir. Gazne Devleti, Orta Asya'da kurulan ikinci Türk İslam devleti olmuştur. Hindu Şahi hükümdar Jayapala'nın (hükümdarlık dönemi 964 – 1001) elinden Kabil Vadisi'ni alarak, Hindu Şahileri Gandhara ve Uddiyana'ya geri göndermiş ve egemenlik alanını kuzey doğu İran'a kadar büyütmüştür. Ayrıca Belucistan'daki Sind'e de saldırmış ve batıdaki bazı bölgelerini topraklarına katmıştır.

Acem Samanîler giderek iyice güçten düşmüş ve nihayetinde 999'da devrilmiştir. Hizmetlerinde bulunan Türki köle askerler, kendi etnik tarzlarını tercih ederek, Gaznelilerin ve Karahanlıların bunları tahttan indirmelerine yardım etmiştir. Sebük Tegin'in oğlu ve halefi Gazneli Mahmut (hükümdarlık dönemi 998 – 1030) Soğd'da ve Baktriya'da Samanî topraklarından kalan ne varsa Karahanlı Kağanı ile bölüşmüştür. Ayrıca günümüz kuzeybatı Türkmenistan'ı ve batı Özbekistan'ına karşılık gelen Harezm'i ve İran'ın çoğunu da ele geçirmiştir.

[Yirmi Beşinci Haritayı Görüntüle: [Erken Karahanlı ve Gazneli İmparatorlukları. Onuncu Yüzyıl Ortası.](#)]

Gazneli Mahmut, Türk olmasına rağmen, İran Sasanî İmparatorluğu'nu yüceltti ve kendinden önce Samanîlerin yaptığı gibi, kültürel geleneğini himaye etti. Acem alimleri ve yazarları Gazne'ye toplayarak, söz gelimi Harezm'den Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî'yi (973 – 1048) saray astrologu olarak hizmetine aldı. Fethettiği her yerde Fars dilinin kullanımını teşvik etti ve babasının Kabil'de bulmuş olduğu Subahar Manastırı'nın duvarlarına işlenmiş İranlı Sasani gezegen ve zodyak burçları bezemelerini görmüş olsa mutlaka ki çok severdi.

O halde, artık Soğd'u ve Baktriya'yı tarihte ilk kez olarak İslami Türk krallıkları yönetiyor olmakla beraber, bunların tonları birbirinden farklıydı. Karahanlılar Türki geleneği savunurken, Gazneliler İran kültürünü benimsiyordu. Karahanlılar kendi iradeleriyle daha ziyade ekonomik ve siyasi menfaatleri için İslam'ı benimserlerken, Gazneliler yabancı bir Müslüman yönetiminde köleleşmiş askerler olarak görece özgürlük kazanmak için İslam'ı benimsiyorlardı. İkisi de askerî ilerlemelerinin sürdüğü dönemde İslam'ı Batı Türkistan'ın ötesine; Karahanlılar Doğu Türkistan'ın bazı bölgelerine, Gazneliler de kuzey Hindistan'a yaymıştır. Şimdi de bu çabaların diğer dinlere karşı gerçek bir kutsal savaşın bir parçası mı olduğunu yoksa yalnızca itibari bir cihad olup esasında daha siyasi ve ekonomik bir nitelikte mi olduğunu değerlendirmek üzere, çabalarının ardında yatan nedenlere daha yakından bakalım.

15 Karahanlıların Hotan Seferi

Han Hanedanlığı'na Gönderilen Hotan Heyetleri

Kaşgar'daki Karahanlı kalesinin doğusunda kalan Hotan varlıklı bir Budist devletti. Madenleri İpek Yolu boyunca uzanan tüm toprakların, bilhassa da Han Hanedanlığı'nın yeşim kaynağıydı. Hotan'ın kralları zaman zaman, söz gelimi 755'te An Luşan isyanının bastırılmasında askerî yardım temin etmek üzere, Han Hanedanlığı'na ziyarette bulunurlardı. Bununla beraber, Tibet'in 790'da Hotan üzerindeki egemenliğini yeniden kurmasından beri, Hotan ve Han Hanedanlığı sarayları arasındaki bütün iletişim sona ermişti. Hotanlılar, 851'de tekrar bağımsızlıklarına kavuştuklarında dahi, bu iletişimi tekrar kurmayı denemediler. Tarım Havzası'nın güney kenarları boyunca uzanan ticaret yolu neredeyse bir buçuk asırdır kullanılmıyor ve buraya yerleşen Tibet kavimleri sık sık Hotan'a saldırılar düzenliyorlardı.

Fakat Satuk Buğra Han'ın Karahanlı tahtını gasp etmesinden kısa süre sonra, 938'de Hotan kralı Han Hanedanlığı'na bu güney Tarım yolu üzerinden bir vergi ve ticaret heyeti gönderdi. Han Hanedanlığı'nın Beş Hanedanlık Dönemi (907 – 960) sırasında birkaç krallığa bölünmüş olmasından ileri gelen zayıflığına rağmen, Hotan acilen ilişkilerin canlandırılması ihtiyacını duyuyordu. Kral, kuşkusuz Kaşgar'ın batısındaki siyasi huzursuzluğun tehdidini hissettiği için bu hamlede bulunmaya son derece istekliydi.

[Yirmi Altıncı Haritayı Görüntüle: [Karahanlıların Hotan'ı İstilas Zamanında Orta Asya. Yaklaşık olarak MS 1000.](#)]

Hotan, önceki bir buçuk yüzyılda Han Hanedanlığı ile doğrudan ticarete bulunmamış olsa da, diğer bölgelerle önemli düzeyde ticari faaliyete sahipti. Ancak, Hotan'dan giden tüm ticaret yolları ya Kaşgar'dan geçerek Doğu Türkistan'a veya Tarım Havzası'nın kuzeyine ya da Yarkent'ten geçerek Kaşgar'a; Karakorum Dağları'ndan Keşmir'e ve oradan da Hindistan'ın düzlüklerine gidiyordu. Kaşgar ve civarları ticaret trafiği için siyasi bakımdan kararsız ve güvensiz olsaydı, Hotan'ın ekonomik olarak varlığını sürdürmesi güç olurdu. Bu durum mutlaka başlangıçta İpek Yolu'nun güney Tarım kolunun, Hotan'ın yeşimi ve diğer malları için tekrar alternatif bir pazar tesis etmek için, Han Hanedanlığı'na tekrar açılmasının öncelikli sebeplerinden bir tanesiydi.

Karahanlılar daha sonra yayılcı bir politika izlediğinden, Hotanlılar hiç şüphe yok ki toprakları için de bir tehdit hissediyorlardı. O halde, Han Hanedanlığı'yla ilişki kurmanın bir diğer sebebi, iki ülkenin geçmişte kurmuş olduğu gibi bir askerî ittifakı yenileme umuduydu.

Hotanlılar, güney Tarım ticaret yolunu tekrar açmalarından 971 yılına kadar, Han Hanedanlığı saraylarına yanlarında hediye olarak yeşim götüren çok sayıda heyet gönderdiler ve bölgesel bütünlükleri için korunma talebinde bulundular. Görünüşe göre, 960'ta Kuzey Song Hanedanlığı'nın kurulmasıyla Han Hanedanlığı'nın tekrar birleşmesinden sonra bile, eski müttefiklerinden hiçbir zaman ticari avantajlar dışında herhangi bir askerî yardım görmemişlerdir.

Kuzey Song kuvvetleri, hemen batılarındaki Tangutlara karşı neredeyse kesintisiz savaş halindeydiler. Han Hanedanlığı'ndan Orta Asya'ya gitmek için Tsongka'nın güneybatı köşesinden geçerek ve kuzeyde Gansu Koridoru'na ilerleyerek çatışma baypas edilebilse de, Kuzey Song Hanedanlığı dikkati Tangut çatışmasından başka yerlere çekmek ve Doğu Türkistan'da doğrudan askerî müdahalede bulunmak için çok zayıftı. Hotanlılar, olası her türlü istilaya Han Çinlilerinin yardımı olmaksızın karşı koymak zorunda kalacaklardı.

Hotan'da Budizm'in Konumu

Hotanlıların Han Hanedanlığı'na gönderdikleri vergi ve ticaret heyetlerinde çoğu zaman Budist keşişler de bulunuyordu. Bu, Budist ülkelerde olağan bir âdetti zira keşişler genellikle toplumun en iyi eğitilmiş ve en kültürlü mensuplarıydı. Devletler diplomatik amaçlar için sıklıkla keşişleri kullanıyorlardı.

Genel olarak, Hotan'da bu dönemde Budist faaliyetleri son derece yoğundu. Hotan kralı Visa Sura (hükümdarlık dönemi 967 – 977) Sanskritçe Budist metinlerinin kendi diline çok sayıda tercümesini destekliyordu ve Karahoca Uygurlarına pek çok Budist öğretmen göndermişti. Hotanlılar ancak altıncı yüzyılın ortaları itibarıyla, Toharyalıların da aynısını yapmaya başlamalarıyla yaklaşık aynı zamanda Budist metinleri kendi dillerine tercüme etmeye başlamış olmakla beraber, bu gibi işler için en çok çaba gösterilen dönem buydu.

Kutsal Savaş İlanı

İslami tarih anlatıları uyarınca, Türki olmayan Kaşgar yerlileri Karahanlıların elinden İslam'ı benimsemeye direnç gösterdiler. Bunlar 971'de Karahanlılar Soğd'da Samanîlere karşı seferdeyken Türki Müslüman yönetimi geçici olarak devirmelerine yardımcı olan Hotan'daki diğer Budistler tarafından destekleniyordu.

Daha sonra dört imam, Karahanlı Kağanının kardeşi Yusuf Kadir Han'ı Kaşgar'ı geri almak üzere kutsal bir savaşa gönderdi. Han yalnızca başarılı olmakla kalmadı; doğruya doğru ilerleyerek Yarkent'i de Karahanlı İmparatorluğu'na kattı ve halkına İslam'ı benimsetti. Daha sonra Hotan'ı yirmi dört yıl boyunca kuşatma altına aldı. Hotanlıların eski hükümdarları ve Budist dindaşları Tibetlilerden aldıkları yardıma rağmen, şehir devleti 1006'da düştü.

Çok geçmeden Hotanlılar İslam'a karşı ayaklandı ve dört imam şehit edildi. Fakat Yusuf Kadir Han, Gaznelilerle savaştan dönerek isyanı bastırdı. Hotan böylece Karahanlı topraklarına katılıp kesin olarak İslam'ı kabul etti.

Kaşgar İsyanının Analizi

Bu anlatı hemen önemli bir soruyu akla getirir. Kaşgar'ın yerli Budistleri Türki olmadıkları için Karahanlıların elinden Budist olmaya karşı koyduysa, bu durum karşıtlıklarının sebebinin Budist olmaları değil, daha ziyade Hint-İranlı etnik kökenleri olduğunu göstermez mi? Bu anlatı dolaylı olarak Kaşgar'ın Budist Karahanlı Türklerinin din değiştirmeye karşı koymadığını belirtmektedir. Dolayısıyla, görünüşe göre esas mesele din değildi. Kaşgar yerlileri özel olarak yabancı fatihlerin İslam dinini değil, Karahanlı egemenliğini devirmeye çalışıyorlardı.

Kaşgar isyanının belli bir derecede dinsel gerekçeleri bulunduğunu ve bu dinsel ittifakın Doğu Türkistan'daki Hotan ve Karahanlı seferlerine katkıda bulunan bir etmen olduğunu kabul etsek bile, kuşkusuz jeopolitika ve ekonomi de önemli bir rol oynamıştır. Neredeyse tüm Orta Asya hükümdarlarının politika kararlarında büyük bir ağırlığı olmuş olan meselelerden biri, kazançlı İpek Yolu ticaretini kontrol etme veya en azından bundan pay alma arzusuuydu. Hotanlıların Kaşgar'a karşı hareketi ve Karahanlıların Hotan'a karşı hamleleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Hotanlıların Kaşgar'da Yaptıklarını Tanımlamak için Kutsal Savaş Modeline Başvurmanın Değerlendirmesi

İslami din tarihleri olayları sanki Hotanlılar Kaşgar'da saf Budizm pratiğini savunmak için Kaşgar'ın Müslümanlarına karşı Budist bir kutsal savaş veya cihad muadilini gerçekleştirmişler gibi betimlemektedir. İslam'ın Budistler tarafından bastırılması karşısında, Karahanlılar da haklı olarak, Hotan'a karşı kendileri de cihad yaparak karşılık vermiştir. Fakat bu açıklama, olaylarda etkisi olabilecek din haricinde hiçbir olası etmeni göze almayarak yalnızca tek boyutlu olmakla kalmamaktadır;

aynı zamanda İslam kültüründe önemli olabilecek meseleleri ait olmadıkları bir Budist bağlama eklemektedir.

[Bkz: Budizm ve İslam'da Kutsal Savaşlar: [Şambala Efsanesi – Tam Versiyonu](#).]

Dinsel savaştan söz eden tek Budist metni *Kalachakra Tantra*'dır. Bu metin ortaya koyduğu binyıllık gelecek vizyonunda MS yirmi beşinci yüzyılda Hint kökenli olmayanların tüm ruhani pratik olasılığını ortadan kaldırmaya çalışacakları bir kıyamet savaşı olacağını kehanet etmektedir. Bu kuvvetler karşısında edinilecek zafer bilhassa Budizm için yeni bir altın çağın müjdecisi olacaktır. Metin aynı zamanda karanlığın ve cehaletin iç güçlerine karşı her kişinin bireysel bir ruhani mücadele vermesi gerekeceğini söylemekle beraber, hiçbir zaman Budist bir toplum tehdit altında olduğunda dış bir savaş açmayı salık verdiği ileri sürülmemiştir.

Kalachakra Tantra'yı bu şekilde yorumlasak bile, Mehdi'nin önderliğindeki Hint kökenli olmayan kuvvetler genel olarak Müslümanları ifade ettiği şeklinde yorumlanamazdı. Bu kuvvetlerin âdetlerinin metinsel tasviri, helal sığır kesimi ve sünnet gibi İslami unsurlar ortaya koysa da, peygamberlerinin listesinde sekiz öğretmen bulunmaktadır. Yedi tanesi standart İsmâilî Şii figürlerinden oluşup, bunlara eklenen Mehdi olasılıkla İslami Şiiliği benimseyen Maniheist Şiiler ve Maniheistlerle ilişkilendirilmektedir. Diğer Şii mezheplerinin yanı sıra Sünni mezhebi de yirmi beş peygamberden oluşan bir listeyi kabul etmekte olup, bu listede İsmâilî listesinde yer alan Mehdi yer almamaktadır.

Batılı alimlerin bakış açısından, *Kalachakra Tantra*'daki tarihsel referanslar ve en az birkaç başka mesele daha büyük olasılıkla ilk olarak onuncu yüzyılın ikinci yarısında doğu Afganistan'ın Kabil bölgesinde ve Uddiyana'da ortaya konmuştur. Her iki bölge de başlangıçta Hindu Şahi egemenliği altında olup, daha sonra 976'da Kabil Gaznelilerin eline geçmişti. Kabil bölgesinin *Kalachakra* metnlerinin kaynaklarından biri sayılması, *Kalachakra Tantra*'da anlatılan sembolik evrenin (*mandala*) Seferîlerin 879'da Hindu Şahilere yenilmesinden sonra Kabil'de yeniden inşa edilen Subahar Manastırı'ndaki tapınaklardan birinin fresklerindeki Sasani imparatorluk motiflerini yankılar nitelikte olmasından da anlaşılmaktadır. Her üçünde de Takdis'teki Sasani sarayında olduğu gibi “Zamanın ve Mekanın Kralı” (*Zamin o Zaman*) kabul edilen merkezî bir kral figürünün etrafında gezegenler ve zodyak burçlarının daire şeklinde temsilleri bulunmaktadır.

968'de İsmâilî Multan (kuzey Sind) krallığı, Kuzey Afrika'da kurulan İsmâilî Fâtımî İmparatorluğu'nun (MS 910 – 1171) vasal devleti oldu. 969'da Fâtımîler Mısır'e ele geçirdi ve Kahire yakınındaki yeni başkentleri ile çok geçmeden imparatorluklarını batı İran'a kadar genişlettiler. Mesihçi İsmâilî Fâtımîler, Peygamberden beş yüz yıl sonra on ikinci yüzyılın başında beklenen kıyametten ve dünyanın sonunun gelmesinden önce bütün İslam dünyası için bir istila tehdidi oluşturuyordu. Gazneliler egemenliğindeki Kabil de dahil olmak üzere, Abbâsî siyasi bölgesinde bulunanlar Fâtımîler ile müttefiklerinin kendilerini istila etmelerinden korkuyorlardı.

Abbâsî egemenliği için sapkınlık ve tehdit olarak yaftalanan Maniheistler, Maniheist Şiiler ve İsmâilî Şiiliği benimsemiş Maniheistler Abbâsî İmparatorluğu'ndan kaçtılar. Bunların pek çoğunun Multan'a sığındığını varsaymak makul olacaktır. İsmâilî Şiiliği benimsemiş olmak başlangıçta senkrenizme olanak verdiğinden, bu din değiştirenler İsmâilî peygamber listesine Mani'yi de ekleyebilmiş olmalıdır. O halde *Kalachakra*'da istila tehdidine ilişkin uyarıda büyük olasılıkla inançlarına Maniheist unsurlar katmış olarak daha da sapkın ve tehditkar olarak algılanan Multan'ın İsmâilîleri kastedilmiş olmalıdır. Afgan Budist alimleri kuşkusuz sekizinci yüzyılın sonunda Bağdat'ta çalışırken Abbâsî sarayından Maniheist Şiilerle tanışmış olmalıdır. O döneme has bir biçimde, Budistler tüm İsmâilîleri din değiştiren Maniheist Şiilerle karıştırmış olacaktır.

Her halükarda *Kalachakra Tantra* istilacıları her türlü ruhani pratiğe düşman olarak betimler. Buna yalnızca Budizm'in ve Hinduizm'in değil, İslam'ın da saf pratiği dahil olmalıdır zira metinde bütün dinlerin inananları farklarını bir kenara koyup bu tehdide karşı birleşmiş bir cephe oluşturmaya

çağrılmaktadır. Hindu Şahilerin egemenliğinde Kabil Vadisi'nde Budistler, Hindular ile hem Sünni hem de Şiî Müslümanlardan oluşan karma bir halk bulunuyordu.

Kalachakra Tantra'yı yalnızca fanatik mesihçi unsurlara karşı değil, tüm Müslümanlara karşı dış savaş çağrısında bulunan bir metin olarak kabul etsek dahi, Hotanlıların Kaşgar'daki Karahanlılara karşı bir Budist cihadı ilan etmek için bu metnin öğretilerinden esinlendiğini iddia etmek anakronistik olur. Hint alt kıtasında Kalachakra öğretilerinin varlığına ilişkin en erken referans onuncu yüzyılın sonu veya on birinci yüzyılın başındaki Keşmir'e işaret etmektedir. Bu referans Kalachakra meditasyon sisteminin Keşmirli pandit Abhinavagupta tarafından kaleme alınan Keşmir Şaivit tantra metni *Tantraları Aydınlatmak*'ın (San. *Tantraloka*, İng. *Illuminating the Tantras*) on altıncı bölümündeki bir Hindu eleştirisidir. Bazı alimlere göre, Abhinavagupta metnini 990 ve 1014 arasında yazıya dökmüş ve 1025'te ölmüştür. Fakat istilalara ilişkin öğretilerle birlikte bütün Kalachakra sisteminin bu dönemde veya daha önce 971'de, Hotan Kaşgar isyanını desteklemek için askerî kuvvetler gönderdiğinde Keşmir'de mevcut bulunduğu dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Kalachakra öğretilerinin bu boyutu o dönemde Keşmir'de mevcut olmuş olsa bile, Keşmir ve Hotan'ın coğrafi yakınlığına ve aralarındaki önemli kültürel ve ekonomik alışverişe rağmen, *Kalachakra Tantra*'nın Hotan'a ulaşmış olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur.

Dolayısıyla, Budizm'de İslami anlamda bir kutsal savaş âdeti veya geleneği bulunmadığından, Hotan'ın Kaşgar isyanını Karahanlıları devirmek amacıyla bir saldırı başlatmak için elverişli bir fırsat olarak kullanmış olması daha olasıdır. Bu, İpek Yolu'nun batı bölgesinde ekonomik ticaret için daha istikrarlı bir siyasi ortam temin etme amacı güdüyordu. Hotanlıların Batı Türkistan'da malları için İslami pazarla bir sorunu bulunmadığından, Satuk Buğra Han'ın İslam'ı Kaşgar'ın resmî dini ilan etmesini dinî bir tehdit olarak algılamış olmaları olası değildir.

[Bkz: [Budizm ve İslam'da Kutsal Savaşlar: Şambala Efsanesi – Tam Versiyonu](#).]

Karahanlıların Yaptıklarının Kutsal Savaş Olarak Değerlendirmesi

Karahanlılar tarafında ise, söz konusu dört imam kuşkusuz tarihsel figürlerdi; bu şehitlerin mezarları yirminci yüzyılda dahi Hotan'da kutsal sayılıyordu. Üstelik, Hotanlıların yerel Kaşgar isyanını desteklemesini Budist kutsal savaşı olarak yorumlayarak bir cihad çağrısında bulunmuş olmaları da mümkündür. Bununla beraber, dört İslami din adamının salt dinsel gerekçelerle kendi başlarına askerî hareketler başlatabilecek güçte olmuş olmaları olasılık dahilinde değildir.

Karahanlı kağanları ve komutanları da bizzat güçlü askerî liderlerdi ve gerek Müslüman devletler gerekse de Müslüman olmayan devletler pahasına imparatorluklarını genişletmeye yönelik güçlü bir programla, ordularının seferlerini kendileri tasarlıyor ve bunlara kendileri önderlik ediyorlardı. Bütün Budist komşularına, örneğin Karahoca Uygurlarına karşı değil, yalnızca Hotan'a karşı kutsal savaş açtılar. O halde şimdi Kağanın askerî kararlarının biçimlenmesinde rol oynamış olabilecek bölgesel meseleleri anlayabilmek için komşu krallıklardaki duruma yakından bakalım.

16 Hotan Kuşatmasının Analizi

Tangutlar Arasında Siyasi ve Dinî İklim

947'de Moğolistan, Mançurya ve kuzey Han Hanedanlığı'nın bazı bölümlerinde Kitan Liao Hanedanlığı'nın kurulması ve 960'da Kuzey Song'un Han Hanedanlığı'nın geri kalanıyla tekrar birleşmesinden sonra, Tangutlar hem kuzeyden hem de doğudan sıkışmış bulunuyorlardı. Güney Gansu Ningsia'da ve batı Şansi'de, Orta Asya'dan Çangan'a doğrudan giriş kapısında, İpek Yolu'nun doğu ucunda Kuzey Song egemenliğinde bulunan stratejik bir bölgeyi işgal ediyorlardı. Batıdan gelen ticaret Tsongka üzerinden Gansu Koridoru'ndan geçerek Tangutları baypas edebilse de, Tangutların toprakları en dolaysız yolu kapsıyordu ve bu bölgeyi ellerinden almaya can atan pek çok devlet bulunuyordu. Ne var ki Tangutlar tüm saldırılara direniyorlardı. Hem Kitanlara hem de Kuzey Song'a karşı verilen uzun savaşlardan sonra, Tangut hükümdarı Jiqian (hükümdarlık dönemi 982 – 1004) 982'de kendini Çincece Şişia, Tibetçede Minyag olarak bilinen ilk bağımsız Tangut Hanedanlığı'nın (982 – 1226) ilk imparatoru ilan etti.

Gelecek elli yıl boyunca, İpek Yolu'nun daha fazlasını kontrol etmek için imparatorluklarını batıya doğru genişletmek isteyen Tangutlar yakın komşuları Sarı Uygurlar ile Tsongka Tibetlilerinin ittifakına karşı bitmek bilmez savaşlar verdi. Kuzey Song sarayı her ikisiyle de dostane ilişkilere sahipti ve onları Kitan etkisinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Sonuç olarak, Tangutlar hem Han Çinlileriyle hem de kuzeyde sürekli tehdit oluşturan Kitanlarla düşmanca ilişkilerini sürdürdüler.

Budizm Tangutlara ilk olarak yedinci yüzyılda Tang Hanedanlığı'ndan gelmişti. Tibet'te İmparator Langdarma'nın (hükümdarlık dönemi 836 – 842) Budizm'e uyguladığı zulümden kaçan üç Tibetli keşiş Tsongka'ya vardığında, Gewasang (Tib. *dGe-ba gsang*) unvanını verdikleri yerel bir Budiste dinsel öğretilerde bulundular. Bu öğrencinin daha sonra eğitimini sürdürmek için Tangut topraklarına gitmiş olması Budizm'in bu dönemde Tangutlar arasında, en azından soylu sınıfında oldukça yayılmış olduğunu göstermektedir.

Tangutların geleneksel dini Konfüçyüsçü olmayan türde bir atalara tapınma ile Moğol bozkırlarıyla ilişkili çoğu Orta Asya halkının benimsediği bir Şamanizm ve Tengricilik formunun karışımıydı. Göktürkler gibi Tangutlar da hükümdarlarının gücünün kaynağı olduğuna inanılan bir kutsal dağ kültüne sahipti. Tangut imparatoru Jiqian, tahta çıktıktan sonra ataları için bir tapınak yaptırarak yerel geleneğini onurlandırmış ve böylelikle coşkulu bir popüler destek kazanmış olsa da, Budizm'e de saygı duyuyordu. Örneğin oğlu, müstakbel imparator Deming'e (hükümdarlık dönemi 1004 – 1031) küçükken Budist metinleri okutmuştu.

Tibet Bölgelerindeki Durum

Bu arada orta Tibet 842'de Langdarma'nın öldürülmesi akabinde çıkan iç savaşı yavaş yavaş atlatıyordu. Son imparatorun evlatlık oğlunun ve onun haleflerinin birkaç zayıf hükümdarlıklarından sonra, Tibet 929'da iki krallığa bölündü. Biri orta Tibet'te ortalama bir siyasi düzeyde varlığını sürdürürken, diğeri olan Ngari Hanedanlığı (Tib. *mNga'-ris*) batıdaki eski Zhang-zhung topraklarında yer etti. Sonrasında ikisi de Tsongka'daki keşişlerin Budist manastır geleneğini yeniden canlandırmaya ilgi duydu.

Tsongka'da Budizm, Langdarma'nın baskısından etkilenmeden gelişmeye devam etmişti. 930'da bu bölgedeki Tibetliler Budist metinlerinin kendi dillerinden Uygurcaya tercüme edilmesine yardımcı olmaya başladılar. Bu, Kitanların ikinci yazı sistemi olarak Uygur yazısını kabul etmelerinden beş yıl sonraydı ve dolayısıyla Kitanlar üzerindeki Uygur kültürel etkisinin doruklarına ulaştığı bir dönemdi.

Tsongka Tibetlilerinin Uygurlarla yaptıkları işbirliğinin yalnızca kuzeydeki yakın komşuları Sarı Uygurlarla mı sınırlı olduğu yoksa daha batıdaki Karahoca Uygurlarıyla da bu şekilde bir işbirliği yapıp yapmadıkları kesin olarak bilinmemektedir. İki Türk halkı aynı dili ve kültürü paylaşıyordu.

Tibetliler ve Uygurlar arasındaki dinsel iletişim ve tercüme çalışmaları onuncu yüzyılın ikinci yarısında, bilhassa Tibetlilerin ve Sarı Uygurların savaşta Tangutlara karşı ittifak kurduğu dönemde arttı. Han Çinli hacı Wang Yande Tangut İmparatorluğu'nun kurulduğu 982 yılında Sarı Uygur başkentine ziyarette bulunmuş ve burada elliden fazla manastır bulunduğunu kaydetmiştir.

Kral Yeshey-wo'nun Batı Tibet'te Budizm'i Canlandırma Çabaları

Budist manastır ekolü onuncu yüzyılın ortalarında, Tsongka'dan kalkıp Kham'a yerleşen üç orta Tibetli keşişle, orta Tibet'te tekrar canlandı. Akabinde batı Tibet'in Ngari kralları Budizm'i önceden olduğundan bile daha iyi duruma getirmek için çok büyük çaba sarf ettiler. 971'de Kral Yeshey-wo, Rinchen-zangpo'yu (958 – 1055) ve yirmi bir genci din ve dil eğitimi almaları için Keşmir'e gönderdi. Bunlar ayrıca kuzey Hindistan'ın orta bölgesindeki Vikramashila Manastır Üniversitesi'ni de ziyaret ettiler.

Bu dönemde Keşmir, Karkota egemenliğini izleyen Utpala Hanedanlığı'nın (856 – 1003) son aşamalarında bulunuyordu. Utpala dönemi Keşmir'de pek çok iç savaşa ve şiddete tanıklık etmişti. Budizm'in kimi yönleri Hinduizm'in Şaivit formuyla karışmıştı. Bununla beraber, onuncu yüzyılın başında, Keşmir Budizm'i kuzey Hindistan manastır üniversitelerinde Budist mantığın canlanmasıyla yeni bir ivme kazanmıştı. Kral Kshama Gupta'nın (hükümdarlık dönemi 950 – 958) döneminde, bu hırslı Hindu hükümdarı pek çok manastırı yakıp yıktığında Budizm kısa süreli bir gerilemeye uğramıştı. Bununla beraber, Rinchen-zangpo'nun ziyaret ettiği dönemde Budizm yavaş yavaş yeniden canlanmaktaydı.

Budizm kısa süre önce, yüzyıllar boyunca batı Tibet'le yakın ilişkilere sahip olmuş Hotan'da doruğa ulaşmış olmakla beraber, Rinchen-zangpo'nun gittiği yıl Kaşgar'da Hotanlılar ve Karahanlılar arasında silahlı mücadele başlamıştı. Hotan artık Budist çalışmaları için emniyetli bir yer değildi. Üstelik, Tibetliler Sanskritçeyi Hint alt kıtasındaki kaynağından öğrenmek ve bunları orijinal dilinden bizzat tercüme etmeyi arzuluyorlardı. Sanskritçe Budist metinlerinin Hotancaya tercümeleri genellikle uyarlama olduğundan, Budist doktrini hakkında kafa karışıklığının hakim olduğu Tibetliler daha hassas bir tercüme peşindeydiler. Bu sebeple, Budizm Keşmir'de de riskli bir konumda bulunmasına rağmen, burası Tibetlilerin güvenilir bir eğitim alabilecekleri nispeten güvenli ve en yakın yegane merkezi teşkil ediyordu.

Keşmir'deki ve kuzey Hindistan Ganj Düzleklerindeki seyahati ve eğitimi yalnızca Rinchen-zangpo ve Legpay-sherab (Tib. *Legs-pa'i shes-rab*) tamamlayabildiler. Yeshey-wo, 988'de batı Tibet'e döndükten sonra, Rinchen-zangpo'nun pek çok metinle Tibet'e geri göndermiş olduğu Keşmirli ve Hintli keşişlerle hali hazırda çeşitli Budist tercüme merkezleri kurmuş bulunuyordu. Vikramashila'dan davet edilen keşişler ikinci bir rahiplik silsilesi başlattılar.

Onuncu yüzyılın son yıllarında Rinchen-zangpo, o dönemde günümüz trans-Himalaya Hindistan'ındaki Ladakh ve Spiti'nin büyük bölümlerini de içeren batı Tibet'te çok sayıda manastır yaptırdı. Ayrıca sıradan Tibet halkına Budizm'i sevdirmek amacıyla bu manastırları dekore etmeleri için sanatçılar davet etmek üzere iki kez daha Keşmir'e ziyarette bulundu. O sırada Keşmir'de hüküm süren hanedanlık değişmiş, İlk Lohara Hanedanlığı kurulmuştu (1003 – 1101). Hanedanlık değişimi barışçıl olarak meydana geldi ve Keşmir Budizm'i için bir sorun oluşturmadi.

Karahanlıların Hotan kuşatması, Rinchen-zangpo'nun geri dönüşünden altı yıl önce 982'de başlamış bulunuyordu. Geri döndüğü sırada, pek çok Budist hali hazırda mülteci olarak Tibet'e kaçışmaya başlamışlardı; bu da kuşkusuz orada Budizm'in tekrar canlanmasına katkıda bulunmuştur. Bunlar olasılıkla Kaşgar'dan ve Karahanlıların ikmal hattında bulunan Kaşgar ile Hotan arasındaki bölgeden gelenlerdi. Kaçanların çoğu Tibet'e giderken yol üzerinde Ladakh'tan geçmiş olsa gerektir ama çok daha

kolay ve kısa bir alternatif olmuş olacak şekilde batıya dönüp yakındaki Keşmir'e yerleşmediler. Bunun sebebi olasılıkla Yeshey-wo'nun güçlü egemenliği ve himayesi karşısında Ngari Krallığı'nın siyaseten ve dinsel olarak daha dengeli görünmüş olmasıdır. 821'de zulümden kaçmak isteyen Hotanlı keşişler de batı Tibet'e sığınmışlardı.

Hotan'a Tibet Askerî Yardımı

Kaşgar'ın Karahanlıları 930'larda Budizm'den İslam'a geçtiklerinde, Batı Tibet Ngari Krallığı yalnızca birkaç yaşındaydı. 929'da bir veraset meselesi yüzünden orta Tibet'le bölünme sonucunda bir siyasi antite olmuş olan Ngari başlangıçta askerî bakımdan zayıftı. Karahanlılarla dinsel farklılıklar sebebiyle düşman olmayı göze alabilecek konumda bulunmuyordu. Sağ kalmak için komşularıyla ilişkilerinin dostane olması gerekiyordu.

Fakat daha geç dönem Tibet Budist tarihlerine göre, Ngari kralı Yeshey-wo, on birinci yüzyılın başlarında kuşatma altındaki Hotan'ın yardımına koştu. Bu kuşkusuz Budizm'i savunmak için olduğu kadar, Karahanlıların siyasi olarak daha da yayılmasından duydukları korku sebebiyle de atılmış bir adımdı. Tibetliler ve Karluk/Karahanlılar yüzyıllar boyunca müttefik olmuş olmalarına rağmen, hiçbir zaman birbirlerinin topraklarını tehdit etmemişlerdi. Ayrıca Tibet, Hotan'ı daima meşru etki alanı dahilinde kabul ediyordu. Dolayısıyla Karahanlılar bu alanın sınırını bir kez aştıklarında iki millet arasındaki ilişkiler değişti.

Geleneksel Budist tarihlerine göre, Kral Yeshey-wo Karahanlılar (Tib. *Gar-log*, Tr. *Karluk*) tarafından esir alındı ama kullarının fidye ödemesine izin vermedi. Onlara hapiste ölmesine izin vermelerini ve bu parayı kuzey Hindistan'dan yeni Budist öğretmenler, bilhassa da Vikramashila'dan Atisha'yı davet etmek için kullanmalarını salık verdi. On birinci yüzyılın başında pek çok Keşmirli usta batı Tibet'i ziyaret ediyordu ve bazıları da buradaki Budist pratiğin giderek dejenere olmasına yol açıyorlardı. Bu durum Tibet'te Langdarma'nın zamanında manastır öğrenim merkezlerinin yakılıp yıkılması sebebiyle zaten kötü bir düzeyde olan Budist kavrayışını iyice karıştırdığından, Yeshey-wo bu karmaşayı düzeltmek istiyordu.

Yeshey-wo'nun kendini feda edişinin bu dindar anlatısında pek çok tarihsel tutarsızlık bulunmaktadır. Hotan kuşatması 1006'da sona ermiş, Yeshey-wo da Budist metinlerinin tercümelerini düzenlemek için 1027'de sarayından son bir ferman yayınlamıştır. O halde savaş sırasında hapiste ölmemiştir. Rinchen-zangpo'nun biyografisi uyarınca, kral kendi başkentinde hastalıktan ölmüştür.

Yine de bu uydurma anlatı dolaylı olarak batı Tibetlilerin o dönemde kuvvetli bir askerî güç teşkil etmediklerini göstermektedir. Hotan kuşatmasını kaldırmada etkili olamadılar ve gelecekte Karahanlıların İpek Yolu'nun güney Tarım kolu boyunca daha da yayılmasına önemli bir tehdit oluşturmazdılar. Burada yaşayan Tibet göçebelerini savunamayacaklardı.

Karahanlıların Olası Askerî Stratejisi

Karahoca Uygurları İpek Yolu'nun kuzey kolunu kontrol ediyorlardı. Bu rakip Türki halklar bilhassa savaşçı olmamakla beraber, o dönemde önemli bir askerî güç teşkil eden Kitanların vasallarıydılar. Karahanlılar, söz gelimi yakındaki Kuça'da bulunan Karahoca krallığına saldıracak olsa, Kitanlar şüphesiz savaşa çekilirdi. Yine aynı şekilde savaşçı bir geleneğe sahip olmayan Hotan ise daha da savunmasızdı. Destek sağlamak için bazı Han Çinli saraylarına heyetler göndermekle beraber, temelde izoleydi. Ngari etkin bir savunma konusunda yardımcı olamazdı.

İpek Yolu'nun kuzey kolu, neredeyse bir buçuk yüzyıl boyunca kullanılmadıktan sonra, 938'de Hotanlılar tarafından tekrar açılmıştı ve bir kez daha yeşim ticaretini Han Hanedanlığı'na taşıyordu. Bununla beraber, birkaç Tibetli göçebe haricinde çoğunlukla terkedilmiş ve savunmasız bulunuyordu. Kuzey yolunu ele geçirmek için Kuça'dan Turfan'a kadar bütün Karahoca Uygur vahalarını almak için bir dizi

savaş yapmak gerekirken, güney yolunu ele geçirmek için tek bir savaş kazanmak, yani Hotan'ı almak yeterli olacaktı.

Karahanlılar Hotan'ı alarak Hotan'ın batısında Kaşgar üzerinden Soğd'un önemli şehirlerine kadar uzanan imparatorluklarına bağlarsa, Orta Asya İpek Yolu'nun Dunhuang'a kadar uzanan ve burada kuzey koluyla birleşen bütün güney kolunun kontrolü de otomatik olarak kendilerine geçecekti. Böylece Karahoca egemenliğindeki kuzey Tarım'dan geçen yola alternatif bir ticaret yolunu kontrol edebilirler ve hem mali bakımdan hem de itibar bakımından muazzam bir kazanç elde ederlerdi. Karahoca üzerinde üstünlük elde etmek için askerî bir sefer yapmalarına gerek kalmaz; bunun yerine, Karahoca Uygurlarını İpek Yolu ticaretinden koparıp atmak suretiyle onları ekonomik olarak alt edebilirlerdi. İpek Yolu'nun güney kolunu ele geçirmeye yönelik bir askerî strateji belirlenmesindeki önemli bir etmen ise doğudaki devletlerin bir Karahanlı inisiyatifine nasıl tepki gösterecekleriydi.

Tangut Bağlantısı

Sarı Uygurlar, bağımsız Guiyijin devletini ele geçirdikleri 890'lardan beri güney Tarım yolunun kuzey koluyla birleştiği doğu ucundaki Dunhuang'ı yönetmişlerdi. 930'lardan beri Kitan egemenliğinde bulunan Sarı Uygur toprakları buradan güney doğuya doğru uzanıyor ve İpek Yolu'nun içinden geçerek devam ettiği Gansu Koridoru'nu kapsıyordu. İpek Yolu daha sonra Tangutların elindeki güney Gansu'dan geçerek Han Hanedanlığı'na giriyor ya da güneye doğru ayrılarak o dönemde Tibet Tsongka Krallığı'nın hakimiyetinde bulunan, Arap-Tibet ticaretinin son noktası Kokonor bölgesine sapıyordu.

Tangutlar bu dönemde Kuzey Hong'a fevkalade düşman olduklarından, topraklarından Han Hanedanlığı'na giden bütün ticareti engelleyerek bizzat bu malların belli başlı alıcısı haline geldiler. Bunun üzerine Çangan'a giden ticaret yolu Tangutların etrafından dolanmak için Sarı Uygur topraklarından güneye giderek Tsongka'ya ve buradan da Han Hanedanlığı'na geçecek şekilde kanalize edildi. Böylece 982'de Tangut imparatoru Jiqian, hanedanlığının kurulmasıyla, Sarı Uygur ve Tsongka topraklarını ele geçirip yayılmak üzere derhal savaş açtı ve Kuzey Song'un batıdaki Orta Asya topraklarına erişimini tamamen kesti.

Klasik “düşmanımın düşmanı dostumdur” stratejisini izleyen Karahanlılar çok geçmeden Tangutlarla iyi ilişkiler kurdular. Tangutların Budizm'i tercihi diplomatik müzakereler açısından bir engel teşkil etmiyor gibiydi. Görünüşe göre, söz konusu olan ekonomik kazanç olduğunda, jeopolitik meseleler dinsel meselelerden ağır basıyordu.

Tangutlarla Olası Askerî Antlaşmalar

Kesin kayıt bulunmamakla beraber, Karahanlıların da Hotan kuşatmasını 982'de başlatmış oldukları gerçeğinden yola çıkarak Karahanlılar ile Tangutların bir antlaşma imzaladıkları sonucuna varmak mantıklı görünmektedir. Şartlara ilişkin olasılıklardan biri, Tangutların Karahanlıların Hotan'ı ve güney Tarım'ı ele geçirmelerine engel olmadıkları takdirde, Karahanlıların da Gansu'nun geri kalanı ile Kokonor bölgesinin Tangutlar tarafından istilasına müdahale etmeyecekleri olabilir. Kitanların, Sarı Uygurların yardımına geldiği durumda, Tangutlar bunları püskürtmek için Karahanlıların olabileceğinden çok daha iyi bir konumda olurdu. Karahanlıların Sarı Uygurlara bizzat saldırması ve Kitanlarla da savaşmak zorunda kalması güney Tarım çöl arazisi boyunca sürdürülemez bir ikmal hattı oluşturmayı gerektirirdi.

Hem Karahanlılar hem de Tangutların askerî saldırılarında başarılı olduğu durumda, kuzey doğu Tibet ve Han Hanedanlığı sınırlarından Semerkant'a kadar, güney İpek Yolu'nun rakipsiz hakimleri olurlar, Kuzey Song ve Karahoca Uygurlarını bu ticaretin ortaklığından kesin surette silerlerdi. Hotanlı Budistler Kaşgar'ın İslam'a karşı koymasını desteklemiş olabilse de, bu durum şüphesiz ki Karahanlılara

kuşatmalarını dayatmak için manevi bir koşul sunmakla kalırdı. Fakat o dönemde milletler askerî saldırılarda bulunmak için gerekçeye ihtiyaç duymuyorlardı.

Ayrıca olayların gidişatını Karahanlılar ve Tangutlar arasında Hotan’a ve Gansu Koridoru’na ilişkin bir karşılıklı saldırmama akti varsaymaksızın da açıklamak mümkündür. Bu iki millet İpek Yolu ticaretinin hakimiyetini paylaşmak durumunda kalacak olsa bile, Karahanlı Kağanı kuşkusuz tüm Türk boylarının önderi olarak etki alanına Sarı Uygurları da katmak isterdi. Karahoca Uygurları veya Sarı Uygurlarla doğrudan askerî olarak çarpışmak, olası Kitan müdahalesi yüzünden fazla riskli iseydi, bunların sadakatini kazanmanın başka yolları da bulunuyordu.

Söz gelimi, Karahanlı Kağanı güney Tarım ticaret yolunu ele geçirmekle ve bunu Batı Türkistan’daki topraklarıyla birleştirmekle muazzam askerî ve ekonomik başarılar kazanırsa, iki Uygur grubu da onun ruhani gücünün (*kut*) üstünlüğüne ikna olurdu. Kağanın zaferini, kutsal Balasagun Dağı’nın muhafızı olarak tüm Türkler üzerindeki haklı gücünün açık bir ifadesi olarak görmek suretiyle, Ötüken’i Kitanlardan geri almaya dair tüm ümitlerinden vazgeçerek bu gerçek önderlerine dönebilirlerdi. Kağanın İslam’ı benimseyip onun Balasagun’u ve güney Tarım’ı almak için gereken doğaüstü gücünü edinmek suretiyle doğru din tercihinde bulunduğunu gördüklerinde, yine doğal olarak – Allah’a teslimiyetin değil, Karahanlı Kağanına teslimiyetin simgesi olarak – Budizm’den İslam’a geçerlerdi.

O halde bu güney Tarım seferinde Kağanın birincil hedefi şüphesiz hakkın yerini bulması veya şehitlerin öcünü almak sebepleriyle İslam’ın yayılması değildi. Birincil hedef çok daha olasılıkla, kısa vadede ekonomik avantaj sağlamak ve toprak kazanmak, uzun vadede ise yabancı bir dinin bir araya getiriciliği sayesinde Türklerin birleşik siyasal sadakatini elde etmek amacıyla dinsel bağlılığını kazanmaktı. Halklarını Budizm’i, Şamanizm’i ve Maniheizm’i benimsemeye yönlendiren önceki Türki hükümdarların izlediği tarihsel örgülenimden ortaya çıkan sonuç budur. Fakat Kağanın gerekçelerinden bağımsız olarak, hiç şüphesiz pek çok Türk İslam’ı samimi olarak benimsemiştir.

Hotan’da Budizm’in Kaybolması

Karahanlıların kuşatmanın ve onu izleyen isyanın akabinde Hotan’ı işgaline ilişkin anlatılarda, yerel halka gelince bir sessizlik hakim olmaktadır. İsyân bastırıldıktan bir yıl sonra, Han Hanedanlığı’na giden Hotan ticaretinde ve vergi heyetinde yalnızca Türki Müslümanlar bulunuyordu. Karahanlıların Türki dili bütünüyle Hotancanın yerini aldı ve devletin tümü İslam devleti oldu. Budizm tamamen kayboldu.

Tibetliler önceki topraklarıyla temaslarını öyle bir kaybettiler ki Tibetçe Hotan demek olan *Li* kelimesi orijinal anlamını yitirdi ve Nepal’deki, eskiden buranın hükümdarı olan Licchavi hanedanlığının (386 – 750) kısaltması olarak Katmandu Vadisi anlamına gelir oldu. Hotan’la ilgili tüm Budist efsaneleri de, örneğin Manjushri’nin bir dağı kılıcıyla yarmak suretiyle bir gölü boşaltmasıyla kurulduğu anlatılan Katmandu’ya aktarıldı. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllara gelindiğinde, Tibetliler bu efsanelerin Hotan’la herhangi bir ilgilerinin olmuş olabileceğini dahi unuttular. Örneğin Kral Yeshey-wo’nun kendini feda edişine dair Tibet Budist anlatıları kralın “Garloglar,” yani Karahanlı Karlukları tarafından hapsedilmesinin tuhaf bir şekilde Nepal’de meydana geldiğini söyler. Nepal’de gerçekten de 1039 ve 1045 arasında bir iç savaş olmuştu ama bu dönemde orada Karluklar şöyle dursun, herhangi bir Türk boyu dahi zor bulunuyordu.

Önceki analizimize ek olarak yukarıda anlattığımızdan da görüleceği üzere, öyle görünüyor ki Hotanlılar arasında Budizm’in yok olması Budistlere zorla İslam’ın benimsetilmesinden ziyade, yirmi dört yıllık kuşatmada halkın kırılması ve akabinde sağ kalanların isyanının bastırılmasıdır. Karahanlıların öncelikli meselesi, tüm Türk boylarını kutsal Balasagun Dağı’nın koruyucuları olarak kendileri etrafında birleştirme çabasının parçası olarak egemenlikleri altında bulunan Türklere din değiştirtmekti; egemenlikleri altında bulunan diğer halklara değil. Örneğin 1043’te on bin Türk’ün kitlesel olarak İslam’ı

benimsediği bir din değiştirme töreni gerçekleştirdiler. Buna geleneksel şamanist tonunu ve dolayısıyla olayın etnik önemini anımsatan yirmi bir bin baş sığırının kurbanı eşlik etti.

Karahanlılar Emevî, Abbâsî ve Samanî örneklerini izleyerek başka dinleri benimseyen Türk olmayan tebaaya korunan tebaa statüsü bahşettiler. Hristiyan Nasturilere ilişkin durum oldukça iyi belgelenmiştir. Karahanlı döneminde Semerkant'ta Nasturi bir metropoliti bulunmaktaydı. Ayrıca, Karahanlı İmparatorluğu'nun 1137'de devrilmesinden sonra, Kaşgar'a da bir metropolit gitti; bu durum egemenlikleri sırasında Nasturi Hristiyanlık'ın mevcut olduğuunu ve hoş görüldüğünü göstermektedir. Aynısının buradaki Budizm için de geçerli olmuş olduğu sonucuna varabiliriz; bilhassa da Kaşgar'ın sonraki hükümdarlarının Budizm'i kolladığını ve onların hükümdarlıkları sırasında Kaşgar'ın birden çok Budist devlet adamı çıkardığını düşünürsek.

Hotan'da iki kilisesiyle birlikte küçük bir Nasturi topluluğuunun kuşatmanın öncesinde mevcut olduğu ama sonrasında hiçbir bahsinin geçmediği gerçeği, Karahanlıların Hristiyanlık'a karşı hoşgrlerine rağmen, Hotan'ın hem Hristiyan hem Budist yerli halkının oğuunun askerî işgal sırasında ölmüş olduğu sonucunu daha da olası kılmaktadır. Öyle olmasaydı, Kaşgar'daki akrabalarının durumunda olduğu gibi, Hotanlı Nasturiler tarihsel anlatılarda kesinlikle tekrar ortaya çıkarlardı.

17 On Birinci Yüzyılda Tangut, Tibet ve Kuzey Song Hanedanlığı

Tangutların Karahanlıların Daha Fazla Yayılma Planlarını Bozması

Hotan'ın düşmesinden sonra, Karahanlılar güney Tarım'ın geri kalanını ele geçirmeye yönelik seferlerini daha da doğuya ilerletemediler. Gazneli Mahmut güneyden saldırdı ve bu iki Türki güç 1006'dan 1008'e kadar savaştılar. Yusuf Kadir Han, burada savaşmak üzere Hotan'dan ayrıldı ve Gaznelileri püskürtmeyi başardı. Daha sonra bir isyanı bastırmak üzere Hotan'a geri döndü. Akabinde, 1009 yılında vakit kaybetmeksizin tekrar Kuzey Song sarayına vergi ve ticaret heyetleri göndermeye başladı. Bu durum güney İpek Yolu ticaretinin kontrolünün onun için ne kadar yüksek bir öncelik taşıdığını göstermektedir.

Takip eden yıllar Karahanlılar için taht mücadelesiyle geçti ve bu mücadele 1024 yılında, sonunda Yusuf'un kağan olmasıyla son buldu. Karahanlılar bu dönemde Hotan'ın doğusundaki güney Tarım'ı ele geçirme fırsatını bulamamış olsa da, Türki Müslüman tüccarların başı çektiği Çin-Hotan ticareti hiçbir zaman kesintiye uğramadı.

[Yirmi Yedinci Haritayı Görüntüle: [Karahanlı, Gazneli ve Tangut İmparatorluklarının Yükselişi, On Birinci Yüzyılın İlk Yarısı.](#)]

Bu arada, Tangutlar kendi askerî yayılma planlarını sürdürdüler. İkinci Tangut imparatoru Deming (hükümdarlık dönemi 1004 – 1031) Hotan'ın düşüşünden iki yıl sonra 1006'da Kuzey Song Hanedanlığı'yla barış yaptı. Bundan böyle Tangut sarayı, Kuzey Song sarayının Konfüçyüsçü ayinlerini ve törenlerini benimsedi; ki bu durum Kuzey Song'un yüksek medeniyet duygusunu okşuyor ve Tangut sarayının etkinliğine son derece olumlu etki ediyordu.

O zamana kadar Kuzey Song Hanedanlığı hem Sarı Uygurlarla hem de Tsongka'yla dostane ilişkilere sahipti. Fakat Tangutların Kuzey Song'la başlattıkları barış girişimi bu siyasi yönelimi etkili bir biçimde nötrale etti. Artık doğu kanatlarından veya Kuzey Song'un askerî amaçlarını baltalamasından kaygılanmak zorunda olmayan Tangutlar, böylece Sarı Uygur Krallığı'na saldırıp burayı ele geçirmeye koyuldular ve 1028'de saldırdılar. Burada yaşayan Tibetliler Tsongka'ya kaçtılar ama burası da Tangutların saldırısına maruz kaldı.

Tangutlar bu arada o kadar güçlenmişti ki Karahanlıların artık askerî olarak Tarım Havzası'nda daha doğuya ilerleyecek imkanları kalmamıştı. Tangutlar, en büyük Tangut kralı Yuanhao'nun egemenliğinde (1031 – 1048), yalnızca Sarı Uygurları ele geçirme teşebbüsünü tamamına erdirmekle kalmayıp, aynı zamanda Dunhuang'dan Hotan'daki Karahanlı sınırına kadar olan toprakları da ele geçirdiler. Fakat Tsongka'yı yerli Tibetlilerden almayı asla başaramadılar.

Tangutlar Kuzey Song sarayıyla barış yapmış olmakla beraber, yeni alınmış topraklarından geçerek Han Hanedanlığı'na giden Orta Asya ticaretine ağır vergiler ve kısıtlamalar getirdiler. Çok geçmeden Kuzey Song Hanedanlığı'nın başlıca ticaret ortağı olarak Orta Asya'nın yerini bilhassa onlara yegane önemli ürünleri olan çayın yanı sıra her türlü askerî girişim için temel kabul edilen atları da tedarik eden Tsongka aldı.

Ayrıca, Gaznelilerin 1001 ve 1021 yılları arasında saldırılarına devam ederek Gandhara'yı ve kuzey batı Hindistan'ı alması, buradaki zengin Hindu tapınaklarını ve Budist manastırlarını yağmalayıp yerle bir etmesi, İpek Yolu boyunca Hindistan'a ve Hindistan'dan yapılan dinî seyahatlere son vermiştir. Hacılar yüzyıllar boyunca Orta Asya'dan veya Han Hanedanlığı'ndan Hindistan'daki manastırlara giderek Budist öğretmenler davet etmiş ve buradan dinsel metinler ve kutsal emanetler getirmişlerdi. Fakat Kuzey Song kaynaklarına göre bu amaçla son ziyarette bulunanlar, Han Hanedanlığı'na 1027'de gelen Dharmashri ile

1036'da gelen Sumanas olmuştur. Bundan sonra artık Hindistan'a veya Hindistan'dan başka dinî gezi yapmanın olanağı kalmamıştır.

Tangutların Han Çinli Budist Metinlerini Karşılaması

Han Çinli Budist kanonu ilk olarak 972 ve 983 arasında Kuzey Song Hanedanlığı'nın ilk iki imparatorunun himayesinde basılmıştı. Bundan önce, söz konusu kanon yalnızca el yazmaları olarak mevcut bulunuyordu. Deming'in Sarı Uygurları fethetme girişiminin başlangıcından bir yıl sonra 1029'da, çocukken Budizm'i öğrenmiş olan Tangut imparatoru, Kuzey Song sarayına bir heyet göndererek yetmiş at sundu ve bu kanonun bir kopyasını talep etti. Artık metinleri Hindistan'dan temin etmenin hiçbir yolu kalmamıştı. Kuzey Song imparatoru Renzong (hükümdarlık dönemi 1023 – 1064) selefinin Tangut hükümdarıyla imzaladığı barış antlaşmasının ruhuyla bu talebi yerine getirdi.

Bu dönemden itibaren, sonraki Tangut imparatorları yeni Budist metinleri elde etmek için Han Hanedanlığı'na tekrar tekrar heyetler gönderdiler. Bu durum yalnızca en eksiksiz Budist literatürü koleksiyonunun Çincede bulunmasından kaynaklanmıyordu; aynı zamanda başlangıçta Tangutların, artık Hindistan olasılığı ortadan kalktığına göre, en büyük alternatif metin kaynağını teşkil eden Sarı Uygurlarla ve Tsongka Tibetlileriyle savaşta olmasından da ileri geliyordu. Kuzey Song imparatorlarının Tangutların taleplerini sürekli yere getirmelerinde dinsel sebepler de rol oynamış olabilmekle beraber, kuşkusuz ayrıca çok ihtiyaç duyulan atlar için yeni bir kaynağa sahip olabilmeyi de önemli buluyorlardı. Ayrıca mutlaka ki Tangutların Orta Asya'yla ticaret engellerini gevşetmelerini umuyorlardı.

Tangut Budizm'inin Tesisine Uygur ve Sarı Uygur Katkısı

Yuanhao hükümdarlığı altında 1034'te Sarı Uygurlar tamamen Tangutların eline geçtiğinde, Tangutlar üzerindeki Sarı Uygur ve Uygur kültürel etkisi de artmaya başladı. Sarı Uygur Budist manastırları, Tangut hakimiyetinde de gelişip serpilmeye devam etti. Eğitimli Sarı Uygur ve Uygur keşişleri bütün Tangut topraklarını geziyor ve Budizm inancı sıradan halk arasında önemli oranda artıyordu. Bir kısım Tangut Karahoca topraklarına yerleştiler. Tangutlar ve Karahoca Uygurları arasında zaman zaman siyasi ihtilaflar meydana gelse de, bu iki millet temelde barışçıl ilişkilere sahipti ve Uygurlar, Moğolistan'daki Kitanlarla olduğu gibi, Tangutlar karşısında da itaatkar bir konumu kabulleniyordu.

Tangutlar, Han Çinli kültüründen pek çok pragmatik özellik almış olmakla beraber, tamamen asimile olmak da istemiyorlardı. Kendilerinden önce kuzey Çin'in bazı bölgelerinde pek çok Hanlı olmayan hükümdarın yaptığı gibi, kendi kimliklerini korumayı arzu ediyorlardı. Eski Türkler, Uygurlar ve Kitanlar gibi Tangutlar da kendi yazı sistemlerine ve kendi dillerinde tercümelere sahip olmak suretiyle bir mesafe koyacaklarını düşünüyorlardı. Böylelikle 1036'da Tangutlar kendi dillerini yazmak için bir alfabe benimsediler. Kitan harflerinden geliştirilen bu yazı, Asya'da tasarlanan en karmaşık yazı sistemiydi.

Kitanlarla deneyim kazanmış olup, bu yazı sistemini kullanan Sarı Uygurlar ve Uygurlar Tangutların yalnızca Han Çinli Budist metinlerini değil, devlet işleri için faydalı olan Konfüçyüsçü metinleri de kendi dillerine tercüme etmelerine yardımcı oldular. Yazıyı öğrenmek zor olduğundan, Tangutlar başlangıçta Budist liturjik metinlerini, daha önce bu alanda kullanılan Uygur ve Han Çinli tercümelerinde de söz konusu olduğu gibi, Tibet alfabesiyle yazdılar. Dolayısıyla, Tibet kültürü de bölgede hâlâ mevcuttu.

1038'de İmparator Yuanhao, Budizm'i Tangutların resmî dini ilan etti. Tangut hanedanı kendilerini kuzey Çin'in (386 – 534) Tabgaç Wei hükümdarlarının torunları olarak kabul ettiğinden, bu ilanı Budizm'in devlet tarafından düzenlendiği Tabgaç politikasının yeniden tesisi için çok büyük önem arz ediyordu. Böylece 1047'de İmparator bürokrasiyi ve genel halkı Budist ayinleri ve ibadetleri gerçekleştirmeye mecbur bırakan bir yasayı kabul etti. Böylelikle Tangutlar arasında Budizm'in yayılması devlet eliyle gerçekleştiriliyordu. Fakat katı devlet denetimiyle, Tangut manastırlarındaki ilmî ve edebî standartlar her daim sıkı ve yüksek tutuluyordu.

Müteakip Çin-Tangut Siyasi ve Dinsel İlişkileri

Yuanhao'nun hükümdarlığı sırasında, 1040 ve 1044 yılları arasında Tangut İmparatorluğu ve Kuzey Song Hanedanlığı arasında dört yıllık bir savaş patladı. Kuzey Song sarayı kuşkusuz İpek Yolu milletleriyle ticaretin çok daha artırılmasını arzuluyor ama Tangutlar üzerinde üstünlük edinmekte büyük zorluk çekiyordu. 1048'de Yuanhao, daha önce milliyetçi Tangut Budist desteğinin yerine Han Çinli Taocu eğilimlere sahip olduğu için cezalandırdığı oğlu tarafından öldürüldü. Bundan sonra yarım yüzyıl boyunca Tangut tahtına bir dizi zayıf imparator oturdu ve genellikle gücü ellerinde tutanlar da ana kraliçeler oldu. Tangut ordusunun gücü bir ölçüde zayıfladı ve Han Çinlilerle Orta Asya ticareti daha az engellerle sürdü.

Bu dönemde Tangutlar, Kitanlar ve Kuzey Song Hanedanlığı sık sık birbirine saldırı düzenliyorlardı. Asla üstünlük elde edemeyen Kuzey Song, üçünden en zayıfı olarak, 1082'de Tangutlara ve Kitanlara taviz olarak yıllık vergi ödemeyi kabul etti. Antlaşmanın hem öncesinde hem de sonrasında, Tangutlar Budist metinleri bulmak için Han Hanedanlığı'na heyet göndermeye devam ettiler. Hatta Tangut imparatorlarından ve ana kraliçelerinden bazıları bunların tercümelerine katkıda bulundu. Sarı Uygurlar ve Uygurlar dinsel meselelerde yardımcı olmayı sürdürdüler ve onlar da farklı Budist metinlerini Sanskritçeden ve Tibetçeden – nadiren Uygurcadan – Tangut diline tercüme ettiler.

Budizm, Karahoca Uygur krallığında da son derece kuvvetli olmayı sürdürdü. Söz gelimi, 1096'da Karahoca hükümdarı Kuzey Song imparatoruna yeşimden bir Buddha sundu. Fakat din asla halka kanunen dayatılmıyor veya Tangut devletinde olduğu gibi devlet kontrolüne sokulmuyordu. Budizm bu dönemde Tsongka'da da gelişmekteydi. Tsongka sarayı, Kuzey Song sarayına gönderdiği heyetlerde Budist keşişler görevlendiriyordu.

Budizm'in Orta Asya'da Yeniden Canlanması

On birinci yüzyıl boyunca, Keşmir'e ve kuzey Hindistan'a Budizm çalışmaya giden kararlı bir Tibetli akışı oldu. Bunların pek çoğu, topraklarındaki yeni inşa edilmiş manastırlarda Budizm'i canlandırmak üzere yanlarında bu bölgelerden ustalarla geldiler. Bu yöndeki ilk hareketlilik batı Tibet'teki Ngari Krallığı'ndan gelmiş olmakla beraber, 1040'ta Zhalu Manastırı'nın kurulmasıyla çok geçmeden ülkenin orta bölgesine de yayıldı.

Tibet'e gelen her Hintli usta veya geri dönen her Tibetli öğrenci belli bir Budist pratik tarzının ekolünü de beraberinde getirdi. Bunların pek çoğu etraflarında yalnızca dinsel değil, seküler toplulukların da billurlaştığı manastırlar inşa ettiler. Bu aktarım ekolleri ancak on üçüncü yüzyılda pekişerek Tibet Budizm'inin “Yeni Dönem” denilen ekollerinin çeşitli mezheplerini oluşturdular; örneğin Kadam (Tib. *bKa'-gdams*), Sakya (Tib. *Sa-skya*) ve bazı farklı Kagyu (Tib. *bKa'-brgyud*) silsileleri.

On birinci yüzyılda yaşamış diğer Tibetli ustalar da Orta Asya'da ve Bhutan'da sekizinci yüzyılın sonundaki ve dokuzuncu yüzyılın başındaki sorunlu dönemde korumak amacıyla saklanmış metinleri bulmaya başladılar. Bulunan Budist metinleri “Eski Dönem” veya Nyingma (Tib.) ekolünün metinsel temelini oluştururken, yerli Tibet geleneğinden gelen ve biraz daha önceden bulunan metinler, örgütlü Bön dinini tesis etmek için gereken temeli teşkil ettiler. Bazı ustalar, genellikle birbirlerine çok benzeyen, iki türde de metin buldular. Esasında örgütlü Bön dini hem Yeni hem Eski Budist Tercüme ekolleriyle o kadar çok ortak özellik paylaşıyordu ki, her bir dinin sonraki ustaları diğer dinin kendi dinlerinden intihal ettiğini iddia etmiştir.

Ngari hanedanı yalnızca Keşmir'den ve kuzey Hindistan'dan yeni gelmiş Budist metinlerinin tercümesini destekleme konusunda değil, aynı zamanda önceki tercümelerin gözden geçirilmesi ve dindeki bazı hassas meselelerin açıklığa kavuşturulması anlamında da önemli bir rol oynamaya devam ediyordu. 1076'da Kral Tsedey (Tib. *rTse-lde*) tarafından Ngari'deki Toling Manastırı'nda toplanan Toling Konseyi (Tib. *Tho-ling*) Tibet'in batı, orta ve doğu bölgelerinden tercümanların yanı sıra bazı Keşmirli ve kuzey Hintli ustaları da bir araya getirmiş ve çalışmaların koordine edilmesini sağlamıştır. Prens Zhiwa-wo'nun (Tib.

Zhi-ba 'od) 1092'de çıkardığı ferman hangi metinlerin güvenilir kabul edileceğine dair standartları belirlemiştir.

Hotan'ın Düşüşünden sonra Karahanlıların Budistlerle İlişkileri

Bu dönem boyunca Karahanlılar Müslüman tüccarları, Hotan'dan Tangutların elinde bulunan güney Tarım yolu üzerinden Kuzey Song'un başkentine gönderiyordu. 1068 ve 1077 arasında o kadar çok heyet gönderildi ki (senede en az iki tane) Kuzey Song yetkilileri bunların büyüklüğünü ve sıklığını sınırlandırmak durumunda kaldılar. Bu ticaret 1137'de Karahanlıların çöküşüne kadar sürdü.

Görünüşe göre Tangutların, Tibetlilerin, Karahoca Uygurlarının ve Han Çinlilerinin güçlü Budist inanışları Karahanlıları ekonomik kazanç elde etme heveslerinden asla caydırmıyordu. Uluslararası ilişkileri salt kafirlere İslam'ı benimsetmeyi hedef alsaydı, şüphe yok ki Budist ticaretini boykot eder ve bunların zayıf anlarında Tangutlara, Uygurlara veya Ngari Tibetlilerine saldırırlardı. Fakat Orta Asya'da ve Hint alt kıtasında Müslüman-Budist ilişkilerinin tarihinde sürekli kendini gösteren bir eğilime uygun olarak, Müslümanların yeni topraklar ele geçirmelerine yerel dinlere ait kurumların hızla tahrip edilmesi damgasını vurmuş; bunu izleyen işgal de ekonomik sömürüyle karakterize olmuştur. Ekonomik sömürü daima belli ölçüde bir dinsel hoşgörü gerektirmiş ve bu bir kez tesis olduktan sonra da siyasi politikanın biçimlenmesinde öncelikli hale gelmiştir.

18 Gazneliler ve Selçuklular

Gandhara ve Kuzeybatı Hindistan'a Gazneli Seferi

Gazneli Mahmut 1008'te kuzeydeki Karahanlı İmparatorluğu'na düzenlediği saldırı sonucunda püskürtüldükten sonra, krallığını Karahanlıların intikamından korumak için güney Soğd ve Harezm'deki Selçukluları askere aldı. Selçuklular, Samanîler tarafından savunma kuvveti olarak kullanılan ve 990'larda İslam'ı benimsemiş olan köleleştirilmiş bir Türk boyuydu. Ana vatanını güvenceye alan Mahmut, böylece dikkatini tekrar Hint alt kıtasına çevirdi.

Bundan birkaç on yıl önce, 969'da Fâtımîler (910 – 1171) Mısır'ı ele geçirmiş ve onu hızla genişleyen imparatorluklarının merkezi yapmışlardı. Kehanete göre on ikinci yüzyılın başında meydana gelmesi gereken İslami mesihin gelişi, kıyamet savaşı ve dünyanın sonuna hazırlık olarak bütün Müslüman dünyasını İsmailî mezhebi sancağı altında birleştirmeye çalışıyorlardı. Toprakları kuzey Afrika'dan batı İran'a kadar uzanıyordu ve büyük bir deniz kuvveti olarak etkilerini ve inançlarını yaymak için çok uzaklara misyonerler ve diplomatlar gönderiyorlardı. İslam dünyasının önderliği konusunda Sünni Abbâsîlerin en büyük rakipleriydiler.

Emevîlerin fethinden sonra Sind'deki Müslüman egemenliğinin kalıntıları son derece zayıflamıştı. Sünni valiler Abbâsî halifesine itibari bir sadakat gösterirken, esasında güçlerini yerel Hindu hükümdarlarıyla paylaşıyorlardı. İslam Budizm'le, Hinduizm'le ve Jainizm'le barış içerisinde birlikte yaşıyordu. Fakat İsmailî misyonerler buradaki Sünni ve Hindular arasında mevcut durumdan hoşnut olmayan ve dinlerini benimsetebilecekleri bir kitle buldular. 959 itibarıyla kuzey Sind'de Multan'ın hükümdarı İsmailî Şiiliği benimsedi ve 968'de de Multan kendini Abbâsîlerden bağımsız bir İsmailî Fâtımî vasal devleti ilan etti. Bu noktada Abbâsîler ve onlara katılan Gazneli vasalları, Fâtımî rakipleri tarafından doğudan ve batıdan kuşatılmışlardı. İki cepheden birden yaklaşmakta olan bir istiladan korkuyorlardı. Multanlı İsmailîlerin Gaznelilere saldırmak için tek yapmaları gereken, Gazneli düşmanları Hindu Şahilerin topraklarından geçmek olacaktı.

Babası İslam'ın Şiî formunu benimsemiş olmakla beraber, Gazneli Mahmut yalnızca Abbâsîlerin değil, Karahanlıların ve Samanîlerin de egemen dini olan Sünniliği seçmişti. Mahmut, İslam'ın diğer formlarına karşı hoşgörüsüzlüğüyle nam salmıştı. 998'de tahta çıkıp Afganistan'daki gücünü pekiştirdikten sonra, 1001'de Gandhara'daki Hindu Şahilere ve Uddiyana'ya saldırdı ve yine olası bir tehdit olarak gördüğü babasının düşmanı Jayapala'yı yendi. Hindu Şahi egemenliğinden önce Kral İndrabhuti ve Padmasambhava'nın da memleketi olan Uddiyana hâlâ başlıca Budist tantra merkezlerinden biri olmakla beraber, burada gelişmekte olan Budist manastırları bulunmuyordu. Öte yandan, Hindu tapınakları ise zenginlik içerisinde çoğalmıştı. Dolayısıyla, Mahmut bunları talan edip yok etti.

Jayapala'nın halefi Anandapala (hükümdarlık dönemi 1001 – 1011) böylece Multan'la ittifak kurdu. Fakat 1005 yılında Mahmut bunların birleşik kuvvetlerini yenerek Multan'ı topraklarına kattı ve böylece Fâtımî İsmailîlerin doğuda Sünni Abbâsîler için oluşturduğu tehdidi etkisiz hale getirdi. Mahmut ordularına “gazi,” yani imanın savaşçıları diyor ve İsmailî Şii sapkınlığına karşı ortodoks Sünni inancını savunmak için seferini de “cihad” diye adlandırıyordu. Dinsel coşkusu motivasyonunun önemli bir bölümünü teşkil etmiş olabilir ancak daha büyük bir bölümünü kendini İslam dünyasının önderleri olarak Abbâsîlerin muhafızı olarak kabul ettirme isteği teşkil ediyordu. Bu rolü oynamak Abbâsî vasalı olarak kendi hükümdarlığını da meşru kılacak ve talan ettiklerinden elde ettikleri de Abbâsîlerin başka yerlerde Fâtımîlere karşı yaptıkları seferleri finanse etmeye yarayacaktı. Söz gelimi, Multan'daki eski Hindu güneş

tapınağı Surya Mandir söylenenlere göre Hint alt kıtasının en zengin tapınağıydı. Buradan topladığı hazineler Mahmut'un daha doğudaki başka zenginlikleri de ele geçirme hevesini iyice körükledi.

Mahmut, Karahanlılara karşı seferinin başarısızlığa uğramasından sonra, Hint alt kıtasına geri dönerek 1008'de günümüz Hint Pencap'ı ile Himaçhal Pradeş'teki Anandapala ve Rajput hükümdarlarının ittifakını yenilgiye uğrattı. Nagarkot'taki (günümüz Kangra'sı) muazzam Hindu Şahi hazinesine el koydu ve sonraki yıllarda da bölgedeki varlıklı Hindu tapınaklarını ve Budist manastırlarını da talan ve tahrip etti. Yakıp yıktığı Budist manastırları arasında günümüz Delhi'sinin güneyinde kalan Mathura da bulunuyordu.

Mahmut 1010 yılında Multan'daki bir isyanı bastırdı ve (hangi kaynağın temel alındığına bağlı olarak) 1015'te veya 1021'de Keşmir'e giden batı dağ eteklerindeki Lohara kalesinde kuvvetlerini takviye eden bir sonraki Hindu Şahi hükümdar Trilochanapala'nın (hükümdarlık dönemi 1011 – 1021) peşine düştü. Fakat Mahmut hiçbir zaman ne kaleyi alabildi ne de Keşmir'i ele geçirebildi. Keşmir'in ilk Lohara Hanedanlığı'nın (1003 – 1101) Hindu kurucusu Sangrama Raja'nın (hükümdarlık dönemi 1003 – 1028) Mahmut'un yenilgisinde ne kadar büyük bir rol oynadığı kesin olarak bilinmemektedir. Geleneksel Budist anlatıları uyarınca, Gazneli hükümdar, Naropa'nın öğrencisi olan Prajnarakshita'nın zikrettiği Budist mantraları tarafından engellenmişti.

Mahmut'un ordularının Hint Pencap'ındaki ve Himaçhal Pradeş'teki Budist manastırlarına verdiği ağır hasar sebebiyle, pek çok Budist mülteci başka yerlere sığındı. Fakat Gazneli orduları Keşmir'e doğru saldırıya geçtiğinden, çoğu mülteci oraya kaçmayı güvenli bulmuyordu. Bunun yerine, Kangra üzerinden Himalayalar'dan geçerek batı Tibet'teki Ngari'ye akın eden mültecilerin sayısı o kadar fazlaydı ki buranın kralı 1020'lerde yabancıların ülkede üç yıldan fazla kalmasını yasaklayan bir yasa çıkardı.

Özetle, Hint alt kıtasındaki Gazneli cihadı başlangıçta Budistlere, Hindulara veya Jainlere karşı değil, İsmailîlere karşıydı. Bununla beraber, Mahmut dinsel ve siyasi amacına ulaştıktan sonra, elde ettiği zafer onu topraklarını daha da genişletmeye ve bilhassa da buralardaki zengin Hindu tapınaklarını ve Budist manastırlarını talan etmeye sevk etti. Üç yüz yıl önceki Emevî seferinde olduğu gibi, Türk kuvvetleri başlangıçta toprakları ele geçirmelerinin parçası olarak tapınakları ve manastırları talan ettikten sonra yakıp yıktılar ama yeni tebaalarına İslam'ı dayatmaya çalışmadılar. Mahmut pragmatik bir kişilikti ve Buyid İran'da ona direnen Şii Müslümanlara karşı İslam'ı benimsememiş olan Hindu birliklerini ve hatta bir Hindu komutanı kullandı. Başlıca hedefi Şiiler ve İsmailîler olmaya devam etti.

Hindistan dışında Gaznelilerin Budizm'e karşı Tutumları

Mahmut'un Hint alt kıtasını istilasında ona eşlik eden İranlı tarihçi el-Bîrûnî Budizm'den övgüyle bahsetmiş ve Hintlilerin Buddha'dan "Peygamber" olarak bahsettiklerini yazmıştır. Bu durum belki de el-Bîrûnî'nin peygamber demek olan ve Soğd ve Uygur Budist metinlerinde "Buddha" için kullanılan, daha önce de Maniheist metinlerinde tüm peygamberler için kullanılan Orta Farsça *burxan* terimini bildiğini göstermektedir. Fakat öte yandan Budistlerin "Kitap ehli" kabul edildiğini ve Hindularla Jainlerin yanı sıra, ilk yıkımdan sonra korunan zımni statüsüne sahip gruplardan biri olduklarını da gösteriyor olabilir.

Bu ikinci sonucu destekleyecek diğer bir husus ise, Gaznelilerin Soğd, Baktriya veya Kabil'de ilk ele geçirdikleri topraklarda Budizm'e zulmetmemiş olmalarıdır. Nava Vihara'da 982'de Budist freskleri hâlâ belirgin olarak görünüyordu ve orta Afganistan'da Bamyân tepelerine oyulmuş Buddha figürleri de henüz zarar görmemişti. El-Bîrûnî binyılın başında Soğd'un güney sınırlarında hâlâ çalışır halde olan pek çok Budist manastırı bulunduğunu kaydetmiştir.

Kendilerinden önce Samanîlerin yaptığı gibi Gazneliler de İran kültürünü teşvik ettiler. Dokuzdan on ikinci yüzyıla kadar hem Fars hem de Arap edebiyatı, Budist anıtlarının güzelliğine yapılan atıflarla dolup taşıyordu; bu da manastırların ve camilerin yan yana, barış içinde bulunduğunu göstermektedir. Söz gelimi Asadi Tusi, 1048 tarihli eseri *Garshasp Name*'de Kabil'deki Subahar Manastırı'nın ihtişamını anlatır.

Fars şiirinde de genellikle saraylar için “Nevbahar” (Nava Vihara) kadar güzel oldukları teşbihi kullanılıyordu.

Müstakbel Buddha Maitreya’nın kiler başta olmak üzere, Buddha resimleri Nava Vihara’da ve Bamyân’da başlarının arkasında ay haleleriyle betimlenirdi. Bunlar şiirde saf güzelliğin “Buddha’nın ay biçimli yüzüne” sahip olmak şeklinde tasvir edilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, on birinci yüzyıl Fars şiirlerinde, örneğin Ayyuki’nin *Varka ve Gülşah*’ında, daha eski Soğdca *purt* kelimesinden gelen Pehlevicede *bot* kelimesi, “idol” (put) anlamına gelen küçültücü ikinci anlamıyla değil, “Buddha” demek olan olumlu anlamıyla kullanılır. Aseksüel güzellik demektir ve aynı şekilde hem erkek hem kadınlar için kullanılır.

Arapça *al-budd* kelimesinin Farsçadan mı türediği yoksa doğrudan Emevîlerin Sind’i ele geçirdikleri zaman mı uydurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Başlangıçta, Emevîler bu terimi hem Budist ve Hindu resimleri, hem de bunları barındıran tapınaklar için kullanıyorlardı. Bu terimi ara sıra da Zerdüşti, Hristiyan ve Musevi dahil olmak üzere Müslüman olmayan her türlü tapınağa atfen kullanıyorlardı. Fakat daha sonra o da “Buddha” ve “idol” olarak hem olumlu hem olumsuz bir anlama sahip oldu.

Tüm bu referanslar Budist manastırlarının ve resimlerinin, en azından on üçüncü yüzyıldaki erken Moğol dönemine kadar, bu İran kültürel bölgelerinde mevcut olduğunu ya da en azından burada İslam’ı benimseyen Budistler arasında yüzyıllardır süregelen kuvvetli bir Budist mirası bulunduğunu göstermektedir. Gazneliler Hint olmayan topraklarında Budizm’e hoşgörü gösterdiler ve hatta Budist sanatını yücelten edebî çalışmaları himaye ettilerse, alt kıtadaki uzun vadeli politikalarının kılıçla din değiştirtme politikası olmuş olması pek olası görünmemektedir. Emevîlerin olduğu gibi, Gaznelilerin de fethetme tarzları hükmetme tarzlarından farklıydı.

Gaznelilerin Düşüşü ve Selçukluların Yükselişi

Gazneliler, Hint alt kıtasındaki askerî başarılarına rağmen, egemenlikleri altında bulunan Selçukluları kontrol edemediler ve Selçuklular 1040’ta ayaklandı. Selçuklular Harezm’i, Soğd’u ve Baktriya’yı Gaznelilerin elinden aldılar ve 1055’te Abbâsî halifelerinin merkezi olan Bağdat’ı ele geçirdiler.

[Yirmi Sekizinci Haritayı Görüntüle: [Selçuk İmparatorluğu. On Birinci Yüzyılın İkinci Yarısı.](#)]

Selçuklular Sünniydi ve Gazneliler kadar katı bir biçimde Şii ve İsmailî karşıtıydılar. Halifeleri derhal İran’daki Buyid Şiilerinin etkisinden ve kontrolünden koparmak istiyorlardı. Nihayet 1062’de Buyid Krallığı’nı ele geçirerek sonraki yıl kendi imparatorluklarını ilan ettiler. Selçuk İmparatorluğu’nun son parçaları 1243’te Moğollara teslim olana kadar varlıklarını sürdürdüler.

Selçuklular karşısında bozguna uğrayan Gazneliler Gazne, Kabil ve Pencap’la sınırlı olan Hindukuş Dağları’nın doğusuna çekildiler. Krallıklarındaki çeşitli Türki Müslüman dağ boylarından topladıkları bir orduları vardı ve devletlerini finanse etmek için Hint alt kıtasının Müslüman olmayan zenginlerinden topladıkları vergilere güveniyorlardı. Keşmir’e ilişkin politikaları diğer dinlere yönelik tutumlarına açıkça örnek oluşturmaktadır.

Keşmir’deki Siyasi ve Dinsel Durum

1028’den ilk Lohara Hanedanlığı’nın 1101’deki çöküşüne kadar, Keşmir ekonomik refah anlamında istikrarlı bir düşüş yaşadı. Bunun sonucunda, Budist manastırlarının aldıkları mali destek asgari düzeye indi. Dahası, aradaki Gazneli toprakları sebebiyle kuzey Hindistan’ın orta bölgesindeki büyük Budist manastır üniversitelerine erişimleri güçleşen Keşmir manastırlarının standartları da giderek düştü. Bu hanedanlığın son kralı Harşa (hükümdarlık dönemi 1089 – 1101) bir dinî zulüm daha gerçekleştirip, bu kez Budist manastırlarının yanı sıra Hindu tapınaklarını da yerle bir etti.

İkinci Lohara Hanedanlığı (1101 – 1171) ve bilhassa da Kral Jayasimha’nın hükümdarlığı (1128 – 1149) sırasında her iki din de kraliyet desteğiyle bir kez daha dirildi. Bununla beraber, bir bütün olarak krallığın

ekonomik durumu daha da kötüleşerek, bir sonraki Hindu hükümdar silsilesi boyunca da sürdü (1171 – 1320). Manastırlar yoksullaşmakla beraber, Budist etkinliği, düzenli olarak Tibet’e ziyarette bulunan öğretmenler ve tercümanlarla, en azından on dördüncü yüzyıla kadar gelişti. Fakat Keşmir’in üç yüzyıldan uzun süren zayıflığına rağmen, Hindistan’daki Gazneliler de bunların Müslüman halefleri de 1337’ye kadar burayı ele geçirmeye çalışmadı. Yine bu da, İslami hükümdarların Budist manastırlarından dinlerine yeni mensuplar edinmek yerine servet kazanmakla daha çok ilgilendiğini göstermektedir. Söz konusu olanlar yoksulsa, onları rahat bırakıyorlardı.

Selçuklu Yayılması ve Din Politikası

Bu arada, Selçuklular imparatorluklarını batıya doğru genişleterek 1071’de Bizanslıları ele geçirdiler. Selçuklu sultanı Melikşah (hükümdarlık dönemi 1072 – 1092) Batı Türkistan’ın kuzeyindeki Fergana’da, Kaşgar ve Hotan’da Karahanlılar üzerinde derebeylik kurdu. Veziri Nizamülmülk’ün etkisi altında, Selçuklular Bağdat’ta ve bütün Orta Asya’da dinî okullar (medrese) kurdular. Salt ilahiyat çalışmaları yapılan medreseler ilk kez dokuzuncu yüzyılda kuzeydoğu İran’da ortaya çıkmış olmakla beraber, bu yeni medreseler Selçuklular için İslam konusunda iyi eğitilmiş olan bir sivil bürokrasi temin etmeye yönelikti. Selçukluların dine son derece pragmatik bir yaklaşımları vardı.

Anadolu’yu Türklerin yerleşimine açan Selçuklular Filistin’i de almaya giriştiler. Bizanslılar 1096’da Papa II. Urbanus’a başvurdu ve Papa da Batı ve Doğu Roma İmparatorluklarını tekrar birleştirmek ve Kutsal Toprakları “kafirler”den geri almak için Birinci Haçlı Seferini ilan etti. Fakat Selçuklular hiçbir şekilde İsa karşıtı değillerdi. Örneğin Orta Asya’dan Hristiyan Nasturilik’i silmediler.

Selçuklular özellikle Budist karşıtı da değillerdi. Öyle olsalardı, Karahanlı vasallarını hepsi de kuvvetli Budistler olup askerî bakımdan zayıf olan Tangutlara, Karahoca Uygurlarına ve Ngari Tibetlilerine karşı kutsal bir savaşta destekler ya da savaşa sürerlerdi. Aksine, Selçuklular Bağdat’ı yönetirken Şehristânî’nin (1076 – 1153) burada Budist akaitin bir anlatısını sunan ve el-Bîrûnî gibi Buddha’dan Peygamber olarak bahseden Arapça bir felsefe metni olan *El-Milel ve’n Nihal* eserini yayımlamasına izin verdi.

Nizarî Haşhaşiler

Avrupalı ve Bizanslı Hristiyanların Selçuklulara ve genel olarak İslam’a ilişkin sahip oldukları fevkalade olumsuz imaj kısmen bütün İslam’ı hatalı bir şekilde İsmailîlerin, haçlıların “Haşhaşiler” olarak bildikleri Nizarî koluyla özdeşleştirmiş olmalarından ileri gelmiştir. Esrarın etkisindeki gençleri askerî ve siyasi liderleri öldürmeye gönderen Nizarîler, yaklaşık 1090’dan itibaren İran, Irak ve Suriye’de terörist bir başkaldırıya öncülük ettiler. Dünyayı önderleri Nizar’ın yalnızca imam ve halife değil, kötülüğün güçlerine karşı bir binyılcı savaşta İslam dünyasına önderlik edecek son peygamber Mehdi olmasına da hazırlamayı arzuluyorlardı.

Sonraki on yıllarda Selçuklular ve Fâtımîler Nizarîlere karşı kutsal savaş açarak, çok sayıda Nizarîyi katlettiler. Nizarî hareketi sonunda tüm halk desteğini kaybetti. Bu kutsal savaşların Selçuklular üzerinde de yıkıcı bir etkisi oldu ve 1118’de Selçuklu İmparatorluğu özerk bölgelere ayrıldı.

Bu arada Gazneliler güçten düşmeye devam ettiler. Küçülmüş krallıklarına dahi hükmedebilecek insan kaynaklarından mahrumdular. Karahanlılar da zayıflamaktaydı. Sonunda Gazneliler ve Karahanlılar Soğd’daki ve kuzeydoğu İran’daki özerk Selçuklu bölgesine bağlanmaya mecbur kaldılar.

19 On İkinci Yüzyılda Orta Asya'daki Gelişmeler

Jürchen İmparatorluğu'nun Kuruluşu

Jürchenler, ana yurdu kuzey Mançurya'da ve Amur Nehri'nin karşısındaki güneydoğu Sibirya komşu bölgesinde olan bir Tunguz Mançu halkıydı. Kitanlıların törensel avları için askere aldıkları orman sakinleriydi. Budist etkisi kendilerine hem Kuzey Song Hanedanlığı'ndan hem de Koryo Kore'sinden (918 – 1392) gelmişti. 1019'da Kuzey Song imparatorundan yeni basılmış Budist kanonunun bir kopyasını talep ettiler ve 1105'te de Jürchen sarayında Han Çinli keşişler Budist törenleri gerçekleştiriyorlardı. Fakat Budizm'in başlıca kaynağı Kitanlardı.

Jürchenler 1115'te Kin Hanedanlığı'nı (1115 – 1234) ilan ederek ellerinde bulunanları bir imparatorluk haline getirmeye koyuldular. 1125'te Kitanları yendikten sonra, sonraki yıl Han Hanedanlığı'nın geri kalanını ele geçirdiler. Han Çinli başkenti güneye taşınarak, böylece Kuzey Song Hanedanlığı sona erdi ve Güney Song Hanedanlığı (1126 – 1279) başlamış oldu. Jürchenler Mançurya'ya, güneydoğu Sibirya'ya, Han Hanedanlığı'nın kuzeyine ve ortasına ve İç Moğolistan'a hükmediyorlardı. Tangutlar kuzey batıda bulunurken, Moğolistan da pek çok bağımlı küçük bölgeye ayrıldı.

[Yirmi Dokuzuncu Haritayı Görüntüle: [Karahitay ve Jürchen İmparatorluklarının Yükselişi. On İkinci Yüzyılın İkinci Yarısı.](#)]

Budizm'in Kitan formu Jürchenlerin ele geçirdiği İç Moğolistan bölgelerinde varlığını sürdürüyordu. Kin Hanedanlığı'nın son yıllarında, Han Çinli formu daha baskın geldi. Aynısı yazılı Jürchen dilinin gelişiminde de yankılandı. Jürchenler başlangıçta Kitan yazısını benimseyip uyarladılar ama daha sonra Han Çinli harflerin de bir karışımını kullandılar.

Erken Jürchen imparatorları Budizm'i kuvvetli bir biçimde himaye ediyorlardı. Başkentleri Pekin'de ve bütün topraklarında pek çok tapınak yaptırdılar. On ikinci yüzyılın ortasına gelindiğinde, Kin İmparatorluğu'nda otuz binin üzerinde keşiş bulunuyor, rahipler saray görevlilerinden daha yüksek bir konumda bulunuyordu. Jürchen sarayı, Tangutların kendilerine yeni Han Çinli Budist metinleri göndermeleri için talepte bulundukları başlıca kaynak olarak Kuzey Song sarayının yerini aldı.

Tibet Bölgelerindeki Siyasi ve Dinsel Durum

On ikinci yüzyılın başında Tsongka'daki kısa bir iç savaştan sonra, Tsongka'nın eski ticaret ortakları Kuzey Song Hanedanlığı'yla ilişkileri bozuldu. Kuzey Song kuvvetleri durumun karışmasından faydalanarak saldırdılar. 1102'den itibaren Tsongka'yı birkaç kez ele geçirdiler, kaybettiler ve tekrar ele geçirdiler. Bu durum eski düşmanlar Tsongka ve Tangutların yalnızca barış yapmasına değil, aynı zamanda 1104'te Kuzey Song Hanedanlığı'na karşı askerî bir ittifak oluşturmalarına yol açmıştır. Savaş, Jürchenlerin 1126'da Kuzey Song'u devirmesiyle son buldu. Han Çinli kuvvetleri Tsongka'dan tamamen çekildi ve Tsongka böylece 1182'de tekrar Jürchenlerin eline geçene kadar bir kez daha bağımsızlık kazandı. Tangutlar Jürchenlerle ittifak kurarak, artık Tangutlara, Jürchenlere ve Kitanların halefleri Karahitaylara yıllık vergi ödeyen Güney Song Hanedanlığı'na karşı savaşmaya devam ettiler.

Bu arada, diğer Tibet kültürel bölgelerinde, Budist etkinliğinin odak noktası Ngari kral soyunun sona erdiği on birinci yüzyılın sonunda batıdan orta Tibet'e kaymış bulunuyordu. On ikinci yüzyılın ilk yarısında Ngari, Tibetli olmayan bir kabile halkı olup Budizm'e bağlılıkları çok daha zayıf olan Khasalar tarafından yönetiliyordu. Yüzyılın ortasında, Khasa kralı Nagadeva bölgenin kontrolünü kaybetti ve batı Nepal'i ele geçirerek, hükümdarlığını bu bölgede tekrar tesis etti. Bundan böyle batı Tibet birkaç krallığa

bölündü ve bunların hepsi Budizm'i canlandırmaya ve desteklemeye devam ettiler ama önceki yüzyılda olduğundan çok daha küçük bir ölçekte.

Bu dönemde orta Tibet de pek çok küçük ve bağımsız bölgeye ayrılmıştı. Bunlar genellikle çoğu kale gibi inşa edilmiş olan yeni Budist manastırlarının etrafında bulunuyordu. Ancak 1247'de orta Tibet Moğol egemenliği altında tekrar organize olduğundadır ki bölge tekrar birleşik bir yönetime sahip oldu. Fakat siyasi bölünmüşlük ortamına rağmen, orta Tibet'te Budizm on ikinci yüzyılda daha önce olmadığı kadar yükseldi. Tibetliler başta Sanskritçeden olmak üzere tercüme çalışmalarını sürdürmekle kalmadılar, aynı zamanda büyük bir tefsir literatürü külliyatı oluşturmaya başladılar. Bu manastırlardan her biri kendi uzmanlıklarını ve ayırt edici özelliklerini geliştirdi.

Tangutlar üzerindeki Tibet Kültürel Etkisinin Artışı

Tangutların Kuzey Song'la ittifaklarını bozup Tsongka'yla ittifak kurmaları sebebiyle, on ikinci yüzyılda Tangut Budizm'i üzerindeki Han Çinli etkisi de aynı şekilde yerini Tibet etkisine bıraktı. Tangutlar giderek daha fazla Tibetçe metin tercüme etmeye ve önemli oranda Tibet tefsirlerine dayanan kendi Budist literatürlerini oluşturmaya başladılar. Pek çok Tangut keşişi Budizm çalışmak için orta Tibet'e gitti. Bunlardan biri olan Minyag Gomring (Tib. *Mi-nyag sGom-rings*), pek çok Kagyu mezhebinin kaynağında olduğu düşünülen Pagmo-drupa'nın (Tib. *Phag-mo gru-pa*, 1110 – 1170) öğrencisi oldu. 1157'de Tangut keşiş daha sonra Drigung Kagyu (Tib. '*Bri-gung bKa'-brgyud*) geleneğinin merkezi olan Drigun-til (Tib. '*Bri-gung mthil*) manastırını kurdu.

Yine Tangut olan tercüme ustası Tsami Lotsawa da (Tib. *rTsa-mi Lo-tsa-ba*) yine on ikinci yüzyılın ortasında kuzey Hindistan'a giderek burada Vajrasana'daki (Bodh Gaya) manastırın başrahibi oldu ve Keşmir'den *Kalachakra Tantra* ekollerinden birini getirdi. Hem Keşmir'den hem de Tibet'ten öğretmenler Tangut'a davet edilerek burada imparatorluk öğretmenleri oldular. Karşılıklı alışveriş artmaya devam etti.

Tangutlar, Kuzey Song Hanedanlığı'yla yaptıkları bitmek bilmez savaşlara rağmen, Han Çinli toplumunun bazı özelliklerini de benimsemeyi sürdürdüler. Örneğin, 1146'da bürokratları eğitmek üzere Konfüçyüsçü tarzda bir eğitim sistemini benimsediler. Tangutların kültürel bütünlüklerini koruma çabalarına rağmen sürekli büyüyen bu Çinlileşme süreci, etnik bir Han Çinlisi olan İmparator Renxiao'nun (hükümdarlık dönemi 1139 – 1193) annesinin etkisinden ileri geliyordu.

Tangutlar böylece Orta Asya'nın en yüksek kültürlü halklarından biri haline geldiler. Söz gelimi, 1170'te İmparator Renxiao hem sivil hem dinî alanları içeren kapsamlı bir kanunnameyi kabul etti. Bu, Tangut Budist manastırlarını keşişlerinin kökenleri uyarınca – Tangut, Tibetli, Han Çinli veya Tangut-Han Çinli karışık – etnik bölümlere ayırıyordu. Belki de Karahoca Uygurlarının 1124'te Karahitaylara teslim olmaları sebebiyle, Uygur veya Sarı Uygurların bahsi geçmiyordu. Menşelerinden bağımsız olarak tüm keşişlerin Tangut, Tibet, Han Çinli ve Sanskrit dillerini ve literatürlerini öğrenmesi gerekiyordu. Manastırda idari bir konum sahibi olmak için belli Budist metinlerinin Tibetçe tercümelerini çok iyi bildiklerini gösteren bir sınavdan geçmeleri gerekiyordu. Bu, Han Hanedanlığı'ndan alınan ve devlette bürokratik konumlara aday olanların Konfüçyüsçü klasiklere ilişkin sıkı sınavlardan geçmelerini gerektiren medeni kanuna da koşut nitelikteydi.

Karahitayların Karahoca Uygurlarını ve Karahanlıları Ele Geçirmesi

1124'te güneyden saldıran Jürchenler karşısında Kitan hükümdarı Yelü Dashi Moğolistan üzerindeki hakimiyetini yitirdi ve ordularıyla beraber Karahoca Uygurlarının Beşbalık'taki yazlık başkentine kaçtı. Kral, Kitanların geleneksel ve barışçıl vasalları tarafından hoş karşılandı ve ağırlandı. Yelü Dashi'nin yeni topraklar kazanma hırsı karşısında, Uygurlar güçlü Kitan mültecisinin egemenliğini kendi istekleriyle kabul ettiler. Yelü Dashi yeni hanedanlığının Karahitay veya Batı Liao (1124 – 1203) olduğunu ilan etti ve

Çungarya'nın kontrolünü ele geçirdi. Belki de Karahoca Uygurlarının bu kadar kolaylıkla teslim olmalarının sebebi doğuda tehdit oluşturan yeni Jürchen-Tangut ittifakından korkmaları ve geçmişte olduğu gibi Kitan'ın korumasına sığınmalarıydı.

1137'de Yelü Dashi Karahanlıları ele geçirerek Kaşgar, Hotan, Fergana ve Batı Türkistan'ın kuzeyindeki topraklarını kendi imparatorluğuna kattı. 1141'de Semerkant'ta Selçukluları yendi ve topraklarını Soğd'a, Baktriya'ya ve Harezm'e kadar genişletti. İran'daki Selçuklu devleti bir iç isyanla çökünce, İran birçok küçük devlete bölündü ve 1220'de Moğollar tarafından ele geçirilene kadar pek çok kısa ömürlü hanedanlık birbirini izledi. Selçukların ellerinde kalan tek kale Anadolu'ydu.

Yelü Dashi Budizm, Taoizm, Konfüçyüsçülük, Tengricilik ve Şamanizm'in karışımından oluşan geleneksel Kitan harmanını benimsiyordu. Son derece hoşgörülüydü ve İslam'da dahil krallığındaki tüm dinleri koruyordu. Nasturi Hristiyanlık, Semerkant ve Kaşgar'daki metropolitlerle gelişip serpildi; bu da Orta Asya'daki çeşitli dinlerin o zamana kadar uyumla birlikte var olduklarını göstermektedir.

Orta Asya'da İslam'ın Sufi Ustalar tarafından Yayılması

İslam'da ilahi gerçekliğe dair kişisel deneyimi vurgulayan Sufi hareketi, dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Irak'ta Ebû'l Kasım Cüneyd'in (ölümü 910), kuzeydoğu İran'daki Horasan'da da Beyazid-î Bistâmî'nin öğretileriyle ortaya çıkmıştır. Gezin ustalar Sufizm'i on birinci yüzyıldan itibaren, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu dönemleri boyunca Orta Asya'ya yaymaya başlamışlardır. Bunların Sufi teknikleri, bilhassa 1055'te Bağdat'ın Selçukluların eline geçmesinden sonra, Şîî ve İsmailî mezheplerinin bastırılmasıyla ortaya çıkan manevi bir ihtiyacı karşılıyordu.

Sufizm'i göçebe Türk boylarına getirecek olan kilit figür ise Ahmed bin İbrâhim bin İlyâs Yesevî (ölümü 1166) idi. Kaynağı kendisine atfedilen Yesevilik tarikatının popülerliği geleneksel Türki kültürel unsurlarını ve özel olarak da Şamanik unsurları İslam'ın bünyesinde toplamasından ileri geliyordu. Yesevî geleneksel Türk giysileri giyiyor, Türki dillerin ibadet dışında da dinsel amaçlı kullanımına, bazı ayinlerde sığır kurban edilmesine ve ruhani vecd törenlerine kadınların da katılmasına izin veriyordu. Sufi gelenekleri uyarınca dinî ustaların etrafında, tüm seyyahlara açık manevi konukevleri (*hankahlar*) inşa etme âdeti ve yalnızca birinden diğerine giden ruhani gezginler değil, böyle bir konukevinin, oradaki usta da dahil olmak üzere bütün cemaatinin aylar boyunca manevi yolculuklara çıkması fikri, göçebe Türki geleneğine son derece cazip geliyordu.

Böylelikle İslam, Türki kitleler arasında giderek artan bir popülerlik kazandı. O halde bu dönemde İslam'ın Orta Asya'da hızla büyümesi kılıçla değil, pek çok büyük ustanın bu dini Türki kültürüne dirayetli bir şekilde uyarlamasıyla olmuştu. İslam'ın bu yayılışı Budizm'in pahasına gerçekleşmemiş ve Budistler tarafından düşmanca karşılanmamıştır. Esasında öncelikli olarak Budist egemenliği altında, Karahitayların hükümdarlığında meydana gelmiş ve onların desteğini görmüştür.

20 Hint Alt Kıtasında Gurlu Seferleri

Kuzey Hindistan'daki İlk Askerî Hamle

1148 yılında, Afganistan dağlarının göçebe Oğuz Türklerine mensup Alâeddin doğu İran'daki Gur bölgesini ele geçirmiş; Gurlu İmparatorluğu (1148 – 1215) adını da buradan almışlardır. Daha sonra Karahitaylardan Baktriya'yı, 1161'de Gaznelilerden Gazne'yi ve Kabil'i almıştır. Gazneliler başkentlerini o dönemde hâlâ çoğunluğu Hindu olan Lahor Pencap şehrine taşımak zorunda kaldı. 1173'te Gurlu kurucusu, kardeşi Muhammed Gûrî'yi (hükümdarlık dönemi 1173 – 1206) Gazne valisi atadı ve onu Hint alt kıtasına saldırmaya teşvik etti.

[Otuzuncu Haritayı Görüntüle: [Gurlu Fetihleri Sırasında Hint Alt Kıtası. On İkinci Yüzyılın Sonu.](#)]

Selefi Gazneli Mahmut gibi Muhammed Gûrî de 1178'de önce kuzey Sind'de Gaznelilerden bağımsızlığını geri kazanmış olan İsmailî Multan krallığını aldı. İsmailîlerin sürekli Nizarîlere yataklık ettiklerinden veya benzer türde binyılcı, terörist hareketlerde bulunduklarından şüpheleniliyordu. Daha sonra, Gurlu önderi yerel bir Hindu hükümdarla müttefik olarak, 1186'da Lahor'u fethetmek suretiyle Gazneli Hanedanlığı'nı devirdi. Bütün Pencap'ı kontrol altına alarak daha sonra 1193'te Delhi'yi de ele geçirdi. Gurlular böylece kuzey Hindistan'da bütün Ganj Düzlüğü'ne yayıldılar. Muhammed'in kendisi 1194'te topraklarını Benares'e kadar genişletti. Komutanlarından biri olan Bahtiyar Halacî'yi İhtiyaruddin Muhammed'le birlikte daha doğuya saldırılarda bulunmaya gönderdi.

O halde Gurluların Hint alt kıtasına seferleri esasında kafirlere din değiştirtmeyi hedef alan bir kutsal savaş değil, temelde Müslüman olsun olmasın, toprak kazanmaya yönelik bir hareketti. Başlangıçta Multan'daki İsmailî krallığına karşı güdülen askerî hedefe gerçekte cihad denebilse de, Gurular da ordularını toplamak için kutsal savaş temasına başvurmuş olabilseler de, Müslüman önderlerin heyecanı daha olasılıkla din değiştirtmekten ziyade ganimet ve iktidar hırsıyla körükleniyordu.

Bihar'ın ve Bengal'in Fethi

Bihar ve Bengal'deki Pala Hanedanlığı – ki kuzey Hindistan'ın büyük Budist manastır üniversitelerinin çoğu Pala döneminde inşa edilmişti – parça parça bozguna uğratılmıştı. Önce Karnata Hanedanlığı (1097 – 1324) Ganj Nehri'nin kuzeyindeki Bihar bölgesini ve güney Nepal'deki Terai bölgesini kapsayan Mithila'dan koptu. On ikinci yüzyılın sonuna doğru, Bihar'ın Ganj'ın güneyindeki bölümde, Bengal ve Magadha'da Sena Hanedanlığı kuruldu. Mithila'nın hükümdarları Şaivit Hindular olmakla beraber, Budizm'in Pala tarzı himayesini sürdürdüler ve Gurlulara kuvvetle karşı koydular. Söz gelimi, 1206'da Tibet'i ele geçirmeye yönelik bir teşebbüse mani oldular. Senalar çok daha kuvvetli bir biçimde Hinduizm'e bağlı ve daha zayıftılar.

Gurlular, doğuya doğru ilerlerken Mithila'nın etrafından dolanarak saldırılarını Magadha'ya ve Bengal'e yoğunlaştırdılar. Sena kralı, doğrudan Gurluların ilerleme hattına sur gibi duvarlar dayatan Odantapuri ve Vikramashila Manastırları'na savunma garnizonları yerleştirdi. Bunları askerî kale zanneden Gurlular 1199 ve 1200 arasında bunları tamamen yerle bir etti. Esasında, Odantapuri bu kadar stratejik bir konumda bulunduğu için, Gurlu askerî yöneticileri bölgedeki idari merkezlerini Odantapuri'nin günümüz Bihar Şerif'i yakınlarındaki eski yerine diktiler.

Kuzey Hindistan'ın İşgali

1206'da Muhammed Gûrî öldürüldüğünde, kuzey Hindistan'daki Gurlu harekatı da son bulmuş oldu. Varisi belirsiz olduğundan, ele geçirdiği toprakların kontrolü için komutanları birbirleriyle savaştılar.

İçlerinden biri nihayetinde diğerlerine üstün gelerek Lahor'da sultanlığını kurdu ama bundan kısa süre sonra 1210'da öldü. Azat olmuş kölesi İltutmuş (hükümdarlık dönemi 1210 – 1237) yönetime geçerek başkenti Delhi'ye taşıdı ve Kölemen Hanedanı olarak bilinir olan Delhi Sultanlığı'nı kurdu.

Gurlular kuzey Hindistan'ı yalnızca üstün güçleri ve taktikleri sayesinde değil, aynı zamanda çeşitli yerel Hindu “Rajput” hükümdarları arasındaki sürekli rekabet ve iç çatışmalar sayesinde fethedebilmişti. Bu hükümdarlar Gurluların fethini engellemek için birleşmiş bir cephe sunamamakla beraber, yabancı birlikler gittikten sonra ormanlardan ve tepelerden çıkıp düzenlerini yeniden kurabilecek kadar güçlüydüler. Gurlular ve halefleri daha sonra yalnızca düşük idari konumlarda bulunabilmişler; bunu da ancak başlıca görevlerinin vergi toplamak olduğu büyük şehirlerde yapmışlardır. Ne var ki egemenlikleri ekonomik refaha erişerek böylelikle istikrar kazandı.

Gurluların Budizm'e Verdikleri Zararın Değerlendirmesi

Gurlular Odantapuri ve Vikramashila Manastırları'nı tamamen talan ve tahrip etmiş olmakla beraber, krallıklarındaki tüm Budist kurumlarını yok etmediler. Örneğin kuzey Hindistan'daki kendi türünün en büyüğü olan Nalanda Manastır Üniversitesi, Magadha'da olmakla beraber, Gurluların ilerleme yolunda bulunmuyordu. Tibetli tercüman Chag Lotsawa Dharmasvamin (Tib. *Chag Lo-tsa-ba*, 1197 – 1264) 1235'te kuzey Hindistan'a ziyarette bulunduğunda, buranın zarar görmüş, talan edilmiş ve büyük oranda terk edilmiş olduğunu ama yine de yetmiş öğrencisiyle beraber hâlâ ayakta ve çalışır durumda olduğunu görmüştü. Gurluların bunu tamamen yok etmesi ayrı bir seferde bulunmayı gerektirirdi ve görünüme göre asıl hedef bu değildi.

Tibetli tercüman ayrıca Vajrasana'daki (günümüz Bodh Gaya'sı) Nalanda'dan çok uzakta olmayan Sri Lanka Mahabodhi Manastırı'nın da hâlâ üç yüz Sri Lankalı keşişin sahip olduğunu gördü. Burası Buddha'nın aydınlanmaya eriştiği yer ve Budist dünyasının en kutsal hac mekanıydı. Ayrıca, Bengal'deki en büyük manastır üniversitesi olup günümüz kuzey Bangladeş'te bulunan Somapura'nın bu dönemde terk edilmiş olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, Tibetli tercüman Batı Bengal'in kuzeyindeki Jagaddala'nın hâlâ gelişmekte ve keşişlerle dolu olduğunu görmüştür.

O halde Gurluların Budist manastırlarını yakıp yıkmaları, doğrudan ilerleme hatlarında bulunan ve savunma kaleleri gibi takviye edilmiş manastırları hedef alıyordu. Ayrıca, Gurlular ele geçirdikleri bölgelere vali yaparak özerklik verdikleri askerî komutanlarını mükafatlandırmak için Abbâsî *ikta* sistemini kullanıyorlardı. Diğer bir deyişle, Gurlu sultanı bu askerî komutanlara merkezî devletten mali destek sağlamak yerine, toplayabildikleri tüm gelirleri kendilerine bırakıyordu. O halde bu askerî liderlerin kendi takdirlerinde olan her şeyi yakıp yıkmaları bunların kişisel çıkarlarına karşı olurdu. Emevîlerin, Abbâsîlerin ve Gaznelilerin fetih tarzını izliyorlar; yani ele geçirdikleri topraklarda başta belli başlı dinsel binalara ağır hasar vererek bunları talan ediyor ve bir kez egemenliklerini kurduktan sonra da Müslüman olmayan tebaalarına korunan statü vererek bunlardan cizye vergisi alıyorlardı.

Komşu Devletlerde Budizm'in Gelişimi Üzerindeki Etkiler

Pek çok Budist keşiş, korunan tebaa statüsünü kabul etmelerine rağmen, Bihar'dan ve kuzey Bengal'in bazı bölgelerinden kaçarak güney Bangladeş'teki günümüz Orissa'sında, Burma'nın batı kıyısındaki Arakan'da, güney Burma'da ve kuzey Tayland'daki manastır üniversitelerine ve merkezlerine sığındılar. Fakat büyük çoğunluk, çok sayıda ruhban olmayan Budistle beraber, Nepal'deki Katmandu Vadisi'ne gittiler ve tahrip edilmiş manastırlardan aldıkları pek çok el yazmasını da yanlarında götürdüler.

Bu dönemde Katmandu'da Budizm kuvvetli bir konumdaydı. Thakuri Hanedanlıklarının (750 – 1200) Hindu kralları Budist manastırlarını desteklemişti ve burada birden çok manastır üniversitesi bulunuyordu. Onuncu yüzyılın sonundan beri, pek çok Tibetli tercüman Hindistan'a giderken yolda bu merkezleri ziyaret etmiş ve buraların Nepalli ustaları Budizm'in orta ve batı Tibet'te yeniden

canlanmasında önemli bir rol oynamıştı. Malla Döneminin (1200 – 1768) erken Hindu hükümdarları Thakuri seleflerinin politikalarını sürdürdüler.

Ayrıca, Budizm günümüz Nepal'inin başka bölgelerine de yayılıyordu. On ikinci yüzyılın ortasında, batı Tibet'in Tibetli olmayan kabile hükümdarlarından Nagadeva bu bölgenin hakimiyetini kaybederek batı Nepal'i ele geçirdi. Burada Batı Malla olarak da bilinen ve Budizm'in Tibet formunu benimseyen Khasa Krallığı'nı kurdu.

Hint Alt Kıtasında Budizm'in Düşüşünün Analizi

Hinduizm ve Jainizm, kuzey Hindistan'ın Gurlular tarafından istilasından sağ çıkmayı başarmış olmalarına rağmen, Budizm asla tam anlamıyla eski haline dönmedi. Giderek kaybolmaya başladı. Bu kaybın karmaşık bir olgu olduğunu teslim ederek, bunu açıklayabilecek etmenlerden birkaçına daha yakından bakalım.

Hinduların ve Jainlerin üniversiteleri veya büyük manastırları bulunmuyordu. Keşişleri tek başlarına veya üçra köşelerde ufak gruplar halinde yaşıyor, hiçbir cemaat ayini veya töreni olmaksızın, özel olarak çalışıyor ve meditasyon yapıyorlardı. Bunlar herhangi bir tehdit oluşturmadığından, onları yok etmek istilacıların zaman veya çaba harcamalarına değecek bir şey değildi. İstilacılar yalnızca büyük şehirlerde ruhban olmayanlara yönelik Hindu ve Jain tapınaklarını tahrip ettiler. Budistler ise yüksek duvarlarla çevrili ve yerel krallar tarafından güçlendirilen büyük ve görkemli manastır üniversitelerine sahipti. Bunların yerle bir edilmesi kuşkusuz askerî bir önem taşıyordu.

Yalnızca Budist kurumlarının ve bilhassa da orduların ilerleme hatlarının önemli yolları üzerinde bulunan kurumların şiddetli bir biçimde tahrip edildiği gerçeği de, yine Gurlular seferlerine kutsal savaş dese bile bunun gerçek amacının kafirlere İslam'ı benimsetmek olmadığını göstermektedir. Öyle olmuş olsaydı, büyüklüklerine veya bulundukları yere bakmaksızın aynı şekilde Hinduların, Jainlerin ve Budistlerin de dinsel topluluklarını hedef alırlardı.

Hindistan'daki ruhban olmayan halk için Budizm öncelikle büyük manastırların etrafında yoğunlaşan bir ibadet diniydi. Her ne kadar yoğun meditasyona yönelik bir orman geleneği olsa da, Budizm'i derinlemesine etüt etmek isteyenler cinsel hayattan uzak rahip veya rahibeler oluyorlardı. Ruhban olmayan hane sahipleri rahip ve rahibelere gıda ve maddi destek temin ediyordu. Bir gün boyunca etik disiplin yeminlerini tutmak ve metinlere dayanan vaazları dinlemek için ayda iki kere manastırlara gelirlerdi. Fakat kendilerini Hindu çoğunluktan ayrı bir grup olarak kabul etmiyorlardı. Yaşamlarında doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş törenleri için Hindu ayinlerini benimsiyorlardı.

Hinduizm, Buddha'yı yüce tanrısı Vişnu'nun tezahürüyle özdeşleştirdiğinde, Budistler buna itiraz etmedi. Esasında, kuzey Hindistan, Keşmir ve Nepal'de Budizm hali hazırda pek çok ibadete ilişkin Hinduizm unsuruyla karışmış bulunuyordu. Dolayısıyla, belli başlı manastırlar yakılıp yıkıldığında çoğu Budist kolayca Hinduizm'e kaydı. İbadetlerini Buddha'ya yoğunlaştırmaya devam etseler de, iyi Hindu kabul edilebiliyorlardı. Hinduizm ve Jainizm ise daha ziyade ruhban olmayanların evdeki pratiklerine yönelikti ve manastır kurumları gerektirmiyordu. Hindu teologlar belli başlı Jain figürlerinden biri olan Jina Rshabha'yı Vişnu'nun bedenlenmiş ruhu olarak tespit ettiklerinde ise Jainliler itiraz ettiler.

Ayrıca Hindular ve Jainler Müslüman fatihlerin işine yarıyorlardı. Hinduların askere alınabilecek bir savaşçı kastı bulunurken, önemli yerel tüccarlar olan Jainler de vergi kaynağı teşkil ediyorlardı. Budistlerin ise bir halk olarak ayırt edici bir meslekleri veya hizmetleri bulunmuyordu. Artık, yüzyıllar önce İpek Yolu boyunca Budist manastırlarının dizildiği dönemde olduğu gibi bölgeler arası ticarete herhangi bir rol oynamıyorlardı. Dolayısıyla, İslam'ı benimsetmeye ilişkin olabilecek tüm girişimler öncelikli olarak Budistleri hedef alıyordu.

Üstelik pek çok Budist, Hint toplumunun en düşük kastı kabul ediliyor ve Hindu egemenliği altında pek de iyi muamele görmüyorlardı. İslam'ı benimseyenlerin pek çoğunu buna teşvik eden unsur, kuşkusuz bu

inancı benimseyen herkese eşitlik ve kardeşlik vadedilmesi idi. İslam'ı benimseyen Hindular ise diğer Hindular tarafından, geldikleri kasta bakılmaksızın, parya kabul ediliyorlardı. Budistler hali hazırda zaten parya kabul edildiğinden, din değiştirdiklerinde ağırlıklı olarak Hindu olan bir toplumdaki toplumsal durumlarında herhangi bir değişim yaşamadılar.

O halde, kuzey Hindistan'ın çoğunluğu, küçük Jain gruplarıyla birlikte, Hindu kalmakla beraber, Pencap ve Doğu Bengal zamanla en çok din değiştirenin bulunduğu bölge oldu. Pencap'taki Budistler İslam'la en uzun temasa sahip olanlardı ve bu tanışıklıkları on üçüncü yüzyılın başında başlayan Moğol saldırıları sebebiyle İran ve Orta Doğu'dan kaçan İslami ustalar akınıyla bilhassa artmıştı. Doğu Bengal ise zaten her zaman İslam'ın eşitlik çağrısı için hazır olacak yoksul köylülerin vatanı olmuştur.

Berzin Arşivi Hakkında

Berzin Arşivi, 29 yıl boyunca Hindistan'da Tibet Budizmi'ni araştıran ve uygulayan Amerikalı biliminsanı ve yazar Alexander Berzin'in toplu çalışmalarını içeren bir koleksiyondur. Hindistan'da öğretmeni olan merhum Tsenzhab Serkong Rinpoche ve zaman zaman da Kutsal Dalai Lama'nın yanında uzun zaman tercüman olarak hizmet vermiştir. Dr. Berzin 80'li yıllardan beri yetmişten fazla ülkenin üniversite ve Budist merkezlerinde dersler vermiştir.

Berzin Arşivi, Dr. Alexander Berzin'in Orta Asya tarihi, kültürü ve dinlerine dair çeşitli konular ile özellikle Tibet, Budizm ve Budizm ile İslam'ın etkileşimi hakkındaki çevirilerini, yazılarını ve derslerini içeren bir derlemedir. Arşiv Ondördüncü Kutsal Dalai Lama'nın dinler arası uyum ve tüm insanlığın paylaştığı temel etik değerler üzerine verdiği dersleri de içermekte ve dünyamızı şekillendiren farklı kültürel ve dini dinamiklerle ilgili daha iyi bir kavrayışa sahip olmaya yardımcı eserler sunmaktadır.

Sadece kullanıcıların bağışlarıyla ayakta duran Berzin Arşivi, dört ana Tibet Budist Okulu ve Orta Asya tarihi ve kültürü hakkında bilgi edinmek isteyenlere internette ücretsiz ve çok dilli bir araç sunmayı amaçlamaktadır. Berzin Arşivi, Almanya'da kamuya açık ve kâr amacı gütmeyen bir dernek statüsünde olan Berzin Archives e.V. (gemeinnütziger Verein Register Nr. 2423Nz, Berlin) tarafından desteklenmektedir.

- - -